

Περιεχόμενα

- 1) Εισαγωγή**
- 2) Εργασία, εργαλεία και τεχνικά μέσα ως βάση του (υλικού) πολιτισμού.**
- 3) Εργασία, συνείδηση και πνευματικός πολιτισμός**
- 4) Προϊστορία: Υλικές-γεωγραφικές προϋποθέσεις ανάδυσης του ανθρώπινου πολιτισμού.**
- 5) Νομοτέλειες-κριτήρια ταξινόμησης πολιτισμών**
 - 5.1) Μετασχηματισμοί οικογένειας: από τον ομαδικό γάμο στη μονογαμία**
 - 5.2) Προκρατικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης-Προϋποθέσεις ανάδυσης του κράτους**
- 6) Συνοπτική ιστορία πολιτισμών της αρχαιότητας**
- 7) Μεσαίωνας**
- 8) Αναγέννηση**
- 9) Νεοτερικότητα**
- 10) Σύγχρονος πολιτισμός: 20ος και 21ος αιώνας**

Οι παρακάτω σημειώσεις στηρίζονται στις παραδόσεις που πραγματοποιήθηκαν το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2018-19.

Στόχοι του μαθήματος είναι:

- I. η αφομοίωση από τους φοιτητές/τριές βασικών θεωρητικών εννοιών και των κυριότερων ερμηνευτικών σχολών από τα πεδία της κοινωνιολογίας, φιλοσοφίας, ιστορίας και κοινωνικής ανθρωπολογίας.
- II. η πρόσληψη του πολιτισμού ως έκφανση της υλικής, γνωσιακής και κοινωνικής, μη γραμμικής, ανάπτυξης της ανθρωπότητας, ως πολυσύνθετου κοινωνικοοικονομικού και ιστορικού φαινομένου
- III. η κατανόηση της σχέσης του πολιτισμού με τους τρόπους παραγωγής και τους κοινωνικούς σχηματισμούς και της σχέσης υλικού-πνευματικού πολιτισμού
- IV. η κατανόηση της ιστορικότητας και των υλικών-κοινωνικών προϋποθέσεων ανάδυσης του πολιτισμού
- V. η ανάπτυξη της ικανότητας διεπιστημονικής προσέγγισης του πολιτισμού
- VI. η καλλιέργεια κριτικής σκέψης και ο αναστοχασμός για το σύγχρονο κυρίαρχο πολιτισμικό μοντέλο και τα ειδικά χαρακτηριστικά του.

Η διδασκαλία στηρίζεται σε δύο άξονες: έναν ιστορικό που μελετά την ανάπτυξη του πολιτισμού μέσα στον (κοινωνικό) χώρο και τον (ιστορικό) χρόνο σε έμμεση συσχέτιση με τον τρόπο παραγωγής και τις μορφές κοινωνικής συγκρότησης· και ένα θεωρητικό/λογικό που μελετά τον πολιτισμό ως διαδικασία παραγωγής των όρων ζωής και αναπαραγωγής της ανθρωπότητας στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με τη φύση και με τους άλλους ανθρώπους.

1) Εισαγωγή: Ετυμολογία, βασικές έννοιες, μεθοδολογικές διευκρινήσεις

Η ετυμολογία της λέξης, φωτίζει εν μέρει το περιεχόμενο της έννοιας.

Πολιτισμός=πόλις. Ομόριζο με πολίτης και πολιτική. Το ίδιο και στις λατινογενείς γλώσσες: civilisation=civis, civil. Συνεπώς, ο πολιτισμός προϋποθέτει την ύπαρξη πόλεων (οργανωμένων κοινωνιών και πνευματικών κέντρων) και τους πολίτες=συνειδητά υποκείμενα που συμμετέχουν στην κοινωνική-συλλογική ζωή. Στην αρχαία Ελλάδα, ο πολιτισμός σήμαινε τις διοικητικές υποθέσεις της πόλης. Ο Αδαμάντιος Κοραής, χρησιμοποίησε τη λέξη ως μετάφραση της γαλλικής λέξης *civilisation* δίνοντάς της το σημερινό νόημα.

Η έννοια της κουλτούρας (*cultura*) αποδίδεται στον Κικέρωνα και προέρχεται από τη λέξη *cultus* δηλαδή καλλιέργεια. Η ετυμολογία, ίσως υποδηλώνει, και τη σημασία της καλλιέργειας της γης (*agricultura*) ως εκπολιτιστικού παράγοντα του ανθρώπου. **Ο πολιτισμός περιλαμβάνει ένα σύνολο υλικών και πνευματικών αξιών, φαινομένων, δημιουργημάτων, ενώ η κουλτούρα το σύνολο των πνευματικών/καλλιτεχνικών αξιών και εκδηλώσεων της κοινωνίας.**

Με αυτή την έννοια, ο πολιτισμός αντιστοιχεί στον υλικό πολιτισμό, όπως θα δούμε στη συνέχεια, και η κουλτούρα στον πνευματικό πολιτισμό. Επίσης, ο πολιτισμός περιλαμβάνει και την έννοια της κουλτούρας, ενώ ταυτόχρονα ο πολιτισμός έχει και μια παγκόσμια/οικουμενική διάσταση (ανθρώπινος πολιτισμός) ενώ η κουλτούρα πιο τοπική, μερική

διάσταση (η κουλτούρα φιλοξενίας των Κρητικών). Με άλλα λόγια ο πολιτισμός είναι η έννοια γένους, ενώ η κουλτούρα η έννοια είδους.

Ορισμός πολιτισμού (UNESCO 1982): το σύνολο των διακριτικών εκφράσεων, πνευματικών ή υλικών, διανοητικών ή συναισθηματικών, που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία ή ένα κοινωνικό σύνολο, και οι οποίες περιλαμβάνουν, εκτός από τις τέχνες και τα γράμματα, τους τρόπους ζωής, τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, τα συστήματα αξιών, τις παραδόσεις και τη θρησκευτική πίστη.

Υλικός και πνευματικός πολιτισμός

Ο πολιτισμός αποτελεί πολυσύνθετο/πολυπαραγοντικό φαινόμενο που συνδέεται άμεσα με την ιστορία της ανθρωπότητας και την συγκρότηση των ανθρώπων σε οργανωμένες κοινωνίες. Με αυτή την έννοια, ο πολιτισμός αποτελείται από το σύνολο των υλικών και πνευματικών αξιών που δημιουργήσε ο άνθρωπος στη διάρκεια της ιστορικής ανάπτυξής του. Ο πολιτισμός αποτελείται από επιμέρους εθνικούς-τοπικούς πολιτισμούς (κουλτούρες) οι οποίες αναπτύσσονται ανάλογα με το χώρο και το χρόνο, ανάλογα με την εποχή και την κοινωνική οργάνωση.

Ο πολιτισμός μπορεί σχηματικά να διακριθεί σε υλικό και πνευματικό πολιτισμό.

Ο υλικός πολιτισμός περιλαμβάνει το σύνολο των μέσων (και των ενεργειών) με τα οποία ο άνθρωπος τροποποιεί το φυσικό περιβάλλον, αξιοποιώντας το υλικό που υπάρχει, ώστε να παραγάγει τα απαραίτητα υλικά προϊόντα και τις αναγκαίες υλικές συνθήκες για την επιβίωσή του. Πρόκειται για την παραγωγή ειδών διαβίωσης που καλύπτουν αρχικά τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες (διατροφή, ένδυση, κατοικία, ασφαλείς συνθήκες για την αναπαραγωγή του είδους) αλλά στη συνέχεια, και με την ανάπτυξη της κοινωνικής συγκρότησης, βελτιώνουν τους βιοτικούς όρους ανταποκρινόμενα στο διαρκώς διευρυμένο περιεχόμενο των αναγκών. Πώς όμως παράγονται τα υλικά μέσα ικανοποίησης των αναγκών; Ποια είναι η υλική-τεχνική βάση της κοινωνικής αναπαραγωγής;

Ο υλικός πολιτισμός περιλαμβάνει τα μέσα παραγωγής, τα μέσα υπαγωγής των φυσικών δυνάμεων· με άλλα λόγια ο υλικός πολιτισμός αντιστοιχεί και σε αυτό που ονομάζουμε τρόπο παραγωγής¹/παραγωγική βάση της κοινωνίας.

Ο πνευματικός πολιτισμός περιλαμβάνει πρακτικές, στάσεις, αντιλήψεις και ενέργειες μέσω των οποίων ο άνθρωπος πραγματώνει και ικανοποιεί πνευματικές ανάγκες και κοινωνικές/ηθικές αξίες, αυτό που σχηματικά αποκαλείται και πολιτιστικό/πνευματικό εποικοδόμημα της κοινωνίας, δηλαδή μορφές της **κοινωνικής συνείδησης**: επιστήμη, φιλοσοφία, θρησκεία και **τέχνη**.

Η διάκριση υλικού και πνευματικού πολιτισμού δεν πρέπει να προσεγγιστεί κατά απόλυτο τρόπο: πρόκειται για αλληλένδετες όψεις/πτυχές στο πλαίσιο μιας διαφοροποιημένης ολότητας. Με αυτή την έννοια ο υλικός και πνευματικός πολιτισμός δεν μπορούν να αποκοπούν πλήρως, δεν χωρίζονται με “σινικά τείχη” και η διάκρισή τους εξυπηρετεί πρωτίστως τη γνωστική προσέγγιση και ανάλυσή τους ως διδακτικά/γνωστικά αντικείμενα.

Θα προσεγγίσουμε **τη σχέση υλικού-πνευματικού πολιτισμού διττά**: από τη μια ως ενότητα που συγκροτεί την ολότητα του ανθρώπινου πολιτισμού τονίζοντας τα κοινά στοιχεία τους

¹ Πιο συγκεκριμένα, ο τρόπος παραγωγής αποτελεί την διαλεκτική ενότητα των τεχνικών μέσων και των παραγωγικών δυνάμεων του ανθρώπου με τις κοινωνικές σχέσεις που τις πλαισιώνουν και τις θέτουν σε κίνηση.

και από την άλλη ως διαφορά, διακρίνοντας τις υπαρκτές διαφοροποιήσεις τους σε ζητήματα σκοποθεσίας, πρακτικής και αλληλεπίδρασης με τον εξωτερικό κόσμο.

Ο τρόπος παραγωγής των υλικών αγαθών μιας κοινωνίας συνίσταται πάντοτε στην αναπαραγωγή ενός συγκεκριμένου τρόπου ζωής. Η παραγωγή των ιδεών και της συνείδησης, της τέχνης και του πνευματικού πολιτισμού συνδέονται με την υλική παραγωγή των όρων ζωής των ανθρώπων, με τη “γλώσσα” της πρακτικής της ζωής.

Ο πνευματικός πολιτισμός περιλαμβάνει ολιστικά την τέχνη και την τεχνολογία, ενώ ο υλικός πολιτισμός, φαινομενικά μόνο τα τεχνικά/τεχνολογικά μέσα· εντούτοις επειδή αυτά δεν αποτελούν απλώς υλικές μορφές, αλλά εξατομικευμένες ένυλες αποκρυσταλλώσεις πνευματικής εργασίας, ο υλικός πολιτισμός συμπυκνώνει το εκάστοτε επίπεδο και του πνευματικού πολιτισμού. Για παράδειγμα το απλό μολύβι: αποτελεί υλικό αντικείμενο, αλλά συμπυκνώνει το επίπεδο της πνευματικής και κοινωνικής ανάπτυξης του ανθρώπου, καθώς προϋποθέτει ένα επίπεδο πολύπλοκης συνείδησης, σκέψης και επικοινωνίας που μπορεί να αποτυπωθεί γραπτά και ένα επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης και ανθρώπινης επικοινωνίας. Ταυτόχρονα το μολύβι, όπως και κάθε στοιχείο του υλικού πολιτισμού αποτελεί το φορέα υλοποίησης και εκφρασης του πνευματικού πολιτισμού. Εδώ συναντάμε **ένα βασικό χαρακτηριστικό της σχέσης υλικού-πνευματικού πολιτισμού που αναπτύσσεται ιστορικά: τα προϊόντα του υλικού πολιτισμού ως ένυλα μέσα έκφρασης του πνευματικού πολιτισμού και ως εξατομικευμένες πυκνώσεις της ανάπτυξης της κοινωνικής συνείδησης και των πνευματικών (διανοητικών-ψυχικών) ικανοτήτων του ανθρώπου.**

Ουσιαστικά τα υλικά/τεχνικά μέσα δεν είναι απλή διαμεσολάβηση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, μια “νεκρή” τεχνική ουδετερότητα, αλλά πυκνωση νοήματος και ανθρώπινης συνείδησης, ένας αδιάψευστος δείκτης του πολιτισμικού επιπέδου της ανθρωπότητας.

Συνεπώς το υλικό μέσο αποτελεί όρο και όριο του πνευματικού πολιτισμού, όπως πιο συγκεκριμένα η τεχνολογία αποτελεί την υλική προϋπόθεση της τέχνης. Αντίστροφα ο πνευματικός πολιτισμός, οι κοινωνικές αξίες και το επίπεδο της συνείδησης εν γένει αντανακλάται στα τεχνικά/τεχνολογικά μέσα της ανθρωπότητας.

Η ιστορικότητα του πολιτισμού δεν αναιρεί την ύπαρξη διαχρονικών χαρακτηριστικών του πολιτισμού που αποκτούν διαφορετικές μορφές, όπως ακριβώς οι βασικές βιολογικές ανάγκες μπορεί εκ πρώτης όψεως να παραμένουν αναλλοίωτες ιστορικά/κοινωνικά, αλλά αλλάζει ο τρόπος ικανοποίησής τους και η νοηματόδοτηση αυτών των αναγκών ανάλογα με την εποχή και τις αξίες της κοινωνίας. Με απλά λόγια, οι άνθρωποι τρώνε, ντύνονται, αναπαράγονται, ζούνε και πεθαίνουν, αλλά αλλάζει το **πώς** υπάρχουν κάθε εποχή και σε κάθε πολιτισμό.

Ο πολιτισμός αποτελεί έκφραση του ανθρώπου ως ενότητας βιολογικού-κοινωνικού. Ο πολιτισμός αν και εκκινεί από την ικανοποίηση βιολογικών αναγκών, δεν ανάγεται στη βιολογική φύση του ανθρώπου, καθώς αποτελεί ταυτόχρονα τη διαδικασία και το αποτέλεσμα του εξανθρωπισμού του ανθρώπου. Η σχέση βιολογικού-κοινωνικού στη μακρά πορεία ανάπτυξης της ανθρωπότητας μετασχηματίζεται και σταδιακά κυριαρχεί η κοινωνική φύση του ανθρώπου, δίχως να αίρεται πλήρως η βιολογική-υλική διάσταση. Η ανθρώπινη φύση είναι, συνεπώς, το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων του ανθρώπου, σχέσεις που αναπτύσσονται στον εκάστοτε κοινωνικό σχηματισμό και φέρουν τον πολιτισμό του.

Η ιστορία των ανθρώπινων κοινωνιών, από τη σκοπιά της διεπιστημονικής προσέγγισης του πολιτισμού, είναι και η ιστορική ανάπτυξη της ανθρώπινης δραστηριότητας που τροποποιεί τη φύση (και τον ίδιο τον άνθρωπο), ώστε να την καταστήσει βιώσιμη για τον ίδιο. Μέσω

αυτής της δραστηριότητας και της αναβάθμισής της, δια των συσσωρευμένων γνώσεων και δεξιοτήτων που κληρονομούνται από τις προηγούμενες γενιές συντελέστηκε και συντελείται η ανθρώπινη εξέλιξη, η οποία αντανakλάται στα διάφορα επίπεδα πολιτιστικής ανάπτυξης.

Αυτό δε σημαίνει ότι η ανθρώπινη ιστορία αποτελεί μια γραμμική μονοδιάστατη συνεχή πρόοδο, η ιστορία διέπεται από ασυνέχειες, οπισθοδρομήσεις και καταστροφές, με το *Μεσαίωνα* να αποτελεί εν μέρει μια τέτοια περίοδο, αλλά και από στοιχεία συνέχειας και ανοδικής σπειροειδούς ανάπτυξης.

Η ανθρώπινη δραστηριότητα που μεταπλάθει τον κόσμο και τον ίδιο τον άνθρωπο, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, είναι **η εργασία με κυρίαρχο χαρακτηριστικό της τη σκοποθεσία**. Η ικανότητα του ανθρώπου να θέτει στόχο, να παράγει συνειδητά και κατόπιν σχεδιασμού αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο χαρακτηριστικό. Η πρακτική στοχοθετημένη συλλογική παραγωγή και αναπαραγωγή των όρων ζωής αποτελεί τη διαδικασία παραγωγής του πολιτισμού που αναπτύσσεται στο χώρο και το χρόνο.

Σχηματικά η σκοποθεσία μπορεί να αφορά την παραγωγή για αισθητικούς λόγους (τέχνη) ή πρακτικούς λόγους (τεχνολογία). Η τεχνολογία, ως στοιχείο υλικού πολιτισμού, τροποποιεί τη φύση για να παράγει ο άνθρωπος χρήσιμα αντικείμενα, ενώ η τέχνη ως έκφραση πνευματικού πολιτισμού παράγει αισθητικά αντικείμενα σύμφωνα με τις αρχές της αρμονίας και της συμμετρίας.

Ο πολιτισμός **προκύπτει στη βάση της ικανοποίησης υπαρκτών αναγκών** που εξελίσσονται ιστορικά αλλά και αποτελούν διαχρονικές υπαρξιακές ανάγκες: η ανάγκη επιβίωσης και βελτίωσης των βιοτικών όρων του ανθρώπου και η ανάγκη νοηματοδότησης της ύπαρξης και της ζωής λειτουργούν ως πηγές και καταλύτες ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού.

Η κοινωνία συγκροτείται ως οργανική ολότητα, ένα σύστημα με διαφορετικές βαθμίδες που αλληλεπιδρούν και ο υλικός και πνευματικός πολιτισμός αποτελούν στοιχεία της κοινωνίας ως ολότητας. **Ο πολιτισμός πηγάζει από την πρακτική της ζωής** και όσο πιο πολύπλοκη γίνεται η κοινωνική οργάνωση εντός της οποίας αναπαράγονται οι πρακτικές κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων, τόσο αναπτύσσεται υλικά (εργαλεία-μηχανική-γέφυρες-δρόμοι-κτίρια και πνευματικά (επικοινωνία, γλώσσα, μορφές τέχνης, γραπτός λόγος) ο πολιτισμός.

Η διεπιστημονική προσέγγιση της ιστορίας του πολιτισμού προκύπτει από την ίδια την πολυπλοκότητα του αντικειμένου που συμπυκνώνει φιλοσοφικά, ιστορικά, τεχνικά, επιστημονικά και κοινωνικά στοιχεία. Συνεπώς, η γνωστική διαδικασία οφείλει να εμπεριέχει αυτή ακριβώς τη σφαιρικότητα για να μπορέσει να αναδείξει τις σχέσεις που διέπουν το αντικείμενο της μελέτης της και να το κατανοήσει σε όλο το εύρος του. Επιπλέον, η διεπιστημονική προσέγγιση του πολιτισμού επιτρέπει να **οριοθετηθούμε από απλουστευτικές διακρίσεις του πολιτισμού σε ανώτερους-κατώτερους πολιτισμούς**: αντίθετα, μπορούμε να αντιληφθούμε κάθε πολιτισμό, τις υλικές και κοινωνικές συνθήκες γέννησής του, τις πρακτικές και υπαρξιακές ανάγκες που κάλυπτε ως αυτοτελή διαδικασία με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Αυτή η παραδοχή, ως στοιχείο πολιτισμικού σχετικισμού, δεν ισοδυναμεί με άκρατο σχετικισμό: η ανάπτυξη του πολιτισμού διέπεται από νομοτέλειες και ενέχει στοιχεία προόδου, επομένως υπάρχουν αντικειμενικά στοιχεία στην ιστορία του πολιτισμού. Ωστόσο, δεν υπάρχει αξιολογική ανωτερότητα των πιο προηγμένων τεχνικά πολιτισμών, μια πεποίθηση που αποτέλεσε εξάλλου τη νομιμοποιητική βάση του ρατσισμού και της αποικιοκρατίας, καταδεικνύοντας όχι την κατωτερότητα των ιθαγενών, αλλά μάλλον τη μισαλλοδοξία του πολιτισμού των αποίκων. Ειδικά στις μέρες που καθίστανται

ορατά μερικά από τα αδιέξοδα του σύγχρονου πολιτισμού (ειδικά αναφέρουμε το οικολογικό ζήτημα) και της δίχως σχέδιο τεχνολογικής ανάπτυξης, επιβάλλεται ο αναστοχασμός και η εκ νέου προσέγγιση πιο “πρωτόγονων” πολιτισμών με όρους αυτοτέλειας και ανεξαρτησίας.

Αναζητώντας τη γενεαλογία του ανθρώπινου πολιτισμού θα διακρίνουμε κάποιες υλικές-τεχνικές προϋποθέσεις όπως: την ανακάλυψη της φωτιάς (ο μύθος του Προμηθέα ως θεού που φέρει στους ανθρώπους τη φωτιά για να βελτιώσουν τη ζωής τους και να συγκροτηθούν σε αυτόνομες υπάρξεις είναι ξεκάθαρος), το σταθερό τόπο διαμονής, την ανάπτυξη επικοινωνιακών δεξιοτήτων· και κυρίως την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνατοτήτων του ανθρώπου κατά τη **μετάβαση από την τροφосуλλεκτική και την οικονομία του κυνηγιού (άγρας) στην παράγουσα οικονομία.**

Στη βάση αυτών των υλικών προϋποθέσεων και της πρωταρχικής εμφάνισης τεχνικών μέσων (τα πρώτα εργαλεία) του υλικού πολιτισμού θα μπορέσει να αναδυθεί το προϊστορικό ίχνος του πνευματικού πολιτισμού με τη μορφή απεικόνισης στιγμών της καθημερινής ζωής σε σπηλαιογραφίες.

2) Εργασία, εργαλεία και τεχνικά μέσα ως βάση του (υλικού) πολιτισμού.

Πριν περάσουμε στη μελέτη των απαρχών του πολιτισμού και της ιστορικής ανάπτυξής του, θα αναλύσουμε την εργασία ως ουσιώδες ανθρώπινο χαρακτηριστικό και ως καθοριστικό παράγοντα ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού. Ουσιαστικά κάθε πολιτισμικό προϊόν είναι αποτέλεσμα της εργασιακής διαδικασίας των ανθρώπων στην αλληλεπίδρασή τους με τη φύση και αναμεταξύ τους (κοινωνικές σχέσεις) στο πλαίσιο της κοινωνικής οργάνωσης. Με την εργασία ο άνθρωπος παράγει τα μέσα ικανοποίησης των αναγκών του, υλικών και πνευματικών. Η εφεύρεση εργαλείων από τον άνθρωπο ως ενισχυτικών μέσων για την εργασία του αποτελεί το καθοριστικό σημείο τομής στην ανάδυση του ανθρώπινου πολιτισμού. Η εργασιακή διαδικασία περιλαμβάνει τον προσωπικό παράγοντα (άνθρωπος) και τον έμπράγματο (σύνολο τεχνικών/τεχνητών δηλαδή παρηγμένων από τον άνθρωπο αντικειμένων υλικών και μέσων: εργαλείων, μηχανισμών, διαδικασιών της ανθρώπινης δραστηριότητας και επικοινωνίας). Το δυναμικό άθροισμά τους αποτελεί το σύνολο των παραγωγικών δυνάμεων του ανθρώπου σε κάθε ιστορική περίοδο και αποτελεί σημαντικό δείκτη του βαθμού εκπολιτισμού της κοινωνίας.

2.1) Κατανάλωση, εργασία, άνθρωπος

Παραδοχή εμπειρική και λογική: ο άνθρωπος ζει και αναπαράγεται εντός της κοινωνίας επομένως η βάση της απλούστατης κοινωνικής σχέσης αποτελείται από την αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το περιβάλλον για την επιβίωση/ζωή και από την αλληλεπίδραση με τους άλλους ανθρώπους για την αναπαραγωγή/διδιαιώνιση του είδους.

Η απλούστατη σχέση της κοινωνίας είναι η κατανάλωση ως ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών του ανθρώπου.

Υπάρχει μια συνεχής διαδικασία αλληλεπίδρασης ανθρώπου-φύσης (με κυρίαρχη αλλά όχι μονόπλευρη διάσταση την προσαρμογή του ανθρώπου στη φύση)

Η ανάπτυξη της απλούστατης σχέσης μέσα στην ιστορία συνίσταται στο μετασχηματισμό της βιολογικής αλληλεπίδρασης από τη διαμεσολάβηση του κοινωνικού παράγοντα. Με

αυτό τον τρόπο ο άνθρωπος κοινωνικοποιείται και συγκροτείται ως (αντιφατική) ενότητα βιολογικού και κοινωνικού. Ο άνθρωπος δεν είναι ζώο, αλλά είναι και ζώο.

Η αναπτυξιακή διαδικασία της απλούστατης σχέσης του ανθρώπου έχει τις ακόλουθες βαθμίδες:

- Κατανάλωση τροφών/φρούτων
- Κατανάλωση μέσω εργαλείων
- Παραγωγή για την κατανάλωση

Η κατανάλωση γίνεται στη βάση των βιολογικών αναγκών και με όριο τους πεπερασμένους φυσικούς πόρους. Η διαρκής ανανέωση των βιολογικών αναγκών και η διαδικασία ικανοποίησής τους συναντά ένα εσωτερικό και εξωτερικό όριο.

Εξωτερικό όριο: περιορισμένα αντικείμενα κατανάλωσης

περιορισμένος χώρος αποβλήτων της κατανάλωσης (ιδιαίτερα επίκαιρο πλέον στις μέρες μας: τεχνολογία διαχείρισης αποβλήτων/απορριμάτων, ανακύκλωση, προοπτικές και όριο της κυκλικής οικονομίας)

Εσωτερικό όριο βιολογικών αναγκών: θάνατος. Η υπέρβαση του θανάτου του είδους είναι η αναπαραγωγή.

Αναπαραγωγή/γενετήσια ανάγκη: η ικανοποίησή της γίνεται μόνο μέσω της αλληλεπίδρασης. (ακόμα και σε συνθήκες υψηλής τεχνολογίας προϋποτίθεται το γενετικό υλικό δύο ανθρώπων διαφορετικού φύλου)

Η γυναίκα πιο σημαντική για τη διατήρηση του είδους για αυτό και στις πρωτόγονες κοινωνίες, η γυναίκα παρέμενε προστατευμένη εντός της σπηλιάς-κατοικίας.

Ο άνθρωπος έχει επίγνωση του είδους του, έχει επίγνωση ότι πέρα από άτομο/πρόσωπο αποτελεί τμήμα/εκπρόσωπο του είδους.

Οικογένεια: προϋποθέτει την απλούστατη κοινωνική σχέση και συνίσταται στην αλληλεπίδραση κοινωνικού-βιολογικού για αυτό και έχει ιστορικότητα, δεν είναι άχρονη και εξωκοινωνική.

Η διαδικασία εξασφάλισης αντικειμένων προς κατανάλωση συνιστά εκδήλωση της ζωής του είδους στη βάση της αντίφασης ανάμεσα στους οργανισμούς και στο φυσικό περιβάλλον. 4 μορφές κατανάλωσης/εκδήλωσης ζωής του είδους.

1. **Μορφή 1:** κατανάλωση=άμεση εξασφάλιση αντικειμένων προς κατανάλωση (φυτά): εκεί που βρίσκονται παίρνουν ό,τι χρειάζεται **αδιαμεσολάβητα**.
2. **Μορφή 2:** η κατανάλωση δεν ταυτίζεται με τη διαδικασία εξασφάλισης των ειδών προς κατανάλωση. (τα ζώα που μπορεί να κάνουν και εκατοντάδες χιλιόμετρα προς αναζήτηση τροφής)
3. **Μορφή 3:** όπως το 2 συν ότι το είδος χρησιμοποιεί εργαλεία για να αποσπάσει από τη φύση έτοιμα καταναλωτικά αγαθά (με ένα ραβδί ρίχνω καρπούς από το δέντρο). Στη μορφή αυτή εμφανίζονται τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται όμως αποκλειστικά ως προέκταση του σώματος και δεν έχουν αυτοτέλεια.
4. **Μορφή 4:** εμφάνιση της παραγωγής=τροποποιώ τη φύση για να καταναλώσω

Από τη μορφή 2 και πέρα υπάρχει αντίστροφη επενέργεια στο φυσικό περιβάλλον και ειδικά μέσα για αυτή την αντιστροφή, ακόμα και αν είναι διαμεσολάβηση με παθητική μορφή (απλή μετακίνηση, μεταφορά)

Στη μορφή 4 τα μέσα επενέργειας δεν είναι όργανα του σώματος, ούτε προεκτάσεις τους, αλλά δημιουργούν **μέσω της παραγωγής** αντικείμενα προς κατανάλωση

Οι πρώτες 3 μορφές πραγματοποιούνται λόγω περιβάλλοντος, ενώ η μορφή 4 εξαρτάται από τα μέσα παραγωγής που διαμεσολαβούν το περιβάλλον.

Από τη μορφή 4 που ανήκει πλέον ο άνθρωπος από τη στιγμή που πέρασε από την τροφουσλλεκτική οικονομία και την οικονομία της άγρας στην παράγουσα οικονομία προκύπτει η αναγκαιότητα της εργασιακής διαδικασίας ως τροποποίησης της φύσης. Η μετάβαση αυτή (περίπου στη νεολιθινή περίοδο, όπως θα δούμε) αποτελεί και την πρώτη προϋπόθεση ανάδυσης του ανθρώπινου πολιτισμού.

Προϋπόθεση της εργασιακής διαδικασίας, που απορρέει από το μετασχηματισμό της κατανάλωσης (απλούστατη κοινωνική σχέση) στη μορφή 4 και αποτελεί την ουσία της κοινωνίας, είναι η ύπαρξη/ικανοποίηση αναγκών για/από συγκεκριμένα καταναλωτικά αντικείμενα.

Η εργασία εν γένει, δηλαδή κάθε είδους εργασία, συνίσταται στη διαδικασία ανταλλαγής ύλης μεταξύ ανθρώπου και φύσης και στην ενσυνείδητη, στοχοθετημένη συμμετοχή του ανθρώπου, σε αυτή τη διαδικασία, με το σώμα και το μυαλό του και σε συνεργασία με άλλους.

Συστατικά στοιχεία της εργασίας γενικά:

- άνθρωπος ως υποκείμενο της εργασίας
- αντικείμενο της εργασίας (εξωτερικό περιβάλλον)
- μέσα εργασίας: εδώ προκύπτει η τεχνολογία
- αποτέλεσμα εργασίας

Σκοπός εργασιακής διαδικασίας: αλληλένδετη διαλεκτική σχέση, μια εσωτερική “στιγμή” της εργασίας. Η διαδικασία εργασίας ορίζει/ορίζεται από το σκοπό της.

Δυνητικός σκοπός: νοητική σύλληψη του παραγόμενου αποτελέσματος

Πραγματικός σκοπός: το αληθινό αποτέλεσμα

Η εργασιακή διαδικασία αποκρυσταλλώνει το ανθρώπινο ουσιώδες χαρακτηριστικό της **σκοποθεσίας/στοχοθεσίας**: ο άνθρωπος τροποποιεί τον εξωτερικό κόσμο, για χάρη της δημιουργίας που έχει ήδη συλλάβει νοητικά και εξωτερικεύει/αντικειμενοποιεί την εσωτερική νοητική σύλληψή του. Η σκοποθεσία αποτελεί μια εσωτερική στιγμή της εργασίας, μια στιγμή της εργασιακής διαδικασίας, που αντανακλά την ύπαρξη της πολύπλοκης ανθρώπινης συνείδησης.

Η εργασία έχει διττό χαρακτήρα:

- μετασχηματίζει χρησιμοποιώντας τεχνικά μέσα το εξωτερικό αντικείμενο για να ικανοποιήσει ανάγκες με τα παραγόμενα προϊόντα της εργασίας
- ο μετασχηματισμός υλοποιείται από ένα σύνολο ανθρώπων (κοινωνική υλικότητα της εργασίας): ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας προκύπτει από το ότι ο μεμονωμένος άνθρωπος δεν μπορεί να επιβιώσει.
- Κατ' επέκταση η εργασιακή διαδικασία μετασχηματίζει και τον ίδιο τον άνθρωπο.

2.2) Μέσα επενέργειας στη φύση, εργαλεία και διαμεσολάβηση ως υλική βάση του πολιτισμού

Επειδή, όπως είδαμε:

- ο άνθρωπος δεν μπορεί να επιβιώσει καταναλώνοντας αδιαμεσολάβητα τη φύση, αλλά χρειάζεται να την τροποποιήσει μέσω της εργασίας για να παράγει καταναλωτικά προϊόντα
- χρησιμοποιεί για αυτό το λόγο μαζί με την εργασιακή του ενέργεια και εργαλεία/τεχνικά μέσα με τα οποία μετασχηματίζει το αντικείμενο της εργασίας του

προκύπτει ότι μεταξύ του ανθρώπου ως υποκειμένου και του αντικειμένου της εργασίας υπάρχει ένας εμπράγματος/αντικειμενοποιημένος διαμεσολαβητικός κρίκος διαμέσου του οποίου το αντικείμενο μετασχηματίζεται σε προϊόν έτοιμο προς κατανάλωση.

Η σταθερή και επαναλαμβανόμενη χρήση των εργαλείων από τον άνθρωπο σε αντίθεση με τη περιστασιακή χρήση μέσων από άλλα ζώα (ορισμένα πτηνά, είδη πιθήκων) μετασχηματίζει μορφολογικά και λειτουργικά το μέσο εργασίας, με το οποίο ο άνθρωπος αποκτά μια σχέση αλληλεπίδρασης που αναβαθμίζει ριζικά τον ψυχισμό του.

Πιο αναλυτικά μια σειρά από παράγοντες σε αλληλεπίδραση επηρεάζουν τη σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και το μέσο εργασίας:

- I. Η ανάπτυξη των τεχνικών μέσων διαμέσου της συσσωρευμένης πείρας,
- II. η σταθερή/επαναλαμβανόμενη και αναπτυσσόμενη χρήση των εργαλείων,
- III. η συνειδητοποίηση της διαμεσολάβησης της εργασίας από το μέσο εργασίας
- IV. η βελτίωση των τεχνικών δεξιοτήτων και των εργαλείων
- V. η συλλογική χρήση εργαλείων και η επεξεργασία όλων των παραπάνω μέσω της κοινοποίησης των ουσιαστών γνωρισμάτων του εργαλείου και της επικοινωνίας στο πλαίσιο της συλλογικής εργασίας έχουν τις παρακάτω συνέπειες:

- A. τροποποίηση του ψυχισμού του ανθρώπου
- B. διάκριση της πηγής του ερεθίσματος από το ερέθισμα, δηλαδή ο άνθρωπος να διακρίνει το αντικείμενο ως πηγή των αισθητηριακών δεδομένων
- C. ο άνθρωπος διακρίνει τον εαυτό του από τον περίγυρο (αυτοσυνειδησία)
- D. διακρίνει τον εαυτό του ως αντικείμενο μέσω της αποστασιοποίησης, ώστε να μπορεί να προβεί σε αυτορύθμιση και αυτοέλεγχο.

Πέρα από την προφανή ανάπτυξη της εργασιακής διαδικασίας που απορρέει από τα παραπάνω και συντελεί στην περαιτέρω ανάπτυξη της συνείδησης, καταδεικνύεται ο διττός μετασχηματιστικός χαρακτήρα της εργασίας: η εργασία τροποποιεί τη φύση αλλά ως συλλογική πρακτική μετασχηματίζει εκτός από τις παραγωγικές και τις επικοινωνιακές δεξιότητες του ανθρώπου και συντελεί στην ανάπτυξη της συνείδησής του, μετατρέποντάς τον σε παραγωγό και φορέα πολιτισμού.

Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος χρησιμοποιεί συστηματικά τεχνητά μέσα επενέργειας στη φύση, συνειδητοποιεί αυτή τη χρήση και θεωρητικοποιεί, μοιράζεται/επικοινωνεί αυτή την πρακτική χρήση. Αντιλαμβάνεται έτσι τον εαυτό (και τους άλλους) με διαφορετικό τρόπο του ως διακριτό ενσυνείδητο παράγοντα της παραγωγής από τη μια και το εργαλείο ως εμπράγματα διαμεσολάβηση των δυνατοτήτων του.

Συνεπώς το μέσο εργασίας διαμεσολαβεί την ανθρώπινη εργασία, αλλά επουδενί δεν είναι νεκρή/παθητική διαμεσολάβηση, αλλά αντικειμενοποίηση της ανθρώπινης ουσίας, πύκνωση και εμπράγματος φορέας νοημάτων, συμβόλων, συλλογικής εργασίας **και εν τέλει πολιτισμού που αλληλεπιδρά με τον άνθρωπο-χρήστη του.**

3) Εργασία, συνείδηση και πολιτισμός

Η συνείδηση αναδύεται ταυτόχρονα με την εργασιακή δραστηριότητα και αναπτύσσεται παράλληλα με αυτήν, αποτελώντας πρωταρχικό όρο για την ανάδυση του πολιτισμού.

Η εργασιακή δραστηριότητα ως ειδοποιός έκφανση της ανθρώπινης δραστηριότητας έχει δύο πτυχές:

- μετασχηματισμός του εξωτερικού αντικειμενικού περιβάλλοντος και μέσω της χρήσης τεχνικών μέσων για την ικανοποίηση αναγκών (υλικότητα)
- μετασχηματισμός που υλοποιείται συλλογικά (κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας), επομένως προϋποθέτει και αναπτύσσει δεξιότητες επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των ανθρώπων, οι οποίες **αποτελούν την υλικό-νοητική βάση της συνείδησης**.

Οι άνθρωποι παράγουν συλλογικά τους όρους ζωής και αναπαραγωγής τους, αποκτώντας συνείδηση του εαυτού τους, των άλλων και της δραστηριότητάς τους, αλλά και συνειδοποιούν αυτή τη συνειδητοποίηση.

Η συνείδηση είναι μια ιδιαίτερη μορφή του ανθρώπινου ψυχισμού, η ιδεατή αντανάκλαση της αντικειμενικής και υποκειμενικής πραγματικότητας μέσω του συνόλου των ψυχονοητικών λειτουργιών του ανθρώπου.

3.1.1: Ψυχισμός και γέννηση της συνείδησης

Ο ψυχισμός εμφανίζεται όταν το έμβιο ον αποκτά υλική σωματική υπόσταση, διακριτή ύπαρξη από το υπόλοιπο περιβάλλον και πρωτόλεια συνείδηση αυτής (στην περίπτωση του ανθρώπινου βρέφους). Το ασυνείδητο τμήμα του ψυχισμού, στο οποίο εδράζεται η συνείδηση, συνίσταται σε ασυνείδητες, ενστικτώδεις ανταποκρίσεις του έμβιου όντος σε ερεθίσματα στη βάση της επιβίωσης με την κίνηση μέσα στο χώρο-χρόνο (ικανοποίηση αναγκών, προστασία). Το ασυνείδητο αποτελεί την προϊστορία του ψυχισμού, το αρχαίο τμήμα αυτό της ψυχικής οργάνωσης, τη μνήμη και τις απαιτήσεις του σώματος, όταν ακόμα ο άνθρωπος δεν μπορεί να διακρίνει τον εαυτό του από τον περίγυρο και **η αίσθηση εαυτού είναι αμιγώς σωματική**. Το είδος κυριαρχεί στο άτομο. Η συνείδηση αναπτύσσεται επειδή ένα τμήμα του ασυνείδητου, κάτω από την επίδραση της πραγματικότητας και της αλληλεπίδρασης των αισθητηριακών οργάνων με τα εξωτερικά ερεθίσματα, διαφοροποιείται.

Η συνείδηση οργανώνει τη ζωή του ατόμου, αντιλαμβάνεται διαφοροποιημένα, μέσω διαζεύξεων, τα ερεθίσματα της πραγματικότητας και χαράσσει στρατηγικές επιβίωσης και ανάπτυξης που εδράζονται σε ασυνείδητες ανάγκες, αλλά και τις υπερβαίνουν.

Το ανθρώπινο βρέφος σωματικά διαχωρίζεται από τη μητέρα του μετά τη γέννα, δίχως ακόμα να έχει τη δυνατότητα διάκρισης του εαυτού του από εκείνη και τον τον περίγυρο, αλλά έχοντας ενστικτώδη αίσθηση των αναγκών του, επιδιώκει την ικανοποίησή τους (θηλασμός, ύπνος) με μόνη γλώσσα επικοινωνίας το κλάμα.

Στην αναπτυξιακή πορεία το βρέφος διακρίνει τον εαυτό του από τον περίγυρο, αποκτά συνείδηση αυτής της διάκρισης και βαθμιαία και με αναγκαία την αλληλεπίδραση με άλλους, κατακτά την ικανότητα επικοινωνίας αρχικά με χειρονομίες, κραυγές και στη συνέχεια με συμβολικά συστήματα σημειών/κωδίκων, δηλαδή για λίγο με μια ιδιότυπη μεταβατική γλώσσα (έναρθρες κραυγές, ακατανόητες λέξεις) και στη συνέχεια με λέξεις/έννοιες.

Η ανάπτυξη των παιδιών των ανθρώπων, αποτελεί, τουλάχιστον στα αρχικά της στάδια πριν κυριαρχήσει η κοινωνική διάσταση της προσωπικότητας, **καθρέφτη της ανάπτυξης του ανθρώπου ως είδος στις απαρχές της ανθρώπινης (προ)ιστορίας.**

Η εργασία και η χρήση τεχνικών μέσων τροποποιεί ριζικά το ζώδη ψυχισμό του πρωτόγονου ανθρώπου. Η επαναλαμβανόμενη χρήση και ο μετασχηματισμός εργαλείων, η διαμεσολάβηση της δραστηριότητας του ανθρώπου από δικά του τεχνητά αντικείμενα, του επιτρέπει να διαχωρίσει συνειδητά τον εαυτό του από τον περίγυρο. Ταυτόχρονα η συλλογική χρήση και η κοινοποίηση των γνωρισμάτων των μέσων εργασίας, οι κοινωνικές σχέσεις αλληλεπίδρασης των ανθρώπων στην παραγωγή των βιοτικών όρων παράγουν τη νοητική διαμεσολάβηση της εργασιακής δραστηριότητας. **Ο άνθρωπος αναγνωρίζει τον εαυτό ως υποκείμενο (αυτοσυνειδησία) και ως αντικείμενο (αποστασιοποίηση, αυτοέλεγχος) αλλά και τον εαυτό του ως αντικειμενοποιημένη έκφραση στα μέσα εργασίας.**

Ο εμπλουτισμένος ανθρώπινος ψυχισμός μπορεί πλέον και λειτουργεί/εκφράζεται μέσω συμβόλων, σημείων, κωδικών τα οποία αποτελούν το πρόπλασμα του εννοιακού συστήματος, **της γλώσσας.** Από αυτό το σημείο ξεδιπλώνεται η αναπτυξιακή διαδικασία που από το ζώδη ψυχισμό, οδηγεί στο ανθρώπινο ψυχισμό, στη συνείδηση ως αρχικά απλή αντανάκλαση της πρακτικής δραστηριότητας της ζωής, στην εννοιακή αντανάκλαση της πραγματικότητας και τελικά στην κοινωνική συνείδηση που εν μέρει υποτάσσει τα ασυνείδητα στοιχεία του ψυχισμού, επειδή ο άνθρωπος είναι κοινωνικό και όχι μόνο βιολογικό ον.

Οι πρώτες ιδεατές διαμεσολαβήσεις, οι προέννοιες αποτελούνται από απεικάσματα, εντυπώσεις γεγονότων και πραγμάτων και των επενεργειών που υφίστανται, με κυρίαρχη τη χαώδη αντίληψη περί του όλου, αλλά με παρούσα μια πρωτόλεια αντίληψη για τον κόσμο ως μεταβαλλόμενο πεδίο της δραστηριότητας. Η επικοινωνία πραγματοποιείται εκφράζοντας τη βιωματικής/συναισθηματική εμπλοκή σε πραγματικό χρόνο, με άναρθρες κραυγές, χειρονομίες, μιμητικές κινήσεις. *(περιγράφω ότι θέλω έναν καφέ, μιμούμενος τη διαδικασία, πίνοντας με ένα φανταστικό ποτήρι, ή δείχνω ένα δέντρο για να σας πω ότι είναι σαν αυτό που είδα χθες με δυσκολία να εκφράσω τη **χρονική διαφορά** σήμερα/χθες).* Βαθμιαία και σε αλληλεπίδραση με την πρακτική ζωή, αυτά τα συστήματα επικοινωνίας, αντικαθίστανται από το συμβολικό σύστημα σημείων (γλώσσα) που διαμεσολαβεί εννοιολογικά την πραγματικότητα και τον έναρθο λόγο καθιστώντας έτσι τη συνείδηση συμβολική. *(αρκεί να ζητήσω έναν καφέ για να γίνει κατανοητό τι εννοώ ή να πω είδα ένα δέντρο χθες για να καταλάβετε τι είδα και τότε)*

Η ανάδυση της συμβολικής συνείδησης συνεπάγεται πολλαπλές δυνατότητες ανάπτυξης του ανθρώπινου ψυχισμού μέσω των ικανοτήτων γενίκευσης, αφαίρεσης, ευελιξίας στη διαμεσολαβημένη ιδεατή/πραγματική αφομοίωση της πραγματικότητας. Η ασυνείδητη πύχη του ψυχισμού, ως άρρητη σωματική μνήμη της ζωώδους φάσης του ανθρώπου, υπάγεται στη συνείδηση, αν και σε μεγάλο βαθμό παραμένει άδηλο το αν και το πώς επηρεάζει το συνειδητό τμήμα του ψυχισμού.

3.2: Κοινωνική συνείδηση

Η κοινωνική συνείδηση αντιστοιχεί στον άνθρωπο ως προσωπικότητα που εκφράζει τη συνειδητοποίηση της ενότητας ατομικού-κοινωνικού και που αφομοιώνει, εσωτερικεύει τις κοινωνικές σχέσεις, δρώντας συνειδητά ως τμήμα της ολότητας της ανθρωπότητας.

Η **κοινωνική συνείδηση ή συνειδέναι** (*συν+ειδέναι*) έχει δύο πτυχές που αντιστοιχούν στις δύο πλευρές της εργασιακής δραστηριότητας:

1. γνωστική διαδικασία και γνώση (ιδεατή αντανάκλαση της πραγματικότητας και της επενέργειας της ανθρώπινης δραστηριότητας): παράγεται από την εργασιακή επένεργεια του ανθρώπου στη φύση και συνδέεται με την ικανότητα του ανθρώπου να θέτει στόχο (σκοποθεσία).
2. συνειδητοποίηση της αλληλεπίδρασης των ανθρώπων, των σχέσεων και της επικοινωνίας τους: παράγεται από τη συνεργασία των ανθρώπων στο πλαίσιο της παραγωγής και αναπαραγωγής των όρων ζωής τους

Οι δύο αυτές πτυχές συγκροτούν ενότητα όπως ακριβώς και ο διττός χαρακτήρας της εργασιακής πρακτικής δραστηριότητας, της οποίας αποτελούν την νοητή/ιδεατή αντανάκλαση/συμπύκνωση.

3.2.1: Η κοινωνική συνείδηση ως γνώση (ειδέναι)

Η κοινωνική συνείδηση ως γνώση του εξωτερικού κόσμου σχετίζεται με την πτυχή της εργασίας ως συνειδητής δραστηριότητας γνώσης, σκοποθεσίας και μετασχηματισμού του εξωτερικού κόσμου.

Η συνείδηση δεν είναι απλή, παθητική αντανάκλαση του εξωτερικού κόσμου, αλλά πρόσληψη και αφομοίωσή του, ως δυναμικό πεδίο μετασχηματισμού χάρη στην επένεργεια της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η συνείδηση αντανάκλα την ενεργητική αλληλεπίδραση του ανθρώπου με την πραγματικότητα, συλλαμβάνει τον κόσμο ως δυναμική διαδικασία μετασχηματισμού από την ανθρώπινη δραστηριότητα. *Ο πολιτισμός αποτελεί το αποτέλεσμα και τη διαδικασία αυτού του μετασχηματισμού του φυσικού κόσμου και εν τέλει του ίδιου του ανθρώπου και των ανθρώπινων κοινωνιών.*

Η γνωστική διαδικασία είναι αντιφατική και πολύπλοκη διαδικασία με διακριτές βαθμίδες ωρίμασης. Σχηματικά τα στάδια ανάπτυξης της είναι τα ακόλουθα:

- ζωντανή εποπτεία, αισθητηριακή αντίληψη, χαώδης παράσταση της ολότητας του εξωτερικού κόσμου.
- πρόσληψη της πραγματικότητας ως διαφοροποιημένης ενότητας και αποκάλυψη των ουσιαδών πτυχών της, των νόμων και των σχέσεων που τη διέπουν, με τη βοήθεια νοητικών μέσων και τρόπων.

Η γνωστική διαδικασία είναι η ανάβαση από το **αισθητηριακά συγκεκριμένο, προς το νοητά αφηρημένο και από εκεί στο νοητά συγκεκριμένο**. Η διαδικασία αυτή διεξάγεται από τη νόηση που οργανώνει το αισθητηριακό υλικό και διακρίνεται σε δύο βαθμίδες/εκδηλώσεις της νόησης: η **διάνοια και ο λόγος**.

Πχ.όταν βλέπω ένα δέντρο αρχικά οι αισθήσεις μου το συλλαμβάνουν ως αδιαφοροποίητη ολότητα. Στη συνέχεια μέσω της αναλυτικής πτυχής της νόησης και με τη μέθοδο της αφαίρεσης/ανάλυσης τέμνω το δέντρο στα επιμέρους τμήματά του (κλαδιά, κορμός, φύλλα) και το αναπαριστώ νοητικά ως δέντρο, αρνούμενος τα αισθητηριακά δεδομένα μου που το αναπαριστούν ως ενότητα.

Τέλος, επανασυγκροτώ το δέντρο ως αφηρημένη έννοια και ως συγκεκριμένο αντικείμενο, έχοντας επίγνωση ότι το συγκεκριμένο δέντρο αποτελείται από επιμέρους τμήματα τα οποία συγκροτούν μια ενότητα πλούσια σε προσδιορισμούς και χαρακτηριστικά (είδη δέντρων, μήκος και σχήμα κορμού/κλαδιών) και αναδεικνύω την ουσία των εσωτερικών σχέσεων των επιμέρους τμημάτων του δέντρου (πώς αναπτύσσεται στο χώρο το κάθε μέρος ως τμήμα του όλου). Αρνούμαι δηλαδή και την άμεση αίσθησή μου αλλά και την αφηρημένη αναπαράστασή της, προσπαθώντας να σκεφτώ για τον τρόπο που η νόησή μου αντανakλά την πραγματικότητα.

3.2.2: Μορφές της κοινωνικής συνείδησης/συνειδέναι

Η άλλη πτυχή της κοινωνικής συνείδησης, αντανakλά την αυτοσυνειδησία του υποκειμένου και τις σχέσεις αλληλεπίδρασης των υποκειμένων, προσλαμβάνοντας τον εξωτερικό κόσμο ως πεδίο επενέργειας της συλλογικής δράσης των ανθρώπων: ό,τι υπάρχει γύρω μας δεν είναι αναλλοίωτος φυσικός κόσμος αλλά συνεχής μετασχηματισμός, ο κόσμος είναι και δημιουργήμα των ανθρώπων, είναι η αποτύπωση του πολιτισμού τους. Οι άνθρωποι ως συνειδητά δρώντα υποκείμενα (προσωπικότητες) αλληλεπιδρούν μεταξύ του με πράξεις, αισθήματα και τη νόηση (ιδέες-έννοιες). Προφανώς και οι τρεις “στιγμές” αλληλεπίδρασης συνυπάρχουν, αλλά ανάλογα με το ποια κυριαρχεί, η κοινωνική συνείδηση σχηματικά χωρίζεται στην: ηθική, αισθητική και τη φιλοσοφία που αποτελούν συστατικά στοιχεία του πνευματικού πολιτισμού.

I. Ηθική μορφή

Εδώ υπερτερούν οι πράξεις (στάσεις, συμπεριφορές) των υποκειμένων και οι σχέσεις τους εξετάζονται από τη σκοπιά του καλού/κακού, το πώς δηλαδή μια πράξη ωφελεί ή βλάπτει τον εαυτό μας ή τους άλλους. Οι πράξεις δεν είναι η μόνη εκδήλωση της ηθικής, αλλά και συναισθήματα, αξίες και πεποιθήσεις αποτελούν εσωτερικές εκδηλώσεις της ηθικής κοινωνικής συνείδησης. Όταν υπάρχουν ανταγωνιστικά κοινωνικά συμφέροντα, η ηθική μορφή χαρακτηρίζεται από συγκρούσεις, αντιθέσεις, διλήμματα και αντικρουόμενα κίνητρα. Η **πολιτική** είναι παράγωγη μορφή της ηθικής και αποτελεί το συνειδητό πεδίο αντιπαράθεσης συμφερόντων (ατόμων, ομάδων και τάξεων), νοηματοδότησης και εξιδανίκευσης μερικών συμφερόντων ως γενικών. Το δίκαιο αποτελεί τον κανονιστικό / ρυθμιστικό κώδικα των πράξεων των ανθρώπων που συνήθως επιβάλλει το κυρίαρχο κοινωνικό συμφέρον ανυψωμένο ως γενικό. Πολιτική και δίκαιο εμφανίζονται συχνά ως διαχρονικές αιώνιες κατηγορίες ηθικής, ενώ αντίθετα αποτελούν ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένα μορφώματα.

II. Αισθητική

Το περιεχόμενο της κοινωνικής συνείδησης διαμεσολαβείται από τα αισθήματα/αισθήσεις των υποκειμένων και η ουσία και οι εσωτερικές σχέσεις του εξωτερικού κόσμου (φυσικού και κοινωνικού) αντανakλώνται μέσω αισθητηριακών ισοδυνάμων (απεικονίσεων, παραστάσεων). Ιστορική μορφή της αισθητικής συνείδησης είναι η θρησκευτική συνείδηση με την έννοια της συναισθηματικής σύνδεσης του ανθρώπου με τις δυνάμεις της φύσης, με μυστικιστικό/θρησκευτικό τρόπο για αυτό και η θρησκεία υπήρξε για μεγάλο ιστορικό διάστημα, κίνητρο και πλαίσιο της πολιτιστικής παραγωγής.

Η αισθητική μορφή της κοινωνικής συνείδησης προσλαμβάνει και οικειοποιείται τον κόσμο, μετατρέποντάς τον από αντικείμενο της συνείδησης σε αντικείμενο της αυτοσυνείδησης. Η τέχνη αποτελεί τη χαρακτηριστικότερη έκφανση της αισθητικής μορφής πρόσληψης του κόσμου και βασική πτυχή του (πνευματικού) πολιτισμού

III. Φιλοσοφία

Η φιλοσοφία αποτελεί την πιο καθολική μορφή της κοινωνικής συνείδησης που αντανακλά τον κόσμο μέσω του στοχασμού, αλλά έχει ως περιεχόμενο και τη σχέση συνείδησης και αντικειμενικής πραγματικότητας και τον τρόπο αντανάκλασής της στη σκέψη/συνείδηση. Η φιλοσοφία εκφράζει και τη **συνειδητοποίηση της συνείδησης**: τη σημασία της στην ανάπτυξη του πολιτισμού. Η φιλοσοφία εκφράζει την αυτοεπίγνωση της προσωπικότητας ως συνειδητού παράγοντα στη διαμόρφωση του κόσμου και του εαυτού.

3.3: Η εξέλιξη της γραφής

Η γραφή αποτελεί το σημείο τομής για την εμφάνιση των πρώτων πολιτισμών. Η αποτύπωση των σκέψεων και του προφορικού λόγου ως μέσο επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων, αντανακλά ένα υψηλό επίπεδο ανάπτυξης υλικού και πνευματικού πολιτισμού, κατεκτημένες δεξιότητες του χεριού και του μυαλού και την πολυπλοκότητα των κοινωνικών σχέσεων. Η γραφή έχει το πλεονέκτημα ότι μεταδίδει το μήνυμα πέρα από τους περιορισμούς της άμεσης προφορικής επικοινωνίας (οι σημειώσεις που γράφω τώρα μπορούν να διαβαστούν από εσάς μετά από αόριστο χρονικό διάστημα).

Η γραφή επινοείται ως απάντηση σε πρακτικές ανάγκες (εμπόριο-ανταλλαγές, ύπαρξη κοινωνικής οργάνωσης, νομοθεσία), αλλά και ως μέσο έκφραση πνευματικών-θρησκευτικών αναγκών, επιταχύνοντας την πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου. Αποτελεί μια ένυλη αποτύπωση του συμβολικού συστήματος επικοινωνίας που έχει αναπτυχθεί (γλώσσα) σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μπορεί να μεταβεί από τον προφορικό στο μόνιμο γραπτό λόγο. Η ιστορία της γραφής συμπυκνώνει την ιστορία του πολιτισμού και διακρίνεται από τη σταδιακή εξέλιξή της σε ολοένα και πιο συμβολικές-αφηρημένες μορφές. Ταυτόχρονα η ανάπτυξη της γραφής και του πνευματικού πολιτισμού δημιουργεί ένα νέο καταμερισμό εργασίας, παράγοντας εξειδικευμένους εργαζόμενους (γραφείς).

Η γραφή ξεπηδά από τη ζωγραφική για αυτό και οι πρώτες γραφές των πολιτισμών των αρχαίων λαών της Μεσοποταμίας ήταν **εικονογραφική** (με εικόνες).

Οι Σουμέριοι εισήγαγαν στην εικονογραφική γραφή, τριγωνικά σύμβολα που έμοιαζαν με σφήνες, επινοώντας τη **σφηνοειδή** γραφή. Τα σύμβολα σήμαιναν αυτό που αναπαριστούσαν οι εικόνες, αλλά γράφονταν πιο εύκολα και γρήγορα και μπορούσαν να εκφράσουν περισσότερες έννοιες/φράσεις. Οι Αιγύπτιοι έγραφαν με εικόνες και σημάδια με **ιερογλυφική** γραφή. Η αποκρυπτογράφηση της Στήλης της Ροζέττας επέτρεψε την αποκωδικοποίηση των αιγυπτιακών ιερογλυφικών.

Τα ιερογλυφικά του Μινωικού πολιτισμού (δίσκος της Φαιστού) αλλά και η σφηνοειδής γραφή Γραμμική Α παραμένουν ακόμα άγνωστα στους επιστήμονες. Αντιθέτως, η Γραμμική Β (Μυκηναϊκός Πολιτισμός) έχει αποκωδικοποιηθεί. Ωστόσο ακόμα και με τη συμβολική/σφηνοειδή γραφή είχαν τον περιορισμό ότι κάθε σύμβολο ήταν μια λέξη, επομένως η γραφή και η επικοινωνία ήταν ιδιαίτερα πολύπλοκη και χρονοβόρα υπόθεση.

Οι Φοίνικες, λαός ναυτικών και εμπόρων, για πρακτικούς λόγους (γρήγορη και αξιόπιστη επικοινωνία) επινόησαν το αλφάβητο, χρησιμοποιώντας πιο αφηρημένα σύμβολα-τα γράμματα που δε συμβόλιζαν εικόνες, αλλά αποτύπωναν ήχους της προφορικής ομιλίας.

Από τους συνδυασμούς των γραμμάτων μπορούσαν να προέλθουν όλες οι λέξεις (ή και να δημιουργηθούν καινούριες). Το φοινικικό αλφάβητο είχε 22 σύμφωνα. Οι Έλληνες πρόσθεσαν τα φωνήεντα και από το ελληνικό αλφάβητο προήλθαν αργότερα το λατινικό και το κυριλλικό.

Τρόποι γραφής: από δεξιά προς τα αριστερά (Μεσοποταμία-Ανατολή), βουστροφηδόν (μια γραφή από τα δεξιά προς τα αριστερά και μετά αριστερά-δεξιά) και τέλος, όπως στις μέρες μας αριστερά προς τα δεξιά

Μέσα γραφής: Αρχικά πέτρες, μετά πηλός, καθώς ο πηλός χαράσσεται εύκολα όταν είναι υγρός. Τα πρώτα κείμενα-βιβλία ήταν πήλινα, με μειονέκτημα τη δύσκολία στη χρήση τους. Οι Αιγύπτιοι είχαν τον πάπυρο. Χρησιμοποιώντας καλάμια από τις όχθες του Νείλου (τους παπύρους) μέσω επεξεργασίας δημιουργούσαν κάτι σαν χαρτί, τον επίσης ονομαζόμενο **πάπυρο**. Ο πάπυρος είχε το πλεονέκτημα ότι ήταν ελαφρύς και εύχρηστος, αλλά μπορούσε εύκολα να καταστραφεί. Εφευρέθηκαν μελάνια που παράγονταν από διάφορες φυτικές ή ζωϊκές ουσίες.

Οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν εκτός από τον ακριβό πάπυρο, **ξύλινες πινακίδες με κεριά που έγραφαν/χάραζαν με ένα ξύλο (το στύλο).**

Σπάζοντας το αιγυπτιακό μονοπώλιο του πάπυρου (το μεγαλύτερο εμπόριο γινόταν στο φοινικικό λιμάνι Βύβλος εξού και βιβλίο), τεχνίτες στην Πέργαμο το 2ο αιώνα πΧ δημιούργησαν ένα νέο μέσο γραφής, την περγαμηνή από λεπτό άσπρο δέρμα αρνιού ή κατσικιού. Η περγαμηνή είχε πλεονεκτήματα σε σχέση με τον πάπυρο: ήταν πιο στέρεα και ανθεκτική, μπορούσε να γραφτεί και από τις δύο πλευρές, να σβηστεί και να ξαναγραφτεί. Η περγαμηνή είχε ως μειονέκτημα ότι έπρεπε να σκοτωθούν πολλά ερίφια για να φτιαχτεί ένα βιβλίο. **Οι Κινέζοι**, πέρα από τη χρήση ξύλου και μεταξιού, είχαν, ήδη από τον 2ο αιώνα μΧ **εφεύρει το χαρτί** από επεξεργασία φυτικών ινών, υφασμάτων και άλλων υλικών, ενώ από τον 9-11ο αιώνα είχαν επινοήσει την τυπογραφία.

Το μεσαίωνα το μονοπώλιο της γραφής το είχαν κυρίως μοναχοί που ανέπτυξαν και την τεχνική της βιβλιοδεσίας-χειροτεχνίας και του στολισμού των βιβλίων με πολύτιμες πέτρες και μέταλλα. Η εφεύρεση της τυπογραφίας από τον Γκούτενμπεργκ το 1456 θα συντελέσει στη διάδοση των γνώσεων κατά την Αναγέννηση και με το πέρασμα των αιώνων η γραφή (και η ανάγνωση) θα πάψει εν μέρει να αποτελεί υπόθεση μιας προνομιούχας μειοψηφίας.

4) Προϊστορία: Υλικές-γεωγραφικές προϋποθέσεις ανάδυσης του ανθρώπινου πολιτισμού.

Η μη συγχρονικότητα της διαδικασίας παραγωγής του πολιτισμού.

Συνοψίζοντας, είδαμε ότι οι βασικοί παράγοντες που συντέλεσαν στη διαδικασία παραγωγής του πολιτισμού και άρα στον εξανθρωπισμό του ανθρώπου κατά τη μακρά πορεία μετατροπής του από (βιολογικό) ανθρωποειδές σε κοινωνικό ον είναι:

- η εργασία ως σκοποθετική διαδικασία μετασχηματισμού της φύσης και παραγωγής των όρων ζωής.
- η επαναλαμβανόμενη χρήση και βελτίωση εργαλείων-τεχνικών μέσων ως διαμεσολαβητικών κρίκων της παραγωγής των μέσων διαβίωσης
- η ανάπτυξη επικοινωνιακών δεξιοτήτων και συμβολικών-εννοιακών συστημάτων αναπαράστασης του κόσμου και επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων (γλώσσα) που τροποποίησαν τον ψυχισμό τους, επιτρέποντας τη συγκρότηση της συνείδησης. Η γλώσσα είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τον πολιτισμό, συμπυκνώνει την ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης στο πλαίσιο της διαντίδρασης των κοινωνικών σχέσεων και της

κοινωνικοποίησης, αποτελεί την απτή απόδειξη της εγγενούς κοινωνικότητας του ανθρώπου

- η ιστορικότητα και η κοινωνική υλικότητα της συλλογικής παραγωγής υλικών και πνευματικών αξιών

Αν τοποθετήσουμε ιστορικά την ανάπτυξη των παραπάνω παραγόντων θα έχουμε ένα σχεδιάγραμμα των υλικών-κοινωνικών-διανοητικών προϋποθέσεων ανάδυσης του ανθρώπινου πολιτισμού και της διαδικασίας παραγωγής του πολιτισμού. Ο πολιτισμός αποτελεί το πλαίσιο ανάπτυξης της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως ακριβώς και η κοινωνία και το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων αποτελεί τη “φύση” του ανθρώπου ως ενότητας βιολογικού-κοινωνικού

Η εμφάνιση των προγόνων του ανθρώπου, όπως και η ίδια η διαδικασία εμφάνισης της ζωής στον πλανήτη γη προκύπτει ως συνδυασμός τυχαίων γεγονότων και φυσικών-γεωλογικών νομοτελών διαδικασιών που δημιούργησαν το πλαίσιο επιβίωσης των θηλαστικών και εν τέλει του ανθρώπου. Από τις πρωταρχικές μορφές ζωής που εμφανίστηκαν στη θάλασσα (αμοιβάδες), τις πιο οργανωμένες μορφές (ψάρια, ερπετά, δεινόσαυροι) μέχρι την εμφάνιση των θηλαστικών και τις διαδικασίες ανθρωπογένεσης και φυλογένεσης μεσολαβεί μια μακρά πορεία οργάνωσης της ύλης σε πολύπλοκες μορφές οργανικής ύλης.

Η εξαφάνιση των δεινοσαύρων, αυτών των τεράστιων θηρευτών (είτε λόγω παγετώνων, είτε λόγω βροχής μετεωριτών) εξαιτίας της αδυναμίας τους να προσαρμοστούν στις γεωλογικές-γεωγραφικές αλλαγές, επέτρεψε την ανάδυση και επιβίωση πιο ευέλικτων όντων, των θηλαστικών. Στον Πλειστόκαινο αιώνα² (2.000.000-10.000) εμφανίζονται οι πρόγονοι του ανθρώπινου είδους το πιθανότερο στην Αφρική, ενώ στον Ολόκαινο αιώνα (10000 ως σήμερα) ο άνθρωπος

Όπως έχουμε ήδη τονίσει, η εφεύρεση των πρώτων εργαλείων υπήρξε καθοριστική. Το πιο πιθανό είναι τα πρώτα εργαλεία να ήταν από ξύλο, αλλά προφανώς δεν έχουν διασωθεί λόγω της φθαρτότητας του υλικού. Ο συνδυαστικός κρίκος μεταξύ των πιθήκων και του πρώτου πρόγονου του ανθρώπου, ο Αυστραλοπίθηκος (γύρω στα 3 εκ. χρόνια) αρχίζει και χρησιμοποιεί τα χέρια του και ανασηκώνεται εν μέρει σε όρθια στάση. Μέσω της διαλεκτικής χειρών-εγκεφάλου και μέσω της χρήσης εργαλείων αρχίζει η ανάπτυξη που θα οδηγήσει στη δημιουργία του ανθρώπου.

Η εποχή του λίθου ως λίκνο του προϊστορικού πολιτισμού

Η λίθινη εποχή διαιρείται σε Παλαιολιθική (2εκ-10000), Μεσολιθική (10000-8000) και Νεολιθική(8000-3500)

Με τη σειρά της η Παλαιολιθική εποχή χωρίζεται σε Κατώτερη (ως 80000) , Μέση (ως 30000) και Ανώτερη (ως 10000)

Επισήμανση: οι κατηγοριοποιήσεις αυτές έχουν σχετική σημασία και ακρίβεια. Με τη χρήση μετρήσεων άνθρακα (ραδιοχρονολόγηση) σε απολιθώματα, εργαλεία κτλ έγινε εφικτό να

² Η ιστορία της γης χωρίζεται σε 6 γεωλογικούς αιώνες: Κοσμικό, Αρχαϊκό, Πρωτεροζωικό, Παλαιοζωικό, Μεσοζωικό, Καινοζωικό. Ο Καινοζωικός αιώνας διακρίνεται σε Τριτογενή και Τεταρτογενή περίοδο που αντίστοιχα χωρίζεται σε Πλειστόκαινο και Ολόκαινο (10000 πΧ μέχρι τις μέρες μας)

προσδιοριστούν οι διάφορες φάσεις. Ωστόσο, αφενός σε τόσο μεγάλα χρονικά διαστήματα η τομή ανάμεσα στις περιόδους μπορεί να εμφανίζει σημαντικές αποκλίσεις, αφετέρου η διαδικασία πολιτισμού δεν είναι συγχρονική/ταυτόχρονη σε όλα τα μέρη. Η Αφρική-Ασία έχουν ένα προβάδισμα λόγω γεωγραφικών συνθηκών που επέτρεψαν την πιο γρήγορη πολιτισμική ανάπτυξη.

α) Κατώτερη Παλαιολιθική (2εκ-80000)

- Εμφανίζεται ο πρώτος πρόγονος του ανθρώπου, ο **Homo Habilis** (Επιδέξιος άνθρωπος).
- τα πρώτα λίθινα εργαλεία ήταν μεγάλα χαλίκια λαξευμένα στις άκρες με χτυπήματα=πρώτη τεχνική παράδοση
- Ο **Homo Erectus** (όρθιος άνθρωπος) κατασκευάζει λίθινα τσεκούρια (χειροπέλεκυς) τα βασικό τεχνικό εργαλείο και όπλο της εποχής. (πριν περίπου 1εκ στην Αφρική, πριν 500χιλ χρόνια στην Ευρώπη, **βλέπε και μη συγχρονικότητα ανάπτυξης του πολιτισμού**)
- οι άνθρωποι μετακινούνται συνεχώς για να βρουν κατάλληλες συνθήκες επιβίωσης
- ζουν και κυνηγούν σε ομάδες με αυτοσχέδιες παγίδες και πέτρες και ξύλα ως όπλα
- Ανακάλυψη της φωτιάς (περίπου 450000): σημαντικό για την διατροφική εξέλιξη, μέσο προστασίας από τα θηρία και μέσο επιβίωσης. Καθοριστική η διατήρηση της φωτιάς.
- δημιουργία συλλογικής παράδοσης-κομβικός ο ρόλος των πιο ηλικιωμένων ως φορέων προφορικής-συλλογικής παράδοσης. (πχ γνώση για συμπεριφορές των θηραμάτων, του καιρού κτλ)
- οικονομία: τροφосуλλεκτική και κυνήγι.

Μέση Παλαιολιθική (80000-30000)

- νέο είδος ανθρώπου: Homo Sapiens (έμφρων άνθρωπος) -άνθρωπος του Νεάντερνταλ³ με πεδίο δράσης την Ευρώπη, Αφρική, Παλαιστίνη, Σιβηρία)
- τεχνικά μέσα: πιο εξελιγμένα λίθινα εργαλεία, εργαλεία από οστά, βελόνες, δέρματα για ένδυση και προστασία από το κρύο, χρήση φωτιάς
- κατοικία: όχι σταθερή διαμονή σε σπήλαια
- οικονομία: τροφосуλλεκτική και ομαδικό κυνήγι =περαιτέρω ανάπτυξη γλωσσικών δεξιοτήτων
- ίχνη πνευματικού πολιτισμού-πρώιμης τέχνης σε σπήλαια και με τη μορφή τατουάζ στα σώματα. Εμφάνιση προθηρσκευτικών τελετουργικών ταφής ως διάκριση νεκρού-ζωντανού και **σεβασμού προς το νεκρό**.

Ανώτερη Παλαιολιθική (30000-10000)

- εμφάνιση του ανθρώπου Κρο-Μανιόν ή Homo Sapiens-Sapiens, παράλληλα αρχικά με το Νεάντερνταλ. Ο Κρο-Μανιόν θα κυριαρχήσει και θα επεκταθεί σε όλη τη γη
- οικονομία: τροφосуλλεκτική, ομαδικό κυνήγι και αλιεία.
- βελτίωση κατασκευής εργαλείων, πιο επεξεργασμένα εργαλεία με τη μέθοδο των λεπίδων=νέα πιο αποτελεσματικά εργαλεία και όπλα, όπως καμάκια για αλιεία=πιο εύκολη εξασφάλιση διατροφής

³ Όπως και στην περίπτωση του ανθρώπου του Κρο-Μανιόν (Cro-Magnon) έτσι και για το Νεάντερνταλ (Homo Sapiens Neanderthalensis) τα ονόματα προέρχονταο από τις τοποθεσίες που βρέθηκαν ευρήματα οστών και κρανίων.

- επεξεργασμένα ρούχα από δέρματα, βελόνες, πριόνια, καλάθια.
- διαμονή: σε καλύβες και σε σπήλαια το χειμώνα
- ισότιμος καταμερισμός εργασίας στη βάση του φύλου. Άντρες: κυνηγοί, ψαράδες και πολεμιστές. Γυναίκες: συλλέκτριες καρπών, κατασκευάζουν οικιακά σκεύη, επιμελούνται το νοικοκυριό, διατηρούν τη φωτιά και φροντίζουν τα παιδιά και τους γέροντες.
- εξημέρωση αλόγων-σκύλων
- όλα τα παραπάνω επιδρούν στην πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου: αυτό αντανakλάται στις σπηλαιογραφίες με λεπτομερείς παραστάσεις ζώων και σκηνών κυνηγιού. Ζωγραφική και γλυπτική (μικρά ειδώλια-θέες γονιμότητας-προϊστορικές Αφροδίτες) με τελετουργικό και μαγικό συμβολισμό. Κοσμήματα
- Ανάπτυξη συστημάτων γλωσσικής επικοινωνίας
- Περαιτέρω ανάπτυξη τελετουργικών ταφής

Μεσολιθική περίοδος

- Μεταβατική περίοδος. Η Ασία περνά ήδη στη νεολιθινή εποχή
- τήξη παγετώνων, θερμότερο κλίμα, ανάπτυξη δασών-προσαρμογή ανθρώπων-μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών σε μεγάλες αποστάσεις
- ποικιλία μορφών κυνηγιού και αλιείας
- πρώιμη καλλιέργεια κηπευτικών και εξημέρωση ζώων-μετάβαση προς την παράγουσα οικονομία
- εγκατάσταση κοντά σε ποτάμια-λίμνες
- συνέχιση χρήσης εργαλείων και όπλων.
- εμφάνιση κεραμικής, αλλά και του τόξου (απόρροια της επαφής με νεολιθικούς πολιτισμούς)
- Τέχνη: βραχογραφίες-σπηλαιογραφίες με τεχνικές ζωγραφικής της προηγούμενης φάσης: αναπαράστάσεις ζώων και σκηνών της ζωής με μαγικό-τελετουργικό χαρακτήρα

Νεολιθική εποχή (10000 ή 8000-3500)

Η νεολιθική εποχή αποτελεί τομή στην προϊστορία για την ανάπτυξη του πολιτισμού και την εμφάνιση των πρώτων πολιτισμών και των οργανωμένων (ταξικών) κοινωνιών.

- αγροτική-παραγωγική επανάσταση-μετάβαση στην παράγουσα οικονομία: εμφάνιση γεωργίας και κτηνοτροφίας
- εξημέρωση ζώων (βοειδή, πρόβατα) πρωταρχικά στην Ασία και καλλιέργεια δημητριακών (αρχικά ως ζωοτροφή)
- Μόνιμη εγκατάσταση-δημιουργία οικισμών, ανάπτυξη αρχιτεκτονικών δεξιοτήτων
- γενικευμένη χρήση επεξεργασμένων εργαλείων
- νέες τεχνολογίες, δημιουργία βιοτεχνίας: κεραμική-αγγειοπλαστική, υφαντουργία
- καταμερισμός εργασίας όχι πλέον στη βάση του φύλου: κυνηγοί, αγρότες, κτηνοτρόφοι, τεχνίτες
- οικογένεια ως κύτταρο για γέννη-φατρίες-φυλές
- αυτόνομες κοινότητες-εμφάνιση εθιμικού δικαίου και στοιχειωδών πολιτικών μορφών διακυβέρνησης: εκλεγμένος αρχηγός, συμβούλιο γερόντων, συνέλευση ενηλίκων
- ανιμισμός-τοτεμισμός=ιερό ζώο της φυλής, ως μορφές **προθρησκευτικής-προμυθολογικής συνείδησης** και αντίστοιχα τελετουργικά: ταφή-κυνήγι, στολισμός όπλων-εργαλείων

- τέχνη: ανάπτυξη γλυπτικής, αναπαραστάσεις και εξημερωμένων ζώων, σπιτιών, αντρών από πέτρα και πηλό, αρχιτεκτονικά μνημεία, πρώιμοι ναοί.
- ανάπτυξη της παραγωγικότητας=προϋποθέσεις δημιουργίας πλεονάσματος της παραγωγής (δηλαδή η κοινότητα δεν παράγει πλέον μόνο όσα καταναλώνει) και ταξικής διαφοροποίησης κατά τη μετάβαση προς τους πρώτους πολιτισμούς την εποχή των μετάλλων

Επισημάνσεις:

- Ο άνθρωπος προσαρμόζεται στη φύση και τις κλιματικές αλλαγές που αποτελούν τον κυρίαρχο παράγοντα για τις μετακινήσεις πληθυσμών και την ανάπτυξη του πολιτισμού
- καθοριστική η σημασία της διάδοσης της συσσωρευμένης γνώσης από γενιά σε γενιά
- σταδιακή τελειοποίηση εργαλείων, νέες τεχνικές, πολυπλοκότερη κοινωνική οργάνωση και εμφάνιση νέων στοιχείων πολιτισμού: μαγεία, προθηρσκευτική συνείδηση, τέχνη
- συνύπαρξη των σταδίων εξέλιξης χρονικά και τοπικά: δηλαδή η ανθρωπότητα δεν πέρασε συνολικά και ταυτόχρονα τα διάφορα στάδια εξέλιξης. Κυριαρχεί η Ασία και για λόγους κλιματολογικούς αλλά και ως απόρροια της συσσωρευμένης γνώσης
- σταδιακή ανθρωποποίηση του ανθρώπου: εμπλουτισμός ψυχισμού, καλλιέργεια επικοινωνίας, καταμερισμός εργασίας και ανάπτυξη συνεργασίας
- Υλικοί-κοινωνικοί-διανοητικοί όροι για την ανάπτυξη ομιλίας-γραφής-πολιτισμού
- **Τοτέμ και ταμπού.** Το τοτέμ συμβολίζει το μυθικό πρόγονο της φυλής (συνήθως κάποιο ζώο το οποίο οι άνθρωποι τιμούν μεν ως προστάτη, αλλά σκοτώνουν για να τραφούν) και το ταμπού εκφράζει τις εθιμικές απαγορεύσεις περιορισμούς της κοινότητας: περιορισμοί αίματος δηλαδή συνειδητή οργάνωση της αναπαραγωγής του είδους με περιορισμούς στην αιμομικτική πρακτική, αλλά και περιορισμοί στην πρακτική της ανθρωποφαγίας και του φόνου μεταξύ μελών της ίδιας φυλής. Τα ταμπού σε άμεση σύνδεση με το ιερό τοτέμ αποτελούν πρώιμους κανονιστικούς κώδικες οργάνωσης της ζωής της κοινότητας

4.1: Απαρχές της τέχνης

Οι προϋποθέσεις και οι απαρχές της τέχνης εντοπίζονται στη λίθινη εποχή: ο συνδυασμός της κατασκευής/χρήσης λίθινων (άρα ανθεκτικών και με δυνατότητα επαναληπτικής χρήσης) εργαλείων κυνηγιού με τη συνειδητή διευθέτηση της αναπαραγωγής του είδους (κοινωνικοί περιορισμοί στην γενική αιμομικτική σεξουαλική πρακτική) αποτελεί πρωταρχική εκδήλωση της κοινωνικής συνείδησης και πιστοποιεί την εμφάνιση της κοινωνικής οργάνωσης της ζωής του είδους.

Πρώτες μορφές καλλιτεχνικής δραστηριότητας είναι:

- παραγωγή μύθων, τραγουδιών, χορών
- απεικόνιση ζώων και σκηνών από το κυνήγι σε τοιχώματα (σπηλαιογραφίες)
- στολισμός εργαλείων, όπλων, σωμάτων (τατουάζ)

Η συμβολή της πρωταρχικής τέχνης είναι καθοριστική:

- στην ενίσχυση της συλλογικής ζωής
- στην πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου
- στην κατανόηση της εγγενούς κοινωνικότητάς του και της διαφοράς του από τα ζώα.

Μαζί με τα εργαλεία και την επικοινωνία, οι καλλιτεχνικές δραστηριότητες λειτούργησαν ως σημαντικός παράγοντας εξανθρωπισμού και συντέλεσαν στην ανάπτυξη/εμπλουτισμού του ψυχισμού του ως όρου για την ανάδυση της συνείδησής.

Στο ιστορικό στάδιο της πρώτης κοινωνίας η τέχνη δεν ήταν αυθύπαρκτη μορφή δραστηριότητας, αλλά η πνευματική παραγωγή ήταν συνυφασμένη με την άμεση υλική παραγωγή, όπως και η συνείδηση ήταν απλά η συνείδηση της άμεσης διαδικασίας παραγωγής των όρων ζωής. Οι διάφορες σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας/πολιτισμού δεν είχαν ακόμα διαφοροποιηθεί, η τέχνη ήταν αλληλένδετη με πρακτικές δραστηριότητες, με τη μυθολογία και με το παιχνίδι και αναπτύσσεται παράλληλα με την τεχνολογία.

Ακόμα κυρίαρχη παραμένει η **μαγική/μυθολογική συνείδηση** ως φαντασιακή αντανάκλαση της πραγματικότητας, που είναι αδιαχώριστη με έναν ιδιαίτερο πρακτικό/πνευματικό τρόπο αφομοίωσης της πραγματικότητας: η φύση και η κοινωνία προσλαμβάνονται σαν πλέγμα έμψυχων και ανθρωπόμορφων όντων που το καθένα επιτελεί παραγωγικές/κοινωνικές λειτουργίες.

Η πρωταρχική αυτή συνείδηση, προϋπόθεση της πρωτόλειας καλλιτεχνικής έκφρασης, αντανakλά τη συνειδητοποίηση του κόσμου ως πηγαίας ασυνείδητης και αδιαφοροποίητης συλλογικότητας (είμαστε όλοι μέρος της κοινότητας και της φύσης) αλλά και συνιστά αντιστροφή της γνωστικής/πρακτικής αδυναμίας του ανθρώπου απέναντι σε υπέρτερες αλλότριες δυνάμεις.

Σημαντική διαφορά με τις πιο ανεπτυγμένες μορφές τέχνης που θα εμφανιστούν στη μετάβαση προς πιο πολύπλοκες ταξικές κοινωνίες: στις αρχές της τέχνης οι παραστάσεις που ταυτίζουν ιδέες-αισθήσεις (και τη συνείδηση-εξωτερικό κόσμο) με κυρίαρχο μοτίβο την αδιαφοροποίητη ενότητα των πάντων (όλα υπάρχουν σε όλα, καθετί προκύπτει από τα πάντα) που αντανakλά μερικώς μια-καθησυχαστική- αιτιοκρατική ερμηνεία του κόσμου, **δεν είναι αλληλογορικές/μεταφορικές όπως στην τέχνη, αλλά υποκατάστατα ερμηνείας του φυσικού κόσμου και των κοινωνικών σχέσεων**. Είναι μορφές θεοποίησης και ταυτόχρονα εξορκισμού/κατανόησης του άγνωστου.

Το **τελετουργικό** της μαγείας ως πρωτόγονη μορφή εκδραμάτισης, λειτουργεί ως πραγματοποίηση και ασφαλής αναπαραγωγή του μύθου, μέσω της δραματοποίησής του, με στόχο τη μέθεξη του ανθρώπου στο μυστήριο του μύθου, ώστε να νιώσει φορέας των μυστικών/ζωτικών δυνάμεων της κοινότητας: το άτομο υφίσταται μόνο ως αναπόσπαστο μέρος της κοινότητας. Η τεχνική της μαγείας αποτελεί αναγκαίο προϊόν της τεχνικής ανεπάρκειας του ανθρώπου να παρέμβει και άρα να **απομαγεύσει** τη φύση, επομένως η φύση εμφανίζεται ως απροσπέλαστο πλέγμα δυνάμεων, στο οποίο ο άνθρωπος απευθύνει επικλήσεις, ξόρκια, χρησιμοποιεί το λόγο ως άμεση δρώσα δύναμη για να επιδιώξει το επιθυμητό αποτέλεσμα. (να πάει καλά το κυνήγι, να βρέξει κτλ).

Με δεδομένο ότι η συνείδηση είναι απόρροια και αντανakλαση των κοινωνικών/υλικών συνθηκών, η πρωτόγονη μαγική συνείδηση αντανakλά όλες τις κοινωνικές/οικονομικές/πρακτικές/γνωστικές συνθήκες της κοινότητας: το αδιαφοροποίητο ατόμου-κοινότητας-συλλογικής εργασίας. Δεν υφίσταται διάκριση πιστού-δόγματος, γνώσης-πίστης ούτε ο δυϊσμός ύλης-πνεύματος, ψυχής-σώματος για αυτό και η μαγική συνείδηση είναι προθησκευτική. Όπως είπαμε η θρησκευτική συνείδηση, άρα και στην πρωτόγονη μορφή της, αποτελεί πρωταρχικό πλαίσιο έκφρασης της αισθητικής και των καλλιτεχνικών ανησυχιών του ανθρώπου.

Μετάβαση σε πιο ανεπτυγμένη μορφή κοινωνικής συγκρότησης/εμφάνιση της θρησκείας

Η ανάπτυξη/άρση της μαγικής/μυθολογικής συνείδησης ακολουθεί τη δυναμική του ψυχισμού και της συνείδησης μέσω της εμφάνισης του καταμερισμού εργασίας και της κοινωνικής διαφοροποίησης.

Η μετάβαση στην παράγουσα οικονομία (γεωργία, κτηνοτροφία, σταθερό πλεόνασμα προϊόντος) και ο καταμερισμός εργασίας (αλλοτρίωση, διακριση χειρωνακτικής-πνευματικής εργασίας) αποτελούν τρόπον τινά το υλικό υπόβαθρο ανάδυσης των ταξικών κοινωνιών, της πατριαρχικής κοινωνικής δομής και της εμφάνισης του δυϊσμού ύλης-πνεύματος. Από εκεί θα εμφανιστεί η κρίσιμη έννοια της αθάνατης ψυχής μέσω της υποστασιοποίησης της ζωής και του θανάτου (νεκρή και ζώσα ψυχή).

Η ταξική κοινωνία επιταχύνει το μετασχηματισμό της πρωτόγονης συνείδησης με δυναμικές που επιτρέπουν τη διάκριση/διαφοροποίηση των υπόλοιπων μορφών κοινωνικής συνείδησης. **Από τη φετιχοποίηση και τον ανιμισμό περνάμε στη μυθολογία-κοσμογονία ως πρωταρχική ερμηνεία του κόσμου σε όλους τους πολιτισμούς**, στους ιεραρχημένους θεούς (δωδεκάθεο) και στη συνέχεια στον ένα και μοναδικό θεό. Ο τοπικός χαρακτήρας των θρησκειών αίρεται και εμφανίζεται χώρος για την οικουμενικότητα των μονοθεϊστικών θρησκειών. Το σύνολο των φυσικών και κοινωνικών κατηγοριών, το σύνολο των ανθρώπινων δυνατοτήτων μετατίθεται αλλοτριωτικά σε έναν παντοδύναμο θεό. Προϋπόθεση αυτής της μετάθεσης αποτέλεσε η διάλυση της πρωτόγονης κοινότητας και η ανάδυση της ατομικότητας, του εγώ.

Ο εγωϊσμός και το ατομικό συμφέρον θα γίνουν εφεξής κινητήρια δύναμη ανάπτυξης αλλά και πηγή οδύνης για τον άνθρωπο.

Στον αντίποδα όλων αυτών των εξελίξεων αλλά και σε συνάρτηση με αυτές, αναπτύσσονται αρχικά η φιλοσοφικο-επιστημονική θέαση του κόσμου και η τέχνη. Η αισθητική συνείδηση αναπτύσσεται αρχικά στο πλαίσιο της θρησκευτικής μορφής της συνείδησης, την υπερβαίνει βαθμιαία και αποτελεί τη συνειδησιακή βάση της τέχνης.

Η τέχνη μετασχηματίζεται βαθμιαία σε ιδιαίτερη σφαίρα της ανθρώπινης δραστηριότητας ως καλλιτεχνική παραγωγή καθαυτή. Η σχέση αισθητικής-τέχνης-θρησκείας διατηρεί ακόμα το ίχνος της για αυτό και πολλοί κλάδοι της τέχνης είτε παραμένουν υποταγμένοι στη θρησκεία, είτε σχετίζονται με ωφελιμιστική δραστηριότητα και έχουν τεχνικό προορισμό (αρχιτεκτονική, διακόσμηση).

Αν και πρακτικά η τέχνη διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες σφαίρες δραστηριότητας, ως προς το περιεχόμενό της διατηρεί έναν κοινωνικό χαρακτήρα και λειτουργία. Η συγκρότηση της τέχνης ως διακριτό επάγγελμα/εργασία έχει, όπως είδαμε συνοπτικά, σαφή ιστορικότητα που έχει αναπτυχθεί πλήρως στη σύγχρονη εποχή της πλήρους εμπορευματοποίησης της καλλιτεχνικής παραγωγής.

Συνοψίζοντας: η τέχνη ανάγεται στις πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες της (νεο) λίθινης εποχής και σχετίζεται αρχικά με τη **μυθολογική/μαγική συνείδηση (ως μήτρα όλων των μορφών κοινωνικής συνείδησης)** και στη συνέχεια με τη μετάβαση στις ταξικές κοινωνίες, με τη θρησκευτική συνείδηση μέχρι την αυτονόμηση της αισθητικής από τη θρησκεία.

Η ιστορική ανάπτυξη της τέχνης αντανakλά το συνδυασμό πολλαπλών παραγόντων (όπως η υλική παραγωγή, η μορφή των κοινωνικών σχέσεων, η τεχνολογία) και εν γένει την ανάπτυξη της κοινωνικής συνείδησης και του πολιτισμού. Η τέχνη διατηρεί μια σχετική

αυτονομία ως κοινωνικό φαινόμενο και η αλληλεπίδρασή της με τους παραπάνω παράγοντες είναι αντιφατική.

5) Νομοτέλειες-κριτήρια ταξινόμησης πολιτισμών

Βασικό στοιχείο της ανάπτυξης του πολιτισμού είναι ο μετασχηματισμός των μορφών κοινωνικής οργάνωσης και των τρόπων παραγωγής, καθώς και η αλλαγή των κυρίαρχων κάθε φορά πνευματικών αξιών. Η ιστορία πολιτισμού διδάσκει ότι το μόνο σταθερό στοιχείο είναι η συνεχής ανάπτυξη και η ανάδειξη νέων μορφών εκδήλωσης της υλικής και πνευματικής πολιτιστικής παραγωγής. Ο πολιτισμός αποτελεί ένα πρακτικό και ταυτόχρονα συμβολικό σύστημα παραγωγής και νοηματοδότησης των όρων ζωής και αναπαραγωγής των ανθρώπων. Η ιστορικότητα και η παροδικότητα των μορφών πολιτισμών αποτελούν μια έμπρακτη κριτική στις αλαζονικές αξιώσεις αιωνιότητας που διατυπώνει ο κάθε φορά κυρίαρχος πολιτισμός.

Σχέση τεχνικής-πολιτισμού

Η τεχνική/τεχνολογία ως στοιχείο υλικού πολιτισμού αναπτύσσεται σε αλληλεπίδραση με τους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες ανάπτυξης των κοινωνιών. Αυτό σημαίνει ότι η ανάπτυξη της τεχνικής εξαρτάται από το πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής, αλλά και από το υπάρχον γενικό επίπεδο πολιτισμού της κοινωνίας. Αντίστροφα, το επίπεδο τεχνικής/τεχνολογίας επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό το επίπεδο πολιτισμικής ανάπτυξης της κοινωνίας.

Οι παραγωγικές σχέσεις (ΠΣ) αφορούν στις σχέσεις που συγκροτούν οι άνθρωποι μεταξύ τους όταν παράγουν τους όρους της ύπαρξής τους: σχέσεις κατοχής, νομής, ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, εξουσίας, διεύθυνσης πάνω στη διαδικασία παραγωγής και την εργασία άλλων ανθρώπων. Οι ΠΣ και ευρύτερα οι κοινωνικές σχέσεις (δηλαδή οι σχέσεις μεταξύ ανθρώπων, ομάδων, κοινωνικών τάξεων στην κοινωνική αναπαραγωγή του τρόπου ζωής) διαφέρουν ανάλογα με την κοινωνική συγκρότηση και την εποχή.

Οι παραγωγικές δυνάμεις της ανθρωπότητας (δηλαδή οι δυνατότητες των ανθρώπων και τα τεχνικά μέσα παραγωγής) αναπτύσσονται πάντοτε εντός του πλαισίου αυτών των κοινωνικών σχέσεων, γιατί **η παραγωγή και η εργασία έχουν εγγενώς κοινωνικό χαρακτήρα**. Ακόμα και στην σύγχρονη εποχή και η πιο εξατομικευμένη μορφή εργασίας (τηλε-εργασία, κατ' οίκον εργασία μέσω υπολογιστή, διαδικτύου κτλ) παραμένει βαθιά κοινωνική, εφόσον συνδέεται αναγκαστικά με τις εργασίες των υπολοίπων.

Με αυτή την έννοια η παραγωγή και συνεπώς και η τεχνική διάστασή της ενέχουν πάντοτε το στοιχείο της ιστορικότητας και της κοινωνικής υλικότητας. Η τεχνική ανάπτυξη μπορεί να ενισχυθεί ή να εμποδιστεί από τις παραγωγικές και κοινωνικές σχέσεις που αντανakλούν τόσο το κυρίαρχο συμφέρον της εκάστοτε κοινωνικής οργάνωσης, όσο και τη νοηματοδότηση, τον τρόπο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και αξιολογούν το περιεχόμενο των αναγκών τους.

Νομοτέλειες ανάπτυξης

Ανεξάρτητα από τις διαφορές ανάμεσα στους πολιτισμούς και την χρονική ανάπτυξη κάθε πολιτισμού, υπάρχουν κοινά στοιχεία που αντανakλούν νομοτέλειες ανάπτυξης του πολιτισμού: η μυθολογία ως πρωταρχική απόπειρα ερμηνείας του κόσμου με στοιχεία διαλεκτικής προσέγγισης της γέννησης του κόσμου, η μετάβαση από την πρωτόγονη αταξική κοινότητα στην ταξική οργανωμένη κοινωνία των πρώτων πολιτισμών και στον δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής αποτελούν για παράδειγμα, σαφείς νομοτέλειες

ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού. Αντίστοιχα, **η γέννηση του κράτους και οι μετασχηματισμοί της οικογένειας**, όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια, **πιστοποιούν την ύπαρξη νομοτελειών ανάπτυξης του πολιτισμού, ανεξάρτητα από τον τόπο και το χρόνο εμφάνισης κάθε πολιτισμού**. Αυτή η παραδοχή δε συνεπάγεται ότι “όλα είναι προδιαγεγραμμένα”, γιατί αφενός υπάρχουν οι εμφανείς διαφορές των πολιτισμών και αφετέρου δεν πρέπει να υποτιμάται η σημασία του τυχαίου και του συμπτωματικού στην ιστορία.

Ο πολιτισμός αναπτύσσεται με νομοτελή τρόπο, δηλαδή όπως η γέννηση του πολιτισμού απο ενα σημείο και μετά, έτσι και το περιεχόμενο και οι μορφές του (τι και πώς θα είναι τα προϊόντα που ο πολιτισμός παράγει και νοηματοδοτεί) καθίστανται αναπόφευκτα. Αντίστοιχα κάθε πολιτισμός αναπτύσσεται μέσα από φάσεις γέννησης, ακμής, σταθερότητας και παρακμής που καταλήγει στην εξαφάνισή του και στην αντικατάστασή του από έναν καινούριο πολιτισμό.

Σημαντικό στοιχείο στην ιστορία του πολιτισμού αποτελεί η έννοια της μετάβασης ως διαδικασίας ανάδυσης του νέου μέσα από τη σταδιακή διάλυση του παλιού (κοινωνικού σχηματισμού ή τρόπου παραγωγής). Ο πολιτισμός αναπτύσσεται μέσα από αντιφάσεις, οι οποίες αρχικά μπορούν και ενοποιούνται και αναπαράγονται ομαλά μέσα σε ένα δοσμένο πολιτιστικό πλαίσιο. Ωστόσο, σε κάποια ιστορική φάση και μετά οι αντιφάσεις αυτές ναρκοθετούν την ανάπτυξη του πολιτισμού, καθιστώντας αναγκαία την τροποποίηση του υπάρχοντος πλαισίου μέσα από αναταράξεις, κρίσεις και μετασχηματισμούς. Η μετάβαση είναι μια μακρόσυρτη διαδικασία, αντιφατική με πσιωγυρίσματα και καμπές που αντανακλά την ωρίμαση των νέων κοινωνικών σχέσεων και την ανάδυση ενός νέου πολιτιστικού συστήματος νοηματοδότησης του τρόπου ζωής.

Η μετάβαση χαρακτηρίζει το πέρασμα από έναν τρόπο παραγωγής σε έναν άλλο (ύστερη αρχαιότητα-πρώιμος Μεσαίωνας, ύστερος Μεσαίωνας-πρώιμη Αναγέννηση) με περιόδους συνύπαρξης του παλιού και του νέου, με το μετασχηματισμού και την άρση του παλιού μέσα στο νέο.

Κριτήρια περιοδολόγησης πολιτισμών: η συσχέτιση των πολιτισμών με τους τρόπους παραγωγής και άρα η ταξινόμησή τους ανάλογα με την τεχνική βάση τους και με το επίπεδο ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων αποτελεί ένα αξιόπιστο κριτήριο που εκφράζει την ενότητα υλικού-πνευματικού πολιτισμού. Υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος αναγωγισμού των τύπων πολιτισμού στα τεχνικά εργαλεία παραγωγής. Ωστόσο, όπως τονίσαμε στην εισαγωγή, η τεχνική-τεχνολογία, δηλαδή ο υλικός πολιτισμός αναπτύσσεται και εξαρτάται από τις κοινωνικές σχέσεις και το υπάρχον πολιτισμικό επίπεδο. Οι σχέσεις που οι άνθρωποι συνάπτουν στη διαδικασία παραγωγής της ζωής τους, πλαισιώνουν και νοηματοδοτούν τις παραγωγικές ικανότητές τους, μιας και η εργασία έχει εγγενώς συλλογικό-κοινωνικό χαρακτήρα. Συνεπώς, το κοινωνικό πλαίσιο μπορεί να αναπτύξει, να υποτάξει ή να ανασχέσει την ανάπτυξη της παραγωγικότητας και τον ευρύτερα τον πολιτισμό των ανθρώπων. Ο πολιτισμός είναι απόρροια πολλαπλών παραγόντων που αλληλεπιδρούν και δεν είναι ποτέ ζήτημα αμιγώς τεχνικής ανάπτυξης. **Ο πολιτισμός παράγει και τα αντίστοιχα κοινωνικά υποκείμενα που εσωτερικεύουν και αναπαράγουν τις πολιτισμικές αξίες-στάσεις-αντιλήψεις και υπάγονται στον τρόπο ζωής του πολιτισμού.**

Επιπλέον κριτήριο ταξινόμησης των πολιτισμών είναι το επίπεδο της κοινωνικής οργάνωσης και των πολιτικών θεσμών, η μορφή κράτους, της οικογένειας και της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, όπως και οι μορφές ιδεολογίας που αναπτύσσει ως ταυτοτικό στοιχείο κάθε πολιτισμός.

Η συσχέτιση τρόπων παραγωγής και πολιτισμού και η ταξινόμηση/περιοδολόγηση των πολιτισμών δε συνεπάγεται την αξιακή ανωτερότητα του προηγμένου τεχνικά πολιτισμού ή του πιο πρόσφατου. Η ιστορική εξέλιξη δεν είναι μια γραμμική πρόοδος, αλλά μια αντιφατική διαδικασία που αφήνει ανοικτό το φάσμα πολλαπλών δυνατοτήτων.

Εφόσον ο πολιτισμός αποτελεί την ενότητα κοινωνικών, ηθικών, διανοητικών παραγόντων, για την αξιολόγηση ενός πολιτισμού λαμβάνονται υπόψη και άλλα κριτήρια όπως είναι οι αξίες που κυριαρχούν αναφορικά με τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους, αν ανάγει σε ύψιστη αξία τη συνεργασία ή τον ανταγωνισμό, αν προκρίνει το σεβασμό στη φύση ή την άκριτη εκμετάλλευσή τους ή το πώς κάθε πολιτισμός σχετίζεται με άλλους πολιτισμούς. Η ανεκτικότητα ενός πολιτισμού απέναντι στους άλλους, η ικανότητά του να “συνομιλεί” μαζί τους αποδεχόμενος την αυτοτέλειά τους καταδεικνύουν πολλά για την ίδια την ποιότητά του.

Με αυτή την έννοια, η επιστημονική-τεχνική ανάπτυξη ενός πολιτισμού μπορεί να σημαίνει την υποτίμηση άλλων μορφών κοινωνικής συνείδησης-γνώσης, που οδηγούν στην ηθική του απαξίωση σε σχέση με “κατώτερους” τεχνικά πολιτισμούς που μπορούν να παράγουν αξίες και υποκείμενα με αξιοπρέπεια, σεβασμό και θάρρος. Ποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι η βαρβαρότητα που επέδειξαν οι αποικιοκρατικοί πολιτισμοί σε βάρος των πολιτισμών των ιθαγενών (Ινδιάνοι της Νότιας και Βορείας Αμερικής, Ζουλού κτλ) δικαιολογείται από την τεχνική ανωτερότητά τους; Γιατί η εμπειρική-πρακτική γνώση των φυσικών διαδικασιών που μπορεί να μεταφράζεται σε πρακτικές θεραπείες ασθενειών είναι υποδεέστερη από την κλασική επιστημονική ορθολογική γνώση; Γιατί ο σύγχρονος πολιτισμός που αποθεώνει τον πλουτισμό, την ταχύτητα και την κυριαρχία, είναι ανώτερος πολιτισμικά από πολιτισμούς που διέπονται από τις αξίες της συλλογικότητας, της φιλίας, της αποδοχής του θανάτου και απαξιώνουν ως παράλογη την αδιάκοπη συσσώρευση πλούτου; Γιατί ο Ινδιάνος του 19ου αιώνα που δεν έκοβε περισσότερα δέντρα από αυτά που χρειαζόταν είναι κατώτερος πολιτισμικά από τον Ευρωπαίο έμπορο ξυλείας που με τεχνικά μέσα αποψίλωνε εκτάσεις για να τις μετατρέψει σε εμπορεύμα;

Δίχως να προκρίνεται ο πολιτιστικός σχετικισμός και δίχως να παραγνωρίζονται τα οικουμενικά στοιχεία του ανθρώπινου πολιτισμού, κάθε πολιτισμός αναπτύσσεται σε άμεση συνάφεια με το περιβάλλον, την προϋπάρχουσα ιστορική παράδοση και τις πρακτικές και υπαρξιακές ανάγκες που επιδιώκει να ικανοποιήσει. Σε αντίθεση με την αποικιοκρατική λογική, η επιστημονική παραδοχή έγκειται στην αυτονομία κάθε πολιτισμού, στη διακριτή ταυτότητά του, όχι μόνο ως αντίθεση στην ομογενοποίηση των πολιτισμών, αλλά και ως απόδειξη του πλουραλισμού της ανάπτυξης του πολιτισμού και της ποικιλομορφίας των εκδηλώσεων της κοινωνικής ζωής.

Η τεχνολογική ανάπτυξη, επειδή ακριβώς δεν είναι κοινωνικά ουδέτερη δε συνεπάγεται αυτομάτως ένα ανώτερο πολιτισμικό επίπεδο, στο βαθμό που για πχ είναι επιβλαβής για τη φύση ή αλλοτριωτική και μέσο υποδούλωσης της ανθρώπινης δημιουργικότητας.

Η οικουμενικότητα του ανθρώπινου πολιτισμού δεν πρέπει να ταυτίζεται με τη δυτική-κυρίαρχη οπτική σε ζητήματα πολιτισμού ή ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ωστόσο δεν πρέπει να δικαιολογούνται και να ωραιοποιούνται πρακτικές καταπίεσης και εκμετάλλευσης στο όνομα των διαφορετικών παραδόσεων.

Τέλος, ένα χαρακτηριστικό που καταδεικνύει τη νομοτελειακή ανάπτυξη του πολιτισμού είναι ότι όσο αναπτύσσεται ενισχύει και εμβαθύνει αναπόφευκτα τα βασικά του χαρακτηριστικά που αποτελούν τις ιερές αρχές του οι οποίες δεν τίθενται ποτέ υπό αμφισβήτηση. Με αυτό τον τρόπο ένας πολιτισμός μπορεί να οδηγηθεί ακόμα και στην

αυτοκαταστροφή του, εφόσον αναπτύσσεται, διαχειρίζεται-νοσηματοδοτεί αξιακά και αναπαράγει κάθε μορφή ζωής εντός του πλαισίου των κυρίαρχων αξιών του με μονομερή και εμμονικό τρόπο.

Συχνά, σύμπτωμα ενός πολιτισμού σε κρίση είναι η γενικευμένη αλλοτρίωση και δυστυχία των ανθρώπων που ζουν εντός του πολιτισμού αυτού. Οι άνθρωποι νοσούν και υποφέρουν γιατί δεν αντέχουν τις αντιφάσεις της ζωής, την εσωτερική-υπαρξιακή σύγκρουση με τις κυρίαρχες αξίες του πολιτισμού τους που συνθλίβοντας τον πλούτο της ανθρώπινης ύπαρξης, καθιστά λειτουργικά τα άτομα με κάθε κόστος· λειτουργικά σε έναν πολιτισμό που όμως είναι πλέον προβληματικός και πηγή οδύνης για τους φορείς του.

5.1) Μετασχηματισμοί της οικογένειας: από τον ομαδικό γάμο στη μονογαμία

Η μελέτη της ιστορίας του πολιτισμού διδάσκει ότι “όλα αλλάζουν” και βρίσκονται σε διαρκή κίνηση, ή με άλλα λόγια ο πολιτισμός και οι μορφές εκδήλωσής του έχουν ιστορικότητα. Ο πολιτισμός συνίσταται στην παραγωγή και αναπαραγωγή της άμεσης ζωής, έχει συνεπώς διπλό χαρακτήρα: παραγωγή μέσων συντήρησης (εργασία) και αναπαραγωγή του είδους (οικογένεια). Όσο λιγότερο ανεπτυγμένη είναι η παραγωγικότητα της εργασίας και η ποσότητα του παραγόμενου προϊόντος (κοινωνικός πλούτος) τόσο η κοινωνική οργάνωση καθορίζεται από τους συγγενικούς δεσμούς.

Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και η ατομική ιδιοκτησία αρχικά της γης και μετέπειτα του παραγόμενου πλούτου, οι διαφορές στην κατοχή πλούτου και η αξιοποίηση ξένης εργασιακής δύναμης (οι αιχμάλωτοι πολέμου έγιναν δούλοι) αποτέλεσαν την υλική βάση για την ταξική διαφοροποίηση, τον μετασχηματισμό της παλιάς κοινωνίας, την ανάδυση των ταξικών κοινωνιών και αναπόφευκτα και του κράτους.

Ανεξάρτητα από τις διαφορές ανάμεσα στους πολιτισμούς και την χρονική διαφοροποίηση κάθε πολιτισμού, η μετάβαση από την πρωτόγονη αταξική κοινότητα γένους, στην ταξική οργανωμένη κοινωνία των πρώτων πολιτισμών στον δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής και στην ανάδυση του κράτους αποτελεί σαφή νομοτέλεια ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού. Οι μετασχηματισμοί της οικογένειας, του κράτους και της ιδιοκτησίας αποτελούν άξονες περιοδολόγησης των πολιτισμών και κριτήρια μετάβασης στην ιστορία.

Μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, η πατριαρχική μονογαμική μορφή οικογένειας θεωρούνταν ως η αιώνια και αναλλοίωτη μορφή οικογένειας. Χάρη στην επιστήμη της κοινωνικής ανθρωπολογίας, ειδικά εφόσον αυτή έπαψε να είναι απολογητική θεωρία της αποικιοκρατίας και της ρατσιστικής ταξινόμησης των πολιτισμών σε ανώτερους-κατώτερους, έγινε εφικτό να φωτιστεί η μακρά πορεία ανάπτυξης των μορφών οικογένειας που κατέληξε στη μονογαμική εκδοχή οικογένειας.

Η οικογένεια αποτελεί ενεργό στοιχείο που αναπτύσσεται ανάλογα με την κοινωνία και τον πολιτισμό και ο μετασχηματισμός των μορφών γάμου και οικογένειας έχει νομοτελειακό χαρακτήρα για κάθε πολιτισμό. Η μελέτη της γενεαλογίας και της εξέλιξης της οικογένειας αποτελεί κλειδί για την κατανόηση τόσο της ιστορίας του πολιτισμού, όσο και της ιστορικότητας/προσωρινότητας της σύγχρονης μορφής οικογένειας ως στοιχείου σύγχρονου πολιτισμού.

Ο μετασχηματισμός της οικογένειας προκύπτει από την συνειδητή οργάνωση της αναπαραγωγής του είδους και την επιβολή περιορισμών στο γενετήσιο ένστικτο και στην γενικευμένη πρακτική της αιμομιξίας. Λιγότερο για βιολογικούς λόγους και περισσότερο

ως απόρροια του εκπολιτισμού (ταμπού αίματος) η ανθρωπότητα άρχιζε να περιορίζει την αιμομιξία μεταξύ των μελών της κοινότητας.

Εικάζουμε ότι υπήρξε στην προϊστορία μια φάση αναπαραγωγής χωρίς κανόνες, όπου πρόγονοι και απόγονοι είχαν σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ τους.

Στη συνέχεια με κυρίαρχη τη μητρική γραμμή καταγωγής (οι σιγουριά των απογόνων προέκυπτε από τη μητέρα) μπήκαν οι πρώτοι περιορισμοί στην αναπαραγωγή. Η φάση αποτελεί το σύστημα κοινωνικής οργάνωσης που καταχρηστικά έχει ονομαστεί μητριαρχία με την έννοια ότι δεν υπάρχουν επαρκή τεκμήρια ότι η ανθρωπότητα πέρασε όντως από μια τέτοια μορφή οργάνωσης. **Ο ρόλος της γυναίκας και της μητέρας αρχικά είναι καθοριστικός για την πιστοποίηση του ομοαίμου και της καταγωγής των απογόνων**, μέχρι να αρχίσει να μετρά και η πατρική γραμμή οικογένειας που σε συνδυασμό με την ενδυνάμωση της περιουσίας του άντρα (κτηνοτροφία-γεωργία) και την ταξική κοινωνία θα οδηγήσει στην πατριαρχία. Μέχρι τότε, **άντρας και γυναίκα ήταν ισότιμοι στο πλαίσιο του καταμερισμού εργασίας** και τα παιδιά ανήκαν και κληρονομούσαν τη μητέρα τους.

Η προσπάθεια κατανόησης της ανάπτυξης της οικογένειας πραγματοποιείται μέσω της κοινωνικής ανθρωπολογίας που μελετά φυλές με άλλα συστήματα οργάνωσης ως ζωντανό παρελθόν της ανθρωπότητας και μέσω της ζωολογίας που μελετά θηλαστικά συγγενή με τον άνθρωπο που οργανώνονται σε αγέλες. Το ερώτημα είναι πώς η ανθρωπότητα υπερέβη τους περιορισμούς που υπάρχουν στα θηλαστικά (σεξουαλική κυριαρχία του πρώτου αρσενικού A-male) και γιατί οι άνθρωποι έδειξαν ανοχή και έλλειψη κτητικότητας ώστε να μπορέσει να γίνει πράξη ο ομαδικός γάμος (χωρίς να αποκλείονται τα ατομικά ζευγαρώματα). Σχηματικά υπάρχουν τρεις μορφές γάμου-οικογένειας: **ομαδικός γάμος, ζευγαρωτός γάμος και μονογαμία**

Αναλυτικά οι μορφές οικογένειας είναι οι ακόλουθες:

- **ομαδικός γάμος:** μια ομάδα αντρών είναι σύζυγοι με μια ομάδα γυναικών στο πλαίσιο μιας φυλής (λίθινη εποχή). Υποθέτουμε ότι ο ομαδικός γάμος αποτελεί μετεξέλιξη μιας μορφής ελεύθερων σεξουαλικών σχέσεων όλων με όλους.
- **ομόαιμη οικογένεια:** 1η βαθμίδα του ομαδικού γάμου όπου υπάρχει ομάδα γάμου κατά γενιές, δηλαδή αποκλείονται οι σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ προγόνων και απογόνων, ενώ οι αδερφοί και οι αδερφές είναι μεταξύ τους σεξουαλικοί σύντροφοι.
- **Πουναλουανή οικογένεια**⁴: αποτελεί την ανώτατη βαθμίδα του ομαδικού γάμου. Εισάγεται μέσω της μητρικής καταγωγής ο περιορισμός της αιμομιξίας αρχικά μεταξύ αδελφών από την ίδια μάνα και στη συνέχεια και μακρινών αδελφών (δηλαδή πρώτα, δεύτερα ξαδέρφια κτλ). Μέσα από τη συνεχή απογόρευση σεξουαλικών σχέσεων η αρχική ομάδα γίνεται γένος, δηλαδή ομάδα συγγενών εξ αίματος της μητρικής γραμμής που απαγορεύεται να “παντρεύονται” μεταξύ τους. Μια φυλή αποτελείται από δύο ή και περισσότερα γένη. Η απαγόρευση γάμου εντός του γένους θωρακίζεται και με κοινωνικούς-θρησκευτικούς θεσμούς (ταμπού).
- **Ζευγαρωτή οικογένεια:** ακόμα και στο πλαίσιο του ομαδικού γάμου υπήρχε η δυνατότητα για ατομικό ζευγάρωμα παράλληλα με την πολυγαμία. Το γένος θα δώσει περισσότερη ώθηση στις απαγορεύσεις γάμου ανάμεσα σε συγγενείς εξ αίματος που επεκτείνονται και σε μακρινές συγγενείες έτσι ώστε να γίνεται πρακτικά αδύνατος ο ομαδικός γάμος. Το

⁴ ο όρος προκύπτει από τη λέξη πουναλούα που στη Χαβάη θα πει στενός σύντροφος.

ζευγάρι προκύπτει ύστερα από αυτούς τους αποκλεισμούς. Η ζευγαρωτή οικογένεια αποτελεί βαθμίδα μετάβασης από τον ομαδικό γάμο στη μονογαμία, επομένως υπάρχουν στοιχεία ομαδικού γάμου και μιας σχετικής ισότιμης σεξουαλικής ελευθεριότητας. Ωστόσο, σταδιακά και όσο αναδύονται οι υλικές προϋποθέσεις της πατριαρχίας και των ταξικών κοινωνιών (πλεονάσμα, ατομική ιδιοκτησία, διάλυση κοινών περιουσιακών στοιχείων του γένους) η πολυγαμία αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο του άντρα

- **Μονογαμία** (εποχή του σιδήρου): το πέρασμα στη μονογαμία συνδέεται άρρηκτα με την ύπαρξη πλεονάσματος, την εμφάνιση της δουλείας και της ατομικής ιδιοκτησίας. Αρχικά ο πλούτος πήγαινε στο γένος (κοινοκτημοσύνη). Το νοικοκυριό του γένους ήταν ομαδικό και στηριζόταν στη συλλογική κατοχή και χρήση της γης και των κοπαδιών. Τα περιουσιακά στοιχεία του άντρα (εργαλεία-όπλα) και της γυναίκας (οικιακά σκεύη, εργαλεία) ήταν ασήμαντα. Τα παιδιά κληρονομούσαν τη μητέρα τους ώστε η περιουσία της να παραμείνει στο γένος, ενώ η περιουσία του πατέρα τους ανήκε στους αδερφούς του.
- Όσο μεγάλωνε όμως ο παραγόμενος πλούτος που ανήκε στον πατέρα (ατομική ιδιοκτησία της γης και των κοπαδιών, πέρασμα στην αγροτική και κτηνοτροφική οικονομία) άρχισε να αποκτά βαρύτητα ο ρόλος του άντρα στην οικογένεια, που επιθυμούσε να κληρονομήσει την περιουσία του στους απογόνους του και όχι στο γένος. Έπρεπε λοιπόν να εξασφαλίζεται η πατρότητα των απογόνων, και να διαλυθεί το μητρικό κληρονομικό δίκαιο.
- Για να εξασφαλιστεί η πατρότητα των παιδιών, η γυναίκα παραδίδεται άνευ όρων στον άντρα, ο οποίος διατηρεί μονομερώς το δικαίωμα στην πολυγαμία. Η πατριαρχία σηματοδοτεί την υποδούλωση της γυναίκας στον άντρα, τον υποβιβασμό της σε αναπαραγωγικό εργαλείο, ενώ ο άντρας ως κυρίαρχος της οικογένειας αποκτά δικαιώματα ζωής και θανάτου στο σύνολο των μελών της οικογένειας-νοικοκυριού που περιλαμβάνει και τα ανελεύθερα μέλη. Familia=το σύνολο των δούλων ενός άντρα)
- Η πατριαρχία είδαμε ότι σχετίζεται με την ατομική ιδιοποίηση του παραγόμενου πλεονάσματος και την ατομική ιδιοκτησία των κοπαδιών και της γης, δηλαδή τη διάλυση του παλιού “κομμουνιστικού” νοικοκυριού και της ισοτιμίας αντρών-γυναικών. Αρχικά η γη μοιραζόταν περιοδικά στα μέλη του γένους και στη συνέχεια μοιράστηκε οριστικά η γη και τα βοσκοτόπια σε ατομικά νοικοκυριά.
- Μεταβατική μορφή ανάμεσα στην οικογένεια του μητρικού δικαίου και την μονογαμική οικογένεια του πατρικού δικαίου και ανάμεσα στην πλήρη ατομική ιδιοποίηση της γης και του πλούτου και του κοινού νοικοκυριού του γένους, είναι η **πατριαρχική οικιακή συντροφιά**. Αποτελεί τη μορφή οικογένειας κατά τη μετάβαση από το σύστημα των φατριών και των γενών στο κρατικό σύστημα, από το ζευγαρωτό γάμο στην μονογαμική πατριαρχική οικογένεια.
- Όπου επιβιώνουν στοιχεία κοινής ιδιοκτησίας της γης εμφανίζεται η πατριαρχική οικιακή συντροφιά και διατηρούνται στοιχεία κοινωνικής οργάνωσης που βασίζονται στα γένη. Αρχηγός της διευρυμένης οικογένειας-νοικοκυριού είναι ο αρχηγός του γένους, ο πατριάρχης του σογιού που περιλαμβάνει τους απογόνους πρώτης-δεύτερης γενιάς, τους αδερφούς του και τους δούλους-υπηρέτες.
- Στην πατριαρχική μονογαμική οικογένεια στόχος είναι η γέννηση παιδιών με αδιαμφισβήτητη πατρότητα ώστε να μπορούν να κληρονομήσουν την πατρική περιουσία

- Υπάρχει μεγαλύτερη σταθερότητα του γαμήλιου δεσμού, ο οποίος όμως, σε αντίθεση με το ζευγαρωτό γάμο, δε λύνεται με αμοιβαία συναίνεση αλλά διαλύεται μονομερώς από τον άντρα.

Η μονογαμία ως μορφή οικογένειας της πατριαρχίας, περιορίζει τη σεξουαλική ελευθερία της γυναίκας και αποτυπώνεται σε γραπτό κληρονομικό δίκαιο, ενώ αποτελεί την κύρια μορφή οικογένειας από την Αρχαία Ελλάδα και μετά. Αυτό αντανακλάται στην αρχαιοελληνική τέχνη, όπου οι θεές της μυθολογίας αντανακλούν την προηγούμενη περίοδο της ισοτιμίας αντρών-γυναικών, ενώ στα ηρωικά έπη (Ιλιάδα-Οδύσσεια) οι γυναίκες είναι ταπεινωμένες από την αντρική κυριαρχία: η θυσία της Ιφιγένειας, η πιστή Πηνελόπη σε αντίθεση με τον άπιστο Οδυσσέα, οι δούλες ως αντικείμενα εκμετάλλευσης από τους νικητές Αχαιούς στον Τρωικό πόλεμο.

Στην αρχαία Σπάρτη, υπάρχουν στοιχεία ζευγαρωτού γάμου, οι άντρες θεωρούν τις γυναίκες των ειλωτών (δούλων) κατώτερο είδος, επομένως μαζί με τις εταίρες στην Αθήνα, οι Σπαρτιάτισσες απολαμβάνουν σχετικό σεβασμό.

Στην Αθήνα της κλασικής εποχής (5ος αιώνας) οι γυναίκες δεν έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση, μαθαίνουν ίσως ελάχιστη ανάγνωση και γραφή. Παραμένουν αποκλεισμένες από τη δημόσια ζωή⁵, συναναστρέφονται μόνο γυναίκες και αν κυκλοφορήσουν εκτός σπιτιού συνοδεύονται από δούλους. Αντίθετα, ο άντρας συμμετέχει στα κοινά, ενώ μπορεί να έχει ερωμένες είτε δούλες, είτε εταίρες. Οι μόνες χειραφετημένες γυναίκες είναι ουσιαστικά οι εταίρες. Ο αληθινός έρωτας ως πνευματική ένωση μπορεί να υπάρξει μόνο μεταξύ αντρών, θα ισχυριστεί ο Πλάτωνας, αντανακλώντας την κυρίαρχη άποψη λιγότερο της αποδοχή της ομοφυλοφιλίας και περισσότερο του υποβιβασμού της γυναίκας σε μηχανή αναπαραγωγής.

Το ότι πλάι στη μονογαμία υπάρχει πορνεία ή εταϊρισμός⁶=σεξουαλικές σχέσεις αντρών με ανύπαντρες γυναίκες και δούλες-ερωμένες πιστοποιεί ότι η μονογαμία είναι μονογαμία μόνο για τη γυναίκα και πολυγαμία για τον άντρα (αν έχει την οικονομική δυνατότητα).

Η μονογαμία είναι η πρώτη μορφή οικογένειας που στηρίζεται σε οικονομικούς και όχι φυσικούς όρους. Δεν αποτελεί καρπό του ατομικού έρωτα, αλλά αντανακλά την ανάγκη παραγωγής κληρονόμων και την υποδούλωση της γυναίκας.

Εφεξής και καθώς η ανθρωπότητα μεταβαίνει σε ταξικές κοινωνίες, **κάθε πρόοδος της ανθρωπότητας θα σημαίνει και οπισθοχώρηση για κάποιο τμήμα της**, ή αλλιώς θα πραγματώνεται με κόστος για κάποιους/κάποιες. Η πατριαρχία θα αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο των περισσότερων πολιτισμών, ένα διαρκές στοιχείο καταπίεσης του γυναικείου φύλου πλάι σε κάθε είδους εκμετάλλευσης και ταξικής αντίθεσης που θα πηγάζει από τις σχέσεις παραγωγής.

Στην ιστορική εξέλιξη μαζί με τη μονογαμία εκτός από την πορνεία και την απιστία που αποτελούν το συμπλήρωμά της και καταδεικνύουν τον υποκριτικό χαρακτήρά της, αναπτύσσεται και το συνοικέσιο εις βάρος του ατομικού έρωτα.

⁵ ο Ευρυπίδης αποκαλεί τη γυναίκα οικούρημα δηλαδή **κάτι (!)** που φροντίζει το σπίτι

⁶ Η πορνεία προκύπτει από τον εταϊρισμό που κατάγεται από τον ομαδικό γάμο είτε ως θυσία των γυναικών για εξαγορά της αγνότητάς του (εξιλασμός) είτε ως σεξουαλική ελευθερία πριν το ζευγαρωτό γάμο (προκέζοι ινδιάνοι). Αρχικά είχε θρησκευτική σημασία (σεξ έναντι αμοιβής ώστε να πάνε τα χρήματα στο θησαυροφυλάκιο της Αφροδίτης, με τις ιέρειες της Αφροδίτης να εκπροσωπούν όλες τις γυναίκες. Από αυτή την πρακτική προέρχεται και η λέξη ιερόδουλος

Ο ατομικός έρωτας, άγνωστη έννοια στην αρχαιότητα (ίσως μεταξύ δούλων βλέπε το έργο Δάφνις και Χλόη ή ως μοιχεία Πάρις και Ελένη) θα αρχίσει να εμφανίζεται στο Μεσαίωνα, αλλά πάντα εκτός γάμου, είτε ως ιπποτικός έρωτας, είτε ως μοιχεία.

Στη νεότεριότητα του 18-19ου αιώνα, ο γάμος ορίζεται από την ταξική θέση των συμβαλλόμενων μερών, αποτελώντας ένα συμβόλαιο ανταλλαγής. Στους κόλπους της εργατικής τάξης ανθίζει πιο εύκολα ο ατομικός έρωτας στο γάμο, αφενός γιατί λείπει η ιδιοκτησία ως αλλότριο κίνητρο γάμου και γιατί οι γυναίκες δουλεύουν και είναι εν μέρει ισότιμες με τους άντρες.

Στη σύγχρονη εποχή, ο ατομικός έρωτας θεωρείται κατάκτηση της ανθρωπότητας και πέρα από το τυπικό συμβόλαιο του γάμου. Η ανταπόκριση/αμοιβαιότητα των συναισθημάτων, η ανάγκη να είσαι με ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, ο έρωτας πέρα από συμβάσεις και περιορισμούς τάξης, φυλής, φύλου αποτελεί τη βάση μιας νέας ηθικής και ενδεχομένως ενός μελλοντικού μετασχηματισμού της οικογένειας

5.2) Προκρατικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης-Προϋποθέσεις ανάδυσης του κράτους

Η οικογένεια, η θρησκεία και το κράτος ως μορφές του πολιτισμού αναδύονται μέσα από τις πρακτικές και συμβολικές ανάγκες των κοινωνιών.

Πρακτικές ανάγκες: ικανοποιούν άμεσα βιολογικές και κοινωνικές ανάγκες=παραγωγή αξιών χρήσης και απογόνων

Συμβολικές ανάγκες=νοσηματοδοτούν την αναπαραγωγή των όρων ζωής μέσα από ιδέες, αξίες, ήθη και έθιμα. Το έθος=συνήθεια=δημιουργεί ήθος δηλαδή κανονιστικούς κώδικες κοινωνικής συνύπαρξης.

Το κράτος δεν υπήρχε πάντοτε, αλλά δημιουργήθηκε σε μια δεδομένη στιγμή της ανάπτυξης του πολιτισμού ως απόρροια υλικών-τεχνικών και κοινωνικών παραγόντων. Πριν το κράτος υπήρξαν, προκρατικές, μορφές κοινωνικής συγκρότησης κοινές σε όλους τους πολιτισμούς κατά τη μετάβασή τους προς τον πολιτισμό (με την έννοια της γραπτής ιστορίας, του κράτους, των κοινωνικών τάξεων κτλ). Τέτοιες μορφές φυσικών κοινωνικών δεσμών στη βάση της κοινής καταγωγής είναι το γένος, η φατρία, η φυλή και η ομοσπονδία φυλών. Αποτελούν το αρχικό κύτταρο οργάνωσης και την ανώτατη βαθμίδα μιας κοινωνικής συγκρότησης δίχως κράτος και κοινωνικές τάξεις.

Γένος: συγγενική ένωση που διατρανεί ότι έχει κοινή καταγωγή και συγκροτείται σε ξεχωριστή κοινότητα στη βάση κοινωνικών-θρησκευτικών δεσμών. Γένος-Gens-Gan (ινδοευρωπαϊκά σημαίνει γεννώ)

Ο εθνολόγος Μόργκαν (στο έργο του Ancien Society 1877) μελέτησε για δεκαετίες μια φυλή Ινδιάνων της Β. Αμερικής τους Ιροκέζους, όπου κατέδειξε ότι οι συγγενικές ενώσεις τους που έφεραν ονόματα ζώων (γένος της αρκούδας, του λύκου, κ.α.) ήταν ταυτόσημες με τα γένη των Αρχαίων Ελλήνων, των Ρωμαίων, αλλά και των Κελτών, των Νορμανδών και των Γερμανών του πρώιμου Μεσαίωνα.

Το έργο του Μόργκαν, πρωτοπόρο για την εποχή του, **απέδειξε την ύπαρξη νομοτελειών στην ιστορία του πολιτισμού και χρησιμοποίησε το σύστημα των Ιροκέζων ως υπόδειγμα ανάλυσης (ως ιδεότυπο) της μετάβασης κάθε πολιτισμού στο κράτος.**

Το σύστημα των Ιροκέζων

Οι Σενέκα, φυλή των Ιροκέζων, απαρτιζόταν **από 8 γένη**. Κάθε γένος ως βασική μορφή κοινωνικής συγκρότησης λειτουργεί μέσω συνήθειας (έθος) ως εξής:

- το γένος εκλέγει τον **σαχέμ** (ηγέτη σε καιρό ειρήνης) και τον αρχηγό (πολέμαρχο). Ο σαχέμ εκλέγεται πάντα από το ίδιο το γένος και το αξίωμα του δε μένει ποτέ κενό. Ο πολέμαρχος μπορεί να εκλέγεται και εκτός γένους (από τη φυλή) και να απουσιάζει.
- Σαχέμ δεν μπορούσε να εκλεγεί ο γιος του προηγούμενου (γιατί λόγω μητρικού δικαίου, δεν ανήκε στο γένος του πατέρα του αλλά στο γένος της μητέρας του) αλλά μπορούσε να είναι ο αδερφός ή ο ανιψιός του.
- Τα ενήλικα μέλη του γένους (άντρες+**γυναίκες**) αποτελούν τη συνέλευση του γένους, το εκλογικό σώμα που εκλέγει το σαχέμ. Η επικύρωσή του έπρεπε να γίνει και από τα υπόλοιπα 7 γένη και η τελετουργία ανάληψης καθηκόντων γινόταν από τα κοινό ομοσπονδιακό συμβούλιο των Ιροκέζων.
- Το συμβούλιο του γένους είναι η δημοκρατική συνέλευση όλων των ενηλίκων με ίδιο δικαίωμα ψήφου, το ανώτο όργανο εξουσίας του γένους, πρόκειται για αυτοδιοικούμενη κοινότητα ισότητας, ελευθερίας και αδελφότητας.
- Ο σαχέμ είχε ηθική εξουσία, δεν υπήρχαν μέσα εξαναγκασμού και καταστολής. Ήταν μέλος του συμβουλίου της φυλής και του ομοσπονδιακού συμβουλίου των Ιροκέζων. Ο πολέμαρχος είναι αποκλειστικά στρατιωτικός ηγέτης. Και οι δύο εκτελούν ιερατικές λειτουργίες.
- Η συνέλευση του γένους μπορεί να καθαιρέσει σαχέμ και πολέμαρχο και οι ανακλημένοι αρχηγοί γίνονται ξανά απλοί πολεμιστές. Το συμβούλιο της φυλής μπορεί να καθαιρέσει τον σαχέμ ενάντια στη θέληση του γένους (στοιχείο κρατικής ιεραρχικής συγκρότησης)
- Ζευγαρωτός γάμος, **απογορεύεται να παντρεύονται μεταξύ τους τα μέλη του ίδιου γένους** εφόσον θεωρούνται συγγενείς εξ αίματος.
- Το γένος έχει κοινό τόπο ταφής, το γένος του νεκρού φροντίζει τον τάφο και πηγαίνει σύσσωμο στην κηδεία. Η παρουσία των νεκρών μένει στο γένος και μεταβιβάζεται στα υπόλοιπα μέλη του γένους. Επειδή πρόκειται για ασήμαντη παρουσία, εφόσον κυριαρχεί η κοινή ιδιοκτησία της γης, τη μοιράζονται οι στενότεροι συγγενείς. **Δε γίνεται το ζευγάρι να κληρονομήσει ό ένας τον άλλο αφού ανήκουν σε ξεχωριστά γένη, ούτε τα παιδιά τον πατέρα τους (μητρικό δίκαιο)**
- Τα μέλη του γένους έχουν υποχρέωση αλληλοβοήθειας, προστασίας και εκδίκησης για προσβολή από ξένους (εκτός γένους και φυλής) και το κάθε μέλος επαφίεται στην προστασία του γένους για ασφάλεια. “όποιος τα βάζει με έναν από το γένος, τα βάζει με όλο το γένος”.
- αν κάποιος ξένος σκοτώσει ένα μέλος του γένους, τότε αρχικά υπάρχει μεσολάβηση. Το συμβούλιο του γένους του φονιά κάνει ειρηνευτική-επαναρθωτική πρόταση, εκφράζει τη λύπη του, πηγαίνει δώρα⁷ στο συμβούλιο του γένους του θύματος. Αν η συγγνώμη γίνει δεκτή σαν αποζημίωση τότε η αντιπαράθεση έληγε εκεί. Αλλιώς το γένος του θύματος όριζε πολεμιστές-εκδικητές με αποστολή να σκοτώσουν τον φονιά και τότε πάλι έληγε εκεί η διαμάχη. **ΔΕΝ υπάρχει βεντέτα, ή κύκλος αίματος που διαιωνίζεται, το αίμα ξεπληρώνεται με αίμα και τέλος.**
- Το γένος έχει όνομα δηλωτικό της κοινής καταγωγής των μελών που μόνο αυτό μπορεί να χρησιμοποιεί και εκφράζει το δικαίωμα επί της κοινής γης του γένους. “ αυτή τη γη ανήκει στους Λύκους των Ιροκέζων.

⁷ Το δώρο αποτελεί την πιο ενδεικτική μορφή συναλλαγής σε κοινωνίες δίχως κράτος και χρήμα. Αποτελεί μέσο ανταλλαγής που δημιουργεί υποχρέωση αμοιβαιότητας-ανταπόδοσης και σύμβολο σύναψης σχέσεων, αναγνώρισης ακόμα και υποταγής. Βλέπε και σήμερα δώρο γάμου σε ανταπόδοση της συμμετοχής στο γλέντι γάμου.

- Το γένος μπορεί να υιοθετεί ξένους που γίνονται και μέλη της φυλής. Πχ οι αιχμάλωτοι πολέμου δε γίνονται δούλοι (δεν υπάρχει λογική εκμετάλλευσής τους) αλλά υιοθετούνται και αποκτούν πλήρη δικαιώματα του γένους και της φυλής (παίρνουν και αντίστοιχο όνομα). Ο υιοθετημένος είναι αδερφός ή αδερφή του άντρα καιγιο ή κόρη των γυναικών. Έτσι το γένος ενδυναμώνεται και η υιοθεσία επικυρώνεται με δημόσια συνεδρίαση-τελετή του συμβουλίου της φυλής.

Φρατρία ή φατρία και Φυλή ως ανώτερες βαθμίδες του συστήματος των γενών

Σε φυλές που έχουν περισσότερα από 6 γένη, τρία τουλάχιστον γένη ενώνονται σε φρατρία και τα γένη της φατρίας είναι γένη-αδέρφια.

Δηλαδή έχουμε: γένη-φατρία-φυλή-ομοσπονδία φυλών

Λειτουργίες φατρίας:

- Συμβούλιο φατρίας-σαχέμ και πολέμαρχοι συγκροτούν ενιαίο σώμα
- αρμόδιο για τη διαπραγμάτευση της εκδίκησης και της αποζημίωσης
- επικυρώνει την εκλογή σαχέμ κάθε γένους
- τα μέλη της φατρίας έχουν κοινά θρησκευτικά τελετουργικά και θεωρούνται κοινή στρατιωτική ομάδα.

Πολλές φατρίες αποτελούν μια φυλή, η οποία έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

- δική της περιοχή και όνομα+δική της περιοχή για κυνήγι-ψάρεμα. Υπάρχει ουδέτερη λωρίδα γης ανάμεσα σε γειτονικές φυλές (μικρή ή μεγάλη ανάλογα με τη γλωσσική συγγένεια της γειτονικής φυλής)
- κάθε φυλή έχει δική της ειδική διάλεκτο
- έχει δικαίωμα επικύρωσης και καθαίρεσης του σαχέμ-πολέμαρχου που έχει εκλέξει κάθε γένος. Όπου υπάρχει ομοσπονδία φυλών, αυτά τα δικαιώματα περνούν στο ομοσπονδιακό συμβούλιο
- Κάθε φυλή έχει κοινές θρησκευτικές παραστάσεις (μυθολογία) και τελετουργικά. Λατρεία της φύσης που τείνει προς τον ανιμισμό-πολυθεϊσμό. Μορφές λατρείας: χορός και παιχνίδια. Πολεμικός χορός=όποιος συμμετέχει σε αυτόν σημαίνει αυτομάτως ότι θα πολεμήσει
- Το συμβούλιο της φυλής αποτελείται από τους σαχέμ και πολεμάρχους των γενών=πραγματικοί εκπρόσωποι των γενών εφόσον είναι αιρετοί και άμεσα ανακλητοί. Το συμβούλιο συνεδριάζει δημόσια, τα μέλη της φυλής έχουν το δικαίωμα παρέμβασης. Ομοφωνία στη λήψη αποφάσεων.
- Το συμβούλιο της φυλής αποφασίζει για τις “διεθνείς σχέσεις”, δηλαδή τη ρύθμιση των σχέσεων με τις άλλες φυλές: κηρύττει πόλεμο ή συνάπτει ειρήνη.
- Ορισμένες φυλές έχουν ανώτατο αρχηγό με περιορισμένες δυνατότητες, που μπορεί να αποφασίζει προσωρινά μέτρα μέχρι να συνεδριάσει το συμβούλιο της φυλής και να αποφασίσει οριστικά. Απαρχή (ad hoc) οργάνου εκτελεστικής εξουσίας, μορφή από την οποία θα προέλθει ο στρατιωτικός αρχηγός-βασιλιάς της αρχαιότητας.

Ανώτατη μορφή κοινωνικής οργάνωσης και πολιτικών θεσμών είναι η ομοσπονδία των φυλών. Η ομοσπονδία των Ιροκέζων αποτελούνταν από 5 φυλές με συνολικό πληθυσμό 20000 άτομα με κύριες παραγωγικές ασχολίες το ψάρεμα, το κυνήγι και την κηπουρική. Οι Ινδιάνοι χρησιμοποιούσαν ξύλο και χαλκό για εργαλεία-όπλα, ενώ κατείχαν υψηλή τεχνική στην κατασκευή κοσμημάτων από ασήμι.

Κανόνες λειτουργίας της ομοσπονδίας:

- αιώνια συμμαχία ειρήνης των 5 φυλών που συγγενεύουν εξ αίματος=πλήρης ισότητα και αυτοτέλεια
- Ανώτατο αποφασιστικό όργανο για κάθε ζήτημα της ομοσπονδίας=ομοσπονδιακό συμβούλιο αποτελούμενο από 50 σαχέμ ίσοι μεταξύ τους. Το συμβούλιο συνεδριάζει δημόσια, τα μέλη των φυλών έχουν δικαίωμα λόγου.
- Οι 50 σαχέμ μοιράζονται ίσα σε κάθε φυλή και σε κάθε γένος, άμεση αντικατάσταση των κενών θέσεων, το δικαίωμα εκλογής-καθαίρεσης ανήκει στα γένη, ωστόσο η επικύρωση του διορισμού τους ανήκει στο ομοσπονδιακό συμβούλιο που έχει, αν χρειαστεί το δικαίωμα καθαίρεσής τους. Οι ομοσπονδιακοί σαχέμ είναι αργηγοί στο γένος τους και έχουν έδρα/ψήφο στο συμβούλιο της φυλής
- Ομοφωνία στη λήψη αποφάσεων, ψηφοφορία κατά φυλές, ώστε να εξασφαλίζεται ομοφωνία σε κάθε φυλή.
- Δεν υπάρχει αρχηγός εκτελεστικής εξουσίας, αλλά υπάρχουν δυο ισότιμοι στρατιωτικοί ηγέτες (βλ και 2 βασιλείς στην αρχαία Σπάρτη)

Συνοψίζοντας, το ομοσπονδιακό σύστημα των Ιροκέζων αποτελεί την ανώτατη βαθμίδα κοινωνικής οργάνωσης δίχως κρατικούς θεσμούς. Το κράτος, προϋποθέτει μια ιδιαίτερη δημόσια εξουσία (βία) χωρισμένη από την κοινωνία και προέρχεται, νομοτελειακά, από τη διάλυση του συστήματος των γενών-φυλών. Το σύστημα των γενών:

- A. δεν έχει κατασταλτικό μηχανισμό: αστυνομία, φυλακές, δικαστήρια
- B. δεν έχει κοινωνικές τάξεις. Δεν έχει αφέντες-δούλους, πλούσιους και φτωχούς
- C. κάθε αντίθεση επιλύεται από το σύνολο των ενδιαφερομένων (γένος-φυλή)
- D. το νοικοκυριό είναι κοινό για ένα σύνολο οικογενειών-η γη είναι κοινή και ανήκει στη φυλή. Μόνο τα περιβόλια ανήκουν στις οικογένειες.
- E. οικονομική προϋπόθεση του συστήματος είναι η μικρή ανάπτυξη της παραγωγής, περιορισμένη παραγωγικότητα και στοιχειώδης καταμερισμός εργασίας, αραιός πληθυσμός-μεγάλες εκτάσεις.
- F. Η ομοσπονδία αποτελεί το τέλος του συστήματος των γενών-οι Ιροκέζοι άρχισαν να επεκτείνονται και να υποδουλώνουν άλλες φυλές
- G. Μετάβαση σε ταξικά διαφοροποιημένες κοινωνίες με έντονα στοιχεία-αξίες την απληστία, τον εγωισμό-ανταγωνισμό με χρήση βίας και την εμφάνιση μιας μειοψηφίας που κυριαρχεί σε βάρος της πλειοψηφίας, καρπώνεται το υπερπλεόνασμα που απορρέει από την αύξηση της παραγωγής. Ανάδυση κράτους και κατασταλτικών μέσων επιβολής.

Το σύστημα των γενών στους αρχαίους Έλληνες

Το σύστημα των γενών της αρχαιότητας στον ελλαδικό χώρο (περίπου 1600-600) βρίσκεται σε μεταγενέστερο στάδιο ανάπτυξης από των Ιροκέζων σε μεγάλο βαθμό και γιατί είναι πιο ανεπτυγμένη η παραγωγική βάση (γενικευμένη χρήση μετάλλων, βιοτεχνία, μηχανικές εφευρέσεις-αρδευτικό σύστημα, τροχαλίες). Υπάρχουν ήδη θεσμοί πατρικού δικαίου και ατομική ιδιοκτησία που ναρκοθετούν το σύστημα των γενών.

Το γένος συγκροτούνταν με:

- κοινές θρησκευτικές τελετές: αποκλειστικό δικαίωμα των ιερέων να εκτελούν τα τελετουργικά προς τιμήν ενός θεού που ήταν ο υποτιθέμενος ιδρυτής του γένους (το αντίστοιχο τότε των Ινδιάνων)
- κοινό τόπο ταφής

- αμοιβαίο δικαίωμα κληρονομίας και αμοιβαία υποχρέωση βοήθειας-προστασίας, στήριξης σε περίπτωση βίας ή προσβολής. (αποτυπώνεται στο λογοτεχνικό έπος της Ιλιάδας με τη βοήθεια προς το Μενέλαο από τις υπόλοιπες φυλές στον Τρωϊκό πόλεμο)
- Κατοχή κοινής ιδιοκτησίας με ιδιαίτερο άρχοντα (προεστό) και θησαυροφύλακα
- ορισμένα γένη σχηματίζουν φρατρίες με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά των Ιροκέζων: υποχρέωση αιματηρής εκδίκησης=φρατορά, κοινά ιερά-γιορτές, αρχηγό=φρατρίαρχο, συνέλευση ως ανώτατο όργανο.
- το δικαίωμα υϊοθεσίας ξένων από το γένος υπάρχει μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις
- δικαίωμα εκλογής-καθαίρεσης αρχηγού που δεν είναι ακόμα κληρονομικός, μιας και παρά την εμφάνιση διαφορών πλούτου ανάμεσα στα μέλη του γένους, υπάρχει ακόμα ισότητα.
- η φυλή αποτελείται από αρκετές συγγενικές φατρίες (Αττική: 4 φυλές-3 φατρίες/φυλή-30 γένη/φατρία)
- δεν υπάρχουν μεγάλες παραλλαγές στις διαλέκτους, ίσως γιατί οι φυλές επεκτείνονται σε μικρότερο έδαφος από τους Ιροκέζους
- οι φυλές όμως ενώνονται στη βάση του κοινού λεκτικού ιδιώματος (αττική διάλεκτος που κυριάρχησε ως γενική γλώσσα του γραπτού λόγου).

Επισήμανση: πολλοί ιστορικοί/ιστοριογράφοι της κλασικής αρχαιότητας κατά το 19ο αιώνα δεν μπορούσαν να ερμηνεύσουν το γένος ως προδρομική μορφή οργάνωσης γιατί έβλεπαν σε αυτό, απλώς μια ομάδα από οικογένειες. Ωστόσο, στο σύστημα των γενών η οικογένεια δεν ήταν η βασική οργανωτική μονάδα, αφού αναγκαστικά άντρας και γυναίκα ανήκαν σε διαφορετικό γένος. Η εσφαλμένη ερμηνεία του γένους εκκινεί από την αναδρομική προβολή της μονογαμικής ατομικής οικογένειας στο παρελθόν, που είδαμε ότι δεν αποτελούσε την πρωταρχική μορφή οικογένειας. Αντίστοιχα ο κοινός θεός-πρόγονος, το κοινό γενεαλογικό δέντρο και το όνομα του γένους ακόμα και αν έχει συμβολικό-τελετουργικό χαρακτήρα δεν ήταν επινοήσεις αλλά αντανακλούσαν ως μυθολογική εικόνα το ίχνος της περασμένης (ομαδικός αιμομικτικός γάμος) πραγματικότητας.

Μετασχηματισμοί των γενών-συγκρότηση φυλών-μικρών λαών: πρόδρομοι πόλης-κράτους (1100-700). Σημείωση για σκοτεινούς χρόνους: απο την καταστροφή του μυκηναϊκού πολιτισμού (κάθοδος των Δωριέων, φυσικές καταστροφές, εσωτερικοί ανταγωνισμοί=φτάνει ο πολιτισμός στο όριο του) μέχρι την ομηρική εποχή (τέλος εποχής χαλκού, πρώιμη εποχή σιδήρου, μετασχηματισμοί κοινωνικής διαστρωμάτωσης, απουσία γραφής και κειμένων-εξαίρεση Ομηρικά έπη (8ος αιώνας))

Οι φυλές ενώνονται σε μικρούς λαούς (ομοσπονδίες), εντός των οποίων γένη-φατρίες-φυλές διατηρούν την αυτοτέλειά τους. Κατοικούν σε πόλεις με τείχη. Η επέκταση των κοπαδιών, η ανάπτυξη της γεωργίας και της χειροτεχνίας οδηγούν σε αύξηση του πληθυσμού, του καταμερισμού και της παραγωγικότητας εργασίας, αύξηση του παραγόμενου πλούτου και των περιουσιακών διαφορών. Αρχίζει και εμφανίζεται ένα **αριστοκρατικό-ταξικό στοιχείο στη στρατιωτική δημοκρατία του γένους**. Κάθε μικρός λαός κάνει διαρκώς πολέμους με τους γειτονικούς λαούς για να καταλάβει καλύτερα εδάφη και για λάφυρα, ενώ οι αιχμάλωτοι πολέμοι γίνονται πλέον δούλοι.

Η κοινωνική συγκρότηση μετασχηματίζει και τα πολιτικά-θεσμικά όργανα:

1. **Συμβούλιο:** μόνιμο όργανο εκτελεστικής εξουσίας είναι που αρχικά το συγκροτούν οι αρχηγοί των γενών, όταν όμως αυξάνεται ο πληθυσμός η εκπροσώπηση γίνεται με επιλογή. (ευκαιρία διαμόρφωσης-ενίσχυσης του αριστοκρατικού στοιχείου. Το

συμβούλιο των προκρίτων αποφασίζει για τις σπουδαίες υποθέσεις. Με τη δημιουργία του κράτους, το συμβούλιο μετασχηματίστηκε σε γερουσία.

- II. **Λαϊκή συνέλευση (αγορά).** Οι Έλληνες της ομηρικής εποχής μετατρέπουν τη συμμετοχή/παρέμβαση των υπολοίπων μελών της φυλής σε θεσμικό μόνιμο όργανο. Η λαϊκή συνέλευση πλαισιώνει το συμβούλιο και αποφασίζει εκείνη τελεσίδικα (ανώτατο όργανο). Κάθε ενήλικος άντρας (οι γυναίκες αποκλείονται σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε στους Ινδιάνους) που έφερε όπλα ήταν μέλος της συνέλευσης. Δεν υπάρχει ακόμα κράτος= δεν υπάρχει διαχωρισμένη δημόσια εξουσία με ένοπλα σώματα, άρα η λαϊκή συνέλευση είναι το ανώτατο όργανο επιβολής.
- III. Αργηγός στρατού=βασιλιάς (**άναξ**). Δεν υπάρχει πλήρες κληρονομικό δικαίωμα στη μοναρχία, ο βασιλιάς της αρχαιότητας δεν είναι απόλυτος μονάρχης. Εκλέγεται ή επικυρώνεται η εκλογή του από τα παραπάνω θεσμικά όργανα. Αποτελεί τον ανώτατο στρατιωτικό διοικητή ενός ομοσπονδιακού στρατού, τον πρώτο μεταξύ ίσων (πχ Αγαμέμνονας αρχηγός των Ελλήνων που απαρτίζουν ένα σύνολο μικρών λαών που αποφασίζουν δημοκρατικά τη μοιρασιά των λάφυρων της Τροίας. Ο βασιλιάς, ως ανώτατος εκπρόσωπος της φυλής είχε ιερατική και δικαστική δικαιοδοσία. Επομένως αναξ+συμβούλιο+αγορά=στρατιωτική δημοκρατία

Το ελληνικό καθεστώς εκείνης της εποχής είχε αντιφατικά στοιχεία καθώς διατηρούσε ζωντανή την παλιά οργάνωση των γενών αλλά ταυτόχρονα εμπεριείχε τις προϋποθέσεις υπονόμευσής της και ανάδυσής του κράτους. Ενδεικτικά:

- A. Πατρικό δίκαιο με κληροδότηση της περιουσίας του πατέρα στους απογόνους, γεγονός που ευνοούσε τη συσσώρευση του πλούτου της οικογένειας και την ενδυνάμωσή της σε σχέση με το γένος
- B. διαφορές στον πλούτο, που ναρκοθετούσαν την κοινότητα συμφερόντων του γένους και διαμόρφωσαν σταδιακά στοιχεία κληρονομικής αριστοκρατίας
- C. δουλεία, αρχικά μόνο των αιχμαλώτων πολέμου, αλλά στη συνέχεια και την υποδούλωση μελών της ίδιας φυλής, ακόμα και του ίδιου γένους
- D. ο πόλεμος ανάμεσα στις φυλές μετατρέπεται σε γενικευμένη πρακτική ληστείας και προσοδοφόρο επάγγελμα.
- E. πλέον, η απόκτηση με κάθε μέσο πλούτου μετατρέπεται σε κυρίαρχη αξία της κοινωνίας και οι παλιοί θεσμοί του γένους (αιματηρή εκδίκηση) χρησιμοποιούνται ως πρόσχημα για τη λεηλασία.

Ουσιαστικά απουσιάζει ένας θεσμός που θα θεσμοποιούσε και θα αναγνώριζε κοινωνικά τις νέες μορφές απόκτησης πλούτου, θα εξασφάλιζε νομικά την ατομική ιδιοκτησία σε βάρος της κοινής περιουσίας του γένους, θα επιτάχυνε την διάσπαση της παλιάς κοινωνίας σε τάξεις και θα νομιμοποιούσε, μέσω της βίας, της ιδεολογίας και του δικαίου το δικαίωμα της ιδιοκτήτριας τάξης να εκμεταλλεύεται τους άπορους/ακτήμονες άρα θα επισφράγιζε την ταξική διαίρεση.

Όλα τα παραπάνω περιγράφουν το κράτος που προήλθε εν μέρει από το μετασχηματισμό των οργάνων του συστήματος των γενών, είτε με την απαξίωσή τους, είτε με την ολοκληρωτική αντικατάστασή τους από πραγματικά όργανα κρατικής εξουσίας με κύριο όργανο μια ένοπλη δημόσια εξουσία που αντικαθιστά τα όργανα αυτοπροστασίας της φυλής και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ενάντια στο κοινωνικό σώμα.

Προς τη γέννηση του αθηναϊκού κράτους (Αυτή η διαδικασία λαμβάνει χώρα σε όλες τις πόλεις της Ελλάδας απλώς η Αθήνα παρουσιάζει μια πιο κρυστάλλινη εικόνα)

Οι πρακτικές υλικές συνθήκες παραγωγής και αναπαραγωγής της κοινωνικής ζωής, οι κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων παράγουν τους αντίστοιχους θεσμούς και τα πολιτικά όργανα.

Στην Αττική κατοικούσαν 4 φυλές (12 φατρίες) σε χωριστά εδάφη με τα πολιτικά όργανα που αναλύσαμε πιο πάνω (συμβούλιο, λαϊκή συνέλευση, βασιλιάς). Οι οικονομικοί όροι είναι η οριστικά μοιρασμένη γη των φυλών σε άτομα (ατομική ιδιοκτησία), η ανεπτυγμένη εμπορευματική παραγωγή και το εμπόριο, η καλλιέργεια σιτηρών, λαδιού και κρασιού (τεχνικές επεξεργασίας) Υφίσταται ανεπτυγμένος καταμερισμός εργασίας σε γεωργία, κτηνοτροφία, χειροτεχνία, εμπόριο και ναυτιλία και πραγματοποιούνται αγοροπωλησίες εκτάσεων. Η αύξηση του πλούτου προσελκύει στην περιφέρεια της περιοχής των φυλών, νέους κάτοικους που ως ξένοι δεν παίρνουν μέρος στη διοίκηση, αλλά εργάζονται. Με βάση όλα τα παραπάνω αρχίζει να διαταράσσεται περαιτέρω η λειτουργία των οργάνων του καθεστώτος των φυλών **και να μην ανταποκρίνεται στη νέα κοινωνική πραγματικότητα.**

Πραγματοποιούνται αλλαγές στο πολίτευμα και τους θεσμούς (που αποτυπώνεται στο μύθο του Θησέα):

- ίδρυση κεντρικής διοίκησης-κοινού συμβουλίου στην Αθήνα που διαχειρίζεται πλέον τις κοινές υποθέσεις των φυλών
- οι φυλές συγχωνεύονται στον αθηναϊκό λαό και το αθηναϊκό γενικό δίκαιο υπερισχύει του εθιμικού δικαίου φυλών-γενών
- συγκρότηση Αθηναίου πολίτη με δικαιώματα και νομική προστασία ανεξάρτητη από τη φυλή που ανήκει=αδιαίρετη κυριαρχία σε όλη την Αττική.
- ο λαός χωρίζεται ανεξάρτητα από γέννη-φατρίες-φυλές σε τρεις τάξεις: ευπατρίδες-ευγενείς, γεωργοί και χειροτέχνες. Οι ευγενείς έχουν το αποκλειστικό δικαίωμα να κατέχουν δημόσια αξιώματα, εκτός αυτού δεν υπάρχει άλλη νομική διάκριση ανάμεσα στις τάξεις.
- από τη συνήθεια-έθιμο κατοχής αξιώματος από ορισμένες οικογένειες στο πλαίσιο του συστήματος των γενών μεταβαίνουμε στο μη αμφισβητούμενο κληρονομικό τους δικαίωμα=ισχυρές οικογένειες λόγω πλούτου συνενώνονται σε ξεχωριστή προνομιούχα τάξη και το κράτος θα καθαγιάσει αυτό το σφετερισμό του αξιώματος.
- το αξίωμα του βασιλιά χάνει την σημασία, πλέον είναι ο επικεφαλής του κράτους που εκλέγεται από τους ευγενείς
- ο καταμερισμός εργασίας είναι το πρωτεύον σε σχέση με την παλιά διάρθρωση των γενών: κοινωνικές σχέσεις στη βάση του πλούτου και του επαγγέλματος και όχι του αίματος.

Γύρω στο 600 οι ευγενείς με έδρα την Αθήνα κυριαρχούν επί της κοινωνικής πλειοψηφίας με κύριο μέσο το χρήμα και την τοκογλυφία (αριστοκρατία). Το θάλασσιο εμπόριο (αλλά και η πειρατεία) αυξάνουν το χρηματικό πλούτο που συγκέντρωναν οι ευγενείς. Η εισβολή της χρηματικής οικονομίας στη φυσική αγροτική οικονομία και η χαλάρωση των παλιών δεσμών του γένους που ήταν μια σπίδα προστασίας θα έχουν ως αποτέλεσμα την οικονομική καταστροφή των μικροχωρικών της Αττικής. Το ομόλογο και η κτηματική υποθήκη υψώνονται πέρα από γέννη και φατρίες, ενώ τα χωράφια γεμίζουν με στύλους που σημειώνουν ότι το χωράφι είναι υποθηκευμένο στον τάδε ευγενή για χρέος. Συντελείται μια βιαίη αναδιανομή γης προς τους πλουσιότερους

Ο χωρικός είτε αποδίδει τα 5/6 της παραγωγής του στο δανειστή, είτε πουλά το χωράφι του για να ξεχρεώσει. Αν η αξία του χωραφίου δεν επαρκεί τότε ο οφειλέτης πουλά τα παιδιά του ως δούλους (λόγω πατριαρχίας του ανήκουν) και στο τέλος τον εαυτό του=να που η δουλεία επεκτείνεται και εντός του γένους

Η ανάπτυξη της παραγωγής και η ατομική ιδιοκτησία συνέβαλαν στην αύξηση του πλούτου και των ανισοτήτων αλλά και στην αύξηση της ανταλλαγής και του εμπορίου. Η παραγωγή εμπορευμάτων προς πώληση και όχι απλώς προϊόντων προς κατανάλωση κατέληξε στην υποταγή των άμεσων παραγωγών (γεωργών-χειροτεχνών) στο εμπόρευμα και τον έμπορο. Δεν υπήρχε έλεγχος των αποτελεσμάτων της παραγωγής και η γενίκευση των ανταλλακτικών-εμπορευματικών σχέσεων οδήγησε στο χρήμα ως γενικό ισοδύναμο όλων των εμπορευμάτων. Η δυναμική των κοινωνικών σχέσεων έφτασε στα όρια του συστήματος των γενών και ξεπέρασε το ασφυκτικό πλέον πλαίσιο του. Ουσιαστικά:

- το ρήγμα με την τοκογλυφία και την υποδούλωση των χωρικών
- το ανακάτεμα φυλών-γενών σε όλη την Αττική που μεγάλωνε από γενιά σε γενιά
- ο χωρισμός του πληθυσμού ανάλογα με την παραγωγική δραστηριότητά του συγκρότησε σταθερές ομάδες με κοινά συμφέροντα
- ο αυξανόμενος αριθμός δούλων δημιουργούσε την ανάγκη πειθάρχησης και ελέγχου
- η συγκέντρωση πολλών ξένων στην Αττική, λόγω της οικονομικής ανάπτυξης, που δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα αλλά ούτε και την παλιά προστασία των γενών

κατέστησαν αναγκαία μια νέα πολιτική θέσμιση, που θα προσπαθήσει να άρει τις αντιθέσεις: το κράτος γεννήθηκε σταδιακά μέσα από τις νέες κοινωνικές πρακτικές που διέλυαν το παλιό σύστημα των φυλών.

Σόλωνας

Οι νέες ομάδες που δημιουργήθηκαν από τον καταμερισμό εργασίας ανάμεσα στους κλάδους δημιούργησαν τα δικά τους όργανα για την προάσπιση των συμφερόντων τους και αναδύονται νέα αξιώματα (εκπρόσωπος των τεχνιτών, των ναυτικών κτλ).

Το νεαρό κράτος στηρίζεται στη ναυτική εξουσία (**ναυκραρίες**=μικρές εδαφικές περιοχές 12/φυλή με ένα πολεμικό πλοίο) για την προστασία των εμπορικών πλοίων και τη διεξαγωγή μικρών πολέμων. Ο νέος θεσμός **επιφέρει διπλό χτύπημα στο σύστημα των γενών**: πρώτον, δημιουργείται μια νέα εξουσία που δεν είναι πλέον το σύνολο του ένοπλου λαού και δεύτερον, η διαίρεση του λαού γίνεται στη βάση του εδάφους (ήδη έμεναν διάφορα γένη και φυλές στο ίδιο έδαφος) και όχι της συγγένειας.

Ο λαός των χωρικών δεν μπορούσε να προστατευτεί από το παλιό καθεστώς των γενών που διαλυόταν οπότε το νεαρό κράτος, που σχηματιζόταν ανέλαβε να διευθυτήσει τις μεγάλες αντιθέσεις, που εμπόδιζαν την ομαλή αναπαραγωγή των νέων σχέσεων, αλλά και να **προστατέψει το νέο σύστημα από τις εξεγέρσεις των χωρικών**. Συνέπεια των ταξικών αγώνων ανάμεσα σε χωρικούς-ευγενείς αποτελεί η μεταρρύθμιση και οι συνταγματικές αλλαγές του Σόλωνα που είχε ως στόχο να συμβιβάσει τις έντονες κοινωνικές αντιθέσεις.

Ο Σόλωνας (640-559) εγκαινιάζει στην ιστορία τις πολιτικές επαναστάσεις/μεταρρυθμίσεις που επεμβαίνουν στην ιδιοκτησία. Η μεταρρύθμιση του Σόλωνα (σεισάχθεια-παίρνω το βάρος) θα θυσιάσει την ιδιοκτησία των δανειστών προς όφελος του οφειλέτη με τη διαγραφή-ακύρωση όλων των χρεών. Εξάλλου και η ιδιοκτησία των δανειστών είχε προέλθει με την τοκογλυφία και την κλοπή της ιδιοκτησίας των χωρικών.

Μέτρα ενάντια στο να ξανασκληρωθούν οι ελεύθεροι Αθηναίοι

- απαγόρευση χρεωστικού συμβολαίου (δε γίνεται να μπει ένα φυσικό πρόσωπο ενέχυρο)

- καθορισμός ανώτατου ορίου στην έκταση της γαιοκτησίας

Σημαντικές είναι οι συνταγματικές αλλαγές του Σόλωνα

- το κεντρικό αθηναϊκό συμβούλιο αυξάνεται σε 400 μέλη (εκατό/φυλή) διατηρείται εν μέρει το παλιό σύστημα των φυλών στο νέο κρατικό σώμα
- χωρισμός πολιτών σε 4 τάξεις ανάλογα με τη γη και το εισόδημά τους: 500, 300, 150 μέδιμνοι=μονάδα μέτρησης σιτηρών, περίπου 50 λίτρα. Η 4η τάξη (**θήτες**) αποτελείται από όσους είχαν λιγότερα και τους ακτήμονες (τιμοκρατικό σύστημα-ολιγαρχία)
- όλα τα αξιώματα τα κατέχουν οι τρεις πρώτες τάξεις-τα ανώτατα οι 500μέδιμνοι.
- στη λαϊκή συνέλευση που παραμένει το αποφασιστικό όργανο πλειοψηφεί η 4η τάξη, οπότε ο Σόλων μετρίασε και ανανέωσε το αριστοκρατικά προνόμια στη βάση των προνομίων του πλούτου, αλλά άφησε στο λαό την αποφασιστική εξουσία
- οι 4 τάξεις συγκροτούν και το στρατό, με τους ακτήμονες να είναι οι πιο αναλώσιμοι (1η και 2η=ιππικό, 3η: βαρύ πεζικό, 4η: ελαφρύ πεζικό ή ναύτες)

Συμπέρασμα: Εισάγεται και μορφοποιείται στο κράτος η ατομική ιδιοκτησία. Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των πολιτών ανάλογα με την έκταση της γης/περιουσία τους. Όσο αυξάνεται η ισχύς των ιδιοκτητριών τάξεων, τόσο μειώνεται εκείμη των παλιών ενώσεων στη βάση της συγγένειας εξ αίματος.

Στη διάρκεια του 6ου αιώνα η αθηναϊκή κοινωνία αναπτύσσεται με κυρίαρχους οικονομικούς κλάδους το εμπόριο, τη γεωργία και τη χειροτεχνία. Μπαίνει σχετικός φραγμός στην κερδοσκοπία της γης και στη συγκέντρωσή της σε λίγα χέρια. Αυξάνεται η εκμετάλλευση των δούλων και η οικονομική σημασία της εργασίας τους (μετάβαση στο δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής). Η αύξηση του πλούτου και της ιδιοκτησίας αποτελεί πλέον την κυρίαρχη κοινωνική αξία, αναδύεται μια νέα τάξη πλουσίων (εμπόρων-βιοτεχνών ενάντια στην παλιά αριστοκρατία της γης) ενώ αποδομείται επιπλέον το παλιό σύστημα των γενών με την αύξηση και το ανακάτεμα του πληθυσμού. Οι κομματικοί-ταξικοί αγώνες ανάμεσα σε παλιά και νέα αριστοκρατία, η δυσaréσκεια των χωρικών λόγω αγροτικών κρίσεων υπονομεύουν την πολιτική σταθερότητα. Με πραξικοπηματικό τρόπο δημαγωγοί καταλαμβάνουν την εξουσία εγκαθιδρύοντας τυρρανίες, δηλαδή μονοπρόσωπες δικτατορίες (Πεισίστρατος-Αθήνα, Περίανδρος-Κόρινθος) οι οποίες εξυπηρετούν μερικά συμφέροντα κάποιων ισχυρών.

Κλεισθένης

Με την πιο ριζοσπαστική μεταρρύθμιση (509-508) του Κλεισθένη ολοκληρώνεται η μετάβαση στο κράτος πάνω στα ερείπια του παλιού συστήματος των γενών, σε βάρος της παλιάς αριστοκρατίας και **θεσπίζεται η δημοκρατία**. Η νομοθεσία του Κλεισθένη αγνόησε τις 4 φυλές στην πολιτική συγκρότηση της κοινωνίας και διαίρεσε τους πολίτες ανάλογα με τον τόπο κατοικίας, συνεχίζοντας την παράδοση των ναυκραριών. Διαίρεση του εδάφους και όχι του λαού=στοιχείο κράτους. Κύτταρο της πόλης-κράτος είναι ο δήμος ως αυτοδιοικούμενο σώμα του λαού. Ειδικότερα στην Αττική:

I. Ο δήμος ως αυτοδιοικούμενο πολιτικό σώμα

Πολίτες κάθε δήμου εκλέγουν δήμαρχο, ταμία και 30 δικαστές (έχουν δικαιοδοσία για μικρότερες διαφορές). Κάθε δήμος έχει δικό του ναό και προστάτη θεό ή ήρωα και εκλέγει τους ιερείς. Ανώτατη εξουσία στο δήμο είναι η συνέλευση του δήμου (εκκλησία του

δήμου). Ο Κλεισθένης συγκροτεί 10 δήμους-τοπικές φυλές (για να ξεχωρίζουν από τις παλιές φυλές). Κάθε δήμος στέλνει 50 βουλευτές στην αθηναϊκή βουλή (50*10=500 βουλευτές). Οι δήμοι ενώνονται στο αθηναϊκό κράτος που διοικείται από τη βουλή των 500 και την συνέλευση των δημοτών όπου συμμετέχει με δικαίωμα ψήφου κάθε πολίτης της Αθήνας (πλην γυναικών). Διορίζονται αξιωματούχοι που διαχειρίζονται υποθέσεις ανά κλάδο, αλλά δεν υπάρχει ανώτατος λειτουργός εκτελεστικής εξουσίας.

Τα παλιά όργανα των φυλών αποκλείονται εντελώς από το νέο σύστημα και μετατρέπονται σε ιδιωτικές ενώσεις ή θρησκευτικές εταιρείες.

Συγκροτείται η Ηλιαία, δικαστήριο ενόρκων που αποτελείται από 6000 δικαστές (600 από κάθε δήμο-φυλή) άνω των 30 ετών με κλήρωση. Αναπτύσσονται τα επαγγέλματα των δικηγόρων-ρητόρων. (Σε περίπτωση ισοψηφίας ο κατηγορούμενος αθωνόταν λόγω της ψήφου της θέας Αθηνάς)

II. Ο δήμος ως στρατιωτικό σώμα

εκλέγει φύλαρχο-προεστό που διοικεί το ιππικό, ταξίαρχο (πεζικό), στρατηγό που διοικεί όλους τους στρατεύσιμους άντρες του δήμου. Διαθέτει 5 πολεμικά πλοία με προσάτη τον τοπικό ήρωα/θεό. Ο στρατός και ο στόλος είναι λαϊκά σώματα, δηλαδή απαρτίζονται από τον ένοπλο λαό. Η αποστολή τους είναι η υπεράσπιση από ξένους εισβολείς και η καταστολή των δούλων.

Συγκροτείται δημόσια εξουσία ξέχωρη από το ένοπλο σώμα των πολιτών, η αστυνομία που αποτελείται από πεζούς και έφιππους δούλους (ραβδούχοι), γιατί κανένας Αθηναίος πολίτης δεν καταδεχόταν να κάνει αυτή τη δουλειά. Το νεοσύστατο κράτος δεν έχει ακόμα επενδύσει με ηθικό κύρος την αστυνομία (αν και την έχει ανάγκη) και με νωπή τη μνήμη του συστήματος των γενών, θεωρείται ατιμωτικό να καταστέλει τα μέλη του γένους

Το κράτος εκφράζει τη δυναμική των νέων κοινωνικών σχέσεων και των μετασχηματισμών της κοινωνίας, της οικονομίας και του τρόπου παραγωγής καθώς **ολοκληρώνεται η μετάβαση στο δουλוקτητικό σύστημα. Το νέο πολιτικό πλαίσιο συμβάλλει στην άνθιση του** του εμπορίου και της βιομηχανία (μεταλλουργία-ορυχεία) και στην αύξηση του πλούτου. Στη θέση της παλιάς αντίθεσης αριστοκρατία-λαός αναδύεται η νέα κοινωνική αντίθεση ελεύθερου πολίτη-δούλου αλλά και ξένου και πολίτη με πλήρη δικαιώματα. Η Αθήνα ετοιμάζεται να εισέλθει στην περίοδο της ακμής της (κλασική εποχή). Η συσσώρευση αγαθών και πλούτου οδηγεί στη συγκρότηση της ολιγαρχίας του πλούτου. Σε συνδυασμό με την οργάνωση της παραγωγής στη βάση της δουλείας εξασθιώνεται η μάζα των ελεύθερων φτωχών πολιτών που δεν μπορούν να ανταγωνιστούν με τη δική τους χειρωνακτική εργασία (σε εργαστήρια-χωράφια) τους δούλους. Επιπλέον η πρόοδος που συντελείται στην επιστήμη δεν συνεπάγεται τεχνικές εφευρέσεις-εφαρμογές στην παραγωγή, μιας και λόγω του δουλוקτητικού συστήματος, δεν υπάρχει κίνητρο για εφαρμοσμένη τεχνολογία.

Ρώμη

Η ανάδυση του κράτος μέσα από την παρακμή του συστήματος των γενών απαντάται στους Ρωμαίους, στους Κέλτες και στους Γερμανούς. Ενδεικτικά:

Το ρωμαϊκό γένος συγκροτείται στη βάση κοινών τελετουργικών, κοινής ιδιοκτησίας, κοινού τόπου ταφής/. Οι κουρίες είναι οι ρωμαϊκές φατρίες, η Γερουσία και η Λαϊκή συνέλευση αποτελούν τα αντίστοιχα του συμβουλίου και της συνέλευσης. Ο Rex, ο Fürst

είναι το αντίστοιχα του βασιλιά-άνακτα, ενώ η αύξηση του πληθυσμού, η επέκταση της Ρώμης θα ανακατέψει τα γένη και τις φυλές· νέα επαγγέλματα, νέος καταμερισμός εργασίας θα καταστήσουν αναντίστοιχο το παλιό φυλετικό σύστημα, ενώ θα αναδειχτούν αντιφάσεις ανάμεσα στο καθεστώς των φυλών και τη φυσικά ανεπτυγμένη (ατομική ιδιοκτησία-πατριαρχία) των πατρικών.

Οι ταξικοί αγώνες πληβείων-πατρικών (αριστοκρατών) θα οδηγήσουν στη θέσπιση νομοθεσίας (12δελτος) για την προστασία των πληβείων και σε μεταρρυθμίσεις από το Σέρβιο-Τύλλιο (αντίστοιχος Σόλωνας) που θα χωρίσει το ρωμαϊκό λαό ανάλογα με το εισόδημά του και τον τρόπο διαμονής του και θα συγκροτήσει μια νέα λαϊκή συνέλευση. Το παλιό σύστημα των γενών θα διαλυθεί και θα συγκροτηθεί το ρωμαϊκό κράτος αρχικά ως δημοκρατία (509-27) και στη συνέχεια ως Αυτοκρατορία (27-476). Η ιστορία της ρωμαϊκής δημοκρατίας συμπυκνώνεται στους ταξικούς αγώνες πληβείων-πατρικών για πρόσβαση σε αξιώματα και γη, στη διάλυση της παλιάς αριστοκρατίας στην τάξη των γαιοκτημόνων και των μεγιστάνων του πλούτου που θα απορροφήσει σταδιακά όλη τη γη. Οι γαιοκτήμονες καλλιεργούν τις τεράστιες εκτάσεις τους (λατιφούντια) με δούλους, οι ελεύθεροι καλλιεργητές είτε μετατρέπονται σε δουλοπάροικους, είτε φεύγουν από τη Ρώμη και αρχίζει η παρακμή της δημοκρατίας και στη συνέχεια η ίδια η παρακμή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που ανοίγει το δρόμο για την “επέλαση των βαρβάρων” και το Μεσαίωνα.

Συμπέρασμα

- Το κράτος δεν είναι μια δύναμη που επιβάλλεται εξωτερικά στην κοινωνία, ούτε κατασκεύασμα της ηθικής ή του ορθού λόγου, αλλά προϊόν της κοινωνίας και του πολιτισμού σε μια βαθμίδα ανάπτυξής του
- Η κοινωνία σπαράσσεται από αντιφάσεις και αντιθέσεις, ώστε καθίσταται αναγκαία μια δύναμη που φαινομενικά στεκεται πάνω από τα αντιτιθέμενα μέρη και το ενοποιεί. Χρειάζεται για αυτό μια δημόσια εξουσία-βία που οργανώνεται διακριτά από την κοινωνία και αντλεί το κύρος της από την ένοπλη ισχύ της και όχι από το σεβασμό της κοινωνίας
- επειδή το κράτος γεννιέται από την ανάγκη ελέγχου των ταξικών αντιθέσεων και από την απάλη των τάξεων, συνήθως αποτελεί το κράτος της πιο ισχυρής κυρίαρχης οικονομικά τάξης. Με την αρωγή του κράτους, η κυρίαρχη τάξη, γίνεται πολιτικά κυρίαρχη, τα προνόμιά της γίνονται δικαιώματα και υπάγει στην εξουσία-ηγεμονία της τις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις

Γενικό σχήμα μετάβασης από την παλιά πρωτόγονη κοινωνία στο δουλοκτητικό σύστημα

- αραιός πληθυσμός που πυκνώνει στον τόπο διαμονής-φυσικός καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στα φύλα-κοινό νοικοκυριό για πολλές οικογένειες-κοινή ιδιοκτησία μέσων παραγωγής και κατανάλωσης
- εξημέρωση ζώων και φυτών=κτηνοτροφία και γεωργία (αρχικά στην Ασία). Κηπουρική ως πρόδρομος γεωργίας=καλλιέργεια σιτηρών και λιβαδιών αρχικά ως ζωοτροφής. (Σιβηρία-Μογγολία λόγω μορφολογία εδάφους και κλίματος). **1ος καταμερισμός εργασίας: κτηνοτρόφοι-γεωργοί-κυνηγοί.**
- Αύξηση παραγωγής σε γάλα, κρέας, δέρματα ζώων-περισσότερα μέσα συντήρησης=δυνατή η ανταλλαγή προϊόντων. Αρχικά ευκαιριακές ανταλλαγές (δώρα) μεταξύ αρχηγών φυλών.

- Νέα εργαλεία-όπλα=αύξηση καταμερισμού εργασίας. Ατομική ιδιοκτησία κοπαδιών-γης=ανταλλαγή ανάμεσα σε άτομα, γενίκευση ατομικής ανταλλαγής=ζώα ως πρώτη μορφή χρήματος
- Βιομηχανικές κατακτήσεις: αργαλειός, επεξεργασία μετάλλων, μετάβαση στην εποχή του χαλκού.
- Αύξηση παραγωγής σε όλους τους κλάδους (κτηνοτροφία-γεωργία-χειροτεχνία). Παραγωγή πλεονάσματος, αύξηση ποσότητας εργασίας που αντιστοιχούσε σε κάθε μέλος γένους-οικογένειας. Ανάγκη προσέλκυσης νέων εργατικών χεριών=μετατροπή αιχμαλώτων πολέμου σε δούλους
- αύξηση παραγωγικότητας εργασίας και πλούτου+διεύρυνση παραγωγικού εδάφους (νέα εδάφη-νέα εργαλεία-νέες δεξιότητες)=γεννούν την υλική βάση για τον δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής. Ταξική αντίθεση ελεύθερος-δούλος
- Πατριαρχία: ατομική ιδιοκτησία κοπαδιών-πλούτο από ανταλλαγές, δούλοι ανήκουν στον άντρα. Το πλεόνασμα πηγάζει από την εργασία των αντρών=αλλαγή καταμερισμού εργασίας έξω από την οικογένεια επιδρά στο εσωτερικό του νοικοκυριού. Υποβιβασμός γυναικείας εργασίας στο σπίτι σε σχέση με την κοινωνική παραγωγική εργασία του άντρα.
- αποδόμηση μητρικού δικαίου, επικύρωση πατρικού κληρονομικού δικαίου, μετάβαση στη μονογαμία. Η ατομική ιδιοκτησία ναρκοθετεί το σύστημα των γενών
- εποχή του σιδήρου. Άροτρο, σπαθί, τσεκούρι=γεωργία σε μεγαλύτερες εκτάσεις χάρη στην τεχνική δυνατότητα ξεχερσώματος δασικών εκτάσεων. Κυριαρχία ανθρώπου στη φύση.
- ανάπτυξη οικοδομικής τεχνικής και αρχιτεκτονικής=ίδρυση πόλεων με τείχη και πέτρινα σπίτια. Αύξηση πλούτου ως ατομικού πλούτου. Υφαντουργία, επεξεργασία μετάλλων, γεωργία με μεγαλύτερη ποικιλία και τεχνικές δεξιότητες:σιτηρά, όσπρια, λάδι, κρασί. **2ος καταμερισμός εργασίας: χειροτεχνία-γεωργία**
- Συνεχής αύξηση παραγωγής+παραγωγικότητας εργασίας=αύξηση αξία της εργασιακής δύναμης: η δουλεία από σποραδική γίνεται δομικό στοιχείο της παραγωγής. Οι δούλοι από βοηθοί γίνονται εργαλεία παραγωγής σε χωράφια και εργαστήρια
- Ανάδυση εμπορευματικής παραγωγής=παραγωγή άμεσα για ανταλλαγή. Εμπόριο πέρα από στενά εδαφικά όρια: θαλάσσιο εμπόριο=χρυσός+ασήμι ως χρήμα
- η καλλιεργήσιμη γη μοιράζεται οριστικά σε ατομικά νοικοκυριά, μετάβαση οριστικά στην ατομική ιδιοκτησία=περαιτέρω υπονόμευση του συστήματος των γενών-οικογένεια ως βασική οικονομική μονάδα
- πυκνότερη συγκέντρωση πληθυσμού=συγχώνευση φυλών σε μια εδαφική περιοχή του λαού. Στρατιωτική δημοκρατία, βασιλιάς+λαϊκή συνέλευση. Πόλεμος και ληστεία-ληηλασία ως πηγές απόκτησης πλούτου: συσσώρευση πλούτου κυρίαρχη πολιτισμική αξία ανώτερη από τη δημιουργική εργασία=συγκρότηση υποκειμένων με χαρακτηριστικά τον εγωϊσμό-απληστία.
- Οι περιουσιακές διαφορές στο γένος (πλούσιοι-φτωχοί) μετατρέπουν την ενότητα των συμφερόντων σε ταξικό ανταγωνισμό. Μετασχηματισμός πολιτικών οργάνων των γενών-ανάδυση κράτους. 3ος καταμερισμός εργασίας: έμποροι-γεωργοί-χειροτέχνες. Εμφάνιση μεταλλικού χρήματος+νομίσματος ως μέσου συναλλαγής, ενίσχυση τοκογλυφίας, υποταγή των παραγωγών στο εμπόρευμα και το χρήμα, νέα νομοθεσία-θεσμοί επικυρώνουν τις νέες κοινωνικές σχέσεις/τάξεις

6: Συνοπτική ιστορία πολιτισμών της αρχαιότητας

Θα ξεκινήσουμε με κάποιες επισημάνσεις: ο ισχυρισμός ότι ο πολιτισμός είναι αποκλειστικά δυτικό προϊόν δεν τεκμηριώνεται επαρκώς και αποτελεί ιδεολόγημα. Στο πλαίσιο αυτού του μαθήματος, δίνεται έμφαση στα γενικά τεχνικά-κοινωνικά χαρακτηριστικά του πολιτισμού και ειδικά στο δυτικό πολιτισμό, δίχως να αναλύονται άλλοι πολιτισμοί (όπως ο κινεζικός, ο ινδικός, των λαών της Ν. Αμερικής). Αυτό δεν οφείλεται προφανώς στην ανυπαρξία πολιτισμού πέραν της δύσης, αλλά στους αναπόφευκτους χρονικούς, διδακτικούς και γνωστικούς περιορισμούς (λιγότερη έκταση, περισσότερη εμβάθυνση όσο γίνεται).

Επιπλέον, η απουσία ή μικρή παρουσία γυναικών στην ιστορία πολιτισμού, πιστοποιεί την πολλαπλή καταπίεση τους, στο πλαίσιο του καταμερισμού εργασίας και των κοινωνικών ρόλων στις ανδροκρατούμενες/πατριαρχικές κοινωνίες.

Τέλος, η περιοδολόγηση ανά εποχές, αν και ταξινομεί τις περιόδους/εποχές, έχει πάντοτε το μειονέκτημα να ορίζει αυθαίρετα με χρονικά ορόσημα, πολύ πιο μακροχρόνιες διαδικασίες μετάβασης και για αυτό πρέπει να αντιμετωπίζεται με μια σχετική ελαστικότητα.

6.1) Πρώτοι πολιτισμοί⁸

Η εποχή των μετάλλων, διακρίνεται σε εποχή του Χαλκού (3500-1200) και του Σιδήρου, διαδέχεται τη λίθινη εποχή όταν οι άνθρωποι άρχισαν να χρησιμοποιούν εργαλεία, όπλα και αντικείμενα από μέταλλα.

Η εποχή του Χαλκού (για την ακρίβεια του Μπρούντζου=μίγμα χαλκού με κασσίτερο) αποτελεί το ιστορικό πλαίσιο δημιουργίας των πρώτων πολιτισμών. Αναλυτικότερα οι πρώτοι πολιτισμοί δηλαδή οι πρώτες οργανωμένες αστικές κοινωνίες συγκροτούνται ως αποτέλεσμα διαφόρων παραγόντων και έχουν διακριτά χαρακτηριστικά:

- I. η αύξηση του πληθυσμού, η παραγωγικότητα της εργασίας και το παραγωγικό πλεόνασμα επέτρεψαν τον περαιτέρω καταμερισμό εργασίας
- II. εμφάνιση ταξικών διαχωρισμών στις κοινωνίες και εν μέρει χρηματικής οικονομίας.
Κυρίαρχος τρόπος παραγωγής ο δουλοκτητικός
- III. οργανωμένη διοίκηση και μορφών κρατικής διακυβέρνησης
- IV. ανάπτυξη της γραφής και της τήρησης αρχείων

Οι πρώτοι πολιτισμοί εμφανίζονται στη Μεσοποταμία και γενικότερα σε εύφορες κοιλάδες ποταμών, όπως ο Τίγρης και ο Ευφράτης, ο Νείλος, ο Ινδός και ο Κίτρινος ποταμός, με το περιβάλλον να παίζει καθοριστικό ρόλο. Η Ασία είναι ο τόπος άνθησης των πολιτισμών λόγω κλίματος και γενικότερα μορφολογικών-γεωγραφικών συνθηκών, καθοριστικών παραγόντων ειδικά στις απαρχές του πολιτισμού.

α) Σουμέριοι (4000-2300)

- βελτίωση μεθόδων καλλιέργειας-έλεγχος πλημμυρών των ποταμών
- εφεύρεση του κεραμικού τροχού, τροχήλατου άρματος και του αρότρου
- οργάνωση σε 12 πόλεις-κράτη με κοινή γλώσσα, κοινά ήθη και έθιμα
- οικονομική βάση ελεγχόμενη σε μεγάλο βαθμό από το κράτος: γεωργία, εμπόριο, βιοτεχνία

⁸ η εμφάνιση της γραφής αποτελεί το στοιχείο τομής ανάμεσα στην προϊστορία και την ιστορία.

- κοινωνική διάρθρωση: τοπικός ηγεμόνας, κρατικοί αξιωματούχοι, ιερείς, γαιοκτήμονες, γεωργοί που εργάζονταν στα εδάφη των γαιοκτημόνων και ναών, τεχνίτες και έμποροι και δούλοι
- θεοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης: ο τοπικός άρχοντας εκπρόσωπος του θεού-αρχηγού της πόλης-κράτους. Το ιερατείο υπεύθυνο για αποθήκευση και κατανομή τροφίμων.
- δημιουργία πρώτης μορφής γραφής: αρχικά ιδεογραφική (εικόνες) στη συνέχεια σφηνοειδής, λόγω της τεχνικής χρήσης ενός εργαλείου σαν σφήνα που άφηνε αποτύπωμα πάνω στον πηλό
- Τέχνη σε άμεση σχέση με τη θρησκεία. Λογοτεχνία, το πρώτο ποίημα στον ανθρώπινο πολιτισμό (έπος του Γιλγαμές). Αρχιτεκτονική: Ζιγκουράτ που ήταν ένα οικοδόμημα με υλικά δομής πλίνθους και αποτελούσε το κέντρο κάθε πόλης. Γλυπτική: ανθρώπινες φιγούρες με έμφαση στα μάτια. Οι Σουμέριοι πίστευαν ότι η ζωή είχε προέλθει από εξωγήινους προγόνους-θεούς (Ανονάκι) που απεικονίζονται επίσης σε γλυπτά.
- πρώτο σύστημα αρίθμησης βασισμένο στον αριθμό 60 (ακόμα και σήμερα αποτελεί βάση για μετρήσεις της ώρας και των γωνιών)

β) Βαβυλώνιοι (2000-1600)

- πολυθεϊστική θρησκεία με ανώτατο θεό (Μαρδούκ)
- απουσία πίστης στη μεταθανάτια ζωή, όπως όλοι οι λαοί της Μεσοποταμίας
- οικονομία ελεγχόμενη από κράτος: κυρίως αγροτική, εμπόριο, βιοτεχνία-μεταλλουργία
- ανώτατος ηγέτης ο κληρονομικός βασιλιάς
- Συμβολή στην ανάπτυξη των μαθηματικών: πρώιμη διατύπωση πυθαγόρειου θεωρήματος, επινόηση τετραγωνικών/κυβικών ριζών, αύξουσα σειρά αριθμών
- ανάπτυξη αστρονομικών παρατηρήσεων από το ιερατείο για πρόγνωση του μέλλοντος
- Πρώτος γραπτός νομικός κώδικας από τον Χαμουραμπί (1792-1750) με 300 νόμους
- Λογοτεχνία-μυθολογία: έπη για κοσμογονία και κατακλυσμό

γ) Αιγυπτιακός Πολιτισμός (3000-670)⁹

- εύφορη κοιλάδα του Νείλου= τόπος εγκατάστασης γεωργών, συγκρότηση κοινωνιών και δημιουργία πολιτισμού
- αύξηση εκτάσεων μέσω αρδευτικών έργων-αύξηση πληθυσμού=δημιουργία κεντρικής εξουσίας
- η πολυθεϊστική θρησκεία ως βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο πολιτισμού και ιδίως η πίστη στη μεταθανάτια ζωή επιδρά στην ανάπτυξη της επιστήμης και της τέχνης. Αθανασία της ψυχής και πίστη στη μετεμψύχωση. Βασικοί θεοί: Αμων-Ρα, Όσιρις, Ίσις.
- Πρώτη απόπειρα καθιέρωσης μονοθεϊστικής θρησκείας με λατρεία του Ατόν (ηλιακού δίσκου) και περιορισμού της εξουσίας του ιερατείου, με τη θρησκευτική μεταρρύθμιση του φαραώ Αμενχοτέπ. Η παλιά πολυθεϊστική θρησκεία θα επανέλθει μετά το θάνατό του

⁹ Ο αιγυπτιακός πολιτισμός έχει πολλές ιστορικές φάσεις, που αποτυπώνουν αλλαγές στην πολιτική και την οικονομική δομή. Για λόγους οικονομίας δεν θα αναπτυχθούν λεπτομερώς, αλλά ενδεικτικά: **Προδυναστική περίοδος** (μέχρι 3100): Βασίλεια Άνω και Κάτω Αιγύπτου που συνενώνουν τις πόλεις-κράτη, **Αρχαϊκή** (μέχρι 2700) ένωση των δύο βασιλείων από τον ηγεμόνα Μήνη, **Περίοδος Παλαιού Βασιλείου** (2700-2200), **Μέσου Βασιλείου** (2050-1800), **Νέου Βασιλείου** (1570-1090)

- κοινωνική δομή: ηγέτης ο φαραώ που θεωρείται όχι απλώς εκπρόσωπος του θεού (όπως στους Σουμέριους) αλλά θεός ο ίδιος. Ιδιοκτήτης όλων των εδαφών και κάτοχος του πλεονάσματος. Ακολουθεί το ιερατείο, οι ευγενείς και οι βασιλικοί υπάλληλοι, αγρότες-δουλοπάροικοι και δούλοι
- οικονομία: γεωργία, εμπόριο, βιοτεχνία
- Γραφή: αποτελείται από ιδεογράμματα, τα ιερογλυφικά και στη συνέχεια καθιερώθηκε μια μορφή αλφαβητικής γραφής αποτελούμενης από 24 σύμβολα (πρόδρομος του φοινικικού αλφαβήτου). Οι γραφείς, βασιλικοί υπάλληλοι με εξουσία που πηγάζει από το ότι είναι φορείς γνώσης της πολύπλοκης γραφής
- Τέχνη: επηρεασμένη από τη θρησκεία και την πίστη στη μεταθανάτια ζωή: ταφική τέχνη (πυραμίδες-αγάλματα ως σώματα της ψυχής, τοιχογραφίες, κτερίσματα. Λογοτεχνία: θρησκευτικά ποιήματα, αλλά και κείμενα που υμνούν τον έρωτα και την καθημερινή ζωή
- **η θέση της γυναίκας καλύτερη από άλλους πολιτισμούς:** δικαίωμα συμμετοχής στην οικονομική και πολιτική ζωή
- επιστήμη: **πρακτική γεωμετρία** λόγω της ανάγκης επανυπολογισμού των εκτάσεων μετά από τις πλημμύρες, **γνώσεις μηχανικής** για τις αρχιτεκτονικές κατασκευές τους. Επινόηση **ηλιακού ημερολογίου** και υπολογισμός έτους 365 ημερών χωρισμένο σε 3 εποχές 4 μηνών των 30 ημερών πάλι για τις ανάγκες προγραμματισμού των καλλιεργειών. Ιατρικές γνώσεις για την ταρίχευση των πτωμάτων (μούμιες ως στοιχείο θρησκευτικής πίστης) αλλά και ανεπτυγμένες γνώσεις ανατομίας για τη διεξαγωγή εγχειρήσεων.

6.2: Πολιτισμοί της Δυτικής Ασίας

α) Χετταίοι (1550-1200)

- πολιτισμός που αναπτύσσεται στη Μικρά Ασία και την Εγγύς Ανατολή (αυτοκρατορία που εκτεινόταν από τα παράλια της Μικράς Ασίας, τη Μεσοποταμία μέχρι τη Συρία και επηρεάστηκε πολιτισμικά από Αίγυπτο-Βαβυλωνία
- πολυθεϊστική θρησκεία. Οργάνωση κράτους: βασιλιάς εκπρόσωπος θεού-Ήλιου. Ευγενείς-γαιοκτήμονες, ελεύθεροι τεχνίτες, αγρότες, δούλοι
- Συμβολή στην τεχνολογία: πρώτη χρήση και επεξεργασία σιδήρου
- Ιδεογραφική γραφή+μεσοποτάμια σφηνοειδής γραφή

β) Φοίνικες (εγκαταστάθηκαν το 2000, διακριτός πολιτισμός 1200)

- τόπος: Ανατολική Μεσόγειος-Λίβανος
- έλλειψη καλλιεργήσιμης γης-θαλάσσια οικονομία: ανάπτυξη ναυτιλίας, ναυπηγικής, εμπορίου, βιοτεχνία υφασμάτων=ίδρυση αποικιών-θαλάσσια δύναμη.
- Οργάνωση: παράλιες πόλεις-κράτη. Κυβέρνηση: τοπικός ηγεμόνας και συμβούλιο εμπόρων.
- τελειοποίηση αλφαβήτου (22 σύμφωνα)-πρόγονος ελληνικού αλφαβήτου

γ) Εβραίοι (13ος-10ος αιώνας)

- νομαδικός κτηνοτροφικός λαός: από Παλαιστίνη εγκατάσταση σε Αίγυπτο
- Πάσχα: φυγή από Αίγυπτο, εγκατάσταση ξανά Παλαιστίνη.
- Οργάνωση: βασίλειο με έντονα στοιχεία συστήματος φυλών και γενών: κτηνοτροφία-εμπόριο-χειροτεχνία
- καθιέρωση μονοθεϊσμού και ανάπτυξη θρησκευτικής λογοτεχνίας (Βίβλος)
- υποταγή στους Ασύρριους-διάλυση εβραϊκού βασιλείου

δ) Ασσύριοι (9ος-612)

- Ασούρ, πόλη στην κοιλάδα του Τίγρη και βασικός θεός (Ήλιος)
- υποτάσσουν τα μικρά κράτη (Φοίνικες-Εβραίους)-ίδρυση αυτοκρατορίας
- ισχυρός οργανωμένος στρατός-τελειοποίηση σιδερένιων όπλων
- Οργάνωση κράτους: αυτοκρατορία χωρισμένοι σε επαρχίες με κυβερνήτες: συλλογή φόρων, παροχή στρατού στην κεντρική εξουσία-ανάπτυξη δικτύων επικοινωνίας. Μοντέλο για επόμενους λαούς
- επιστήμη: μαθηματικά-γεωμετρία (μέτρηση εκτάσεων-αρδευτικά έργα) αστρονομία
- τέχνη: έμφαση στην αρχιτεκτονική=κατασκευή μεγάλων ανακτόρων με σκοπό την εξύμνηση του αυτοκράτορα. Ανάκτορο=διοικητικό κέντρο της πόλης
- διάλυση της αυτοκρατορίας με την κατάληψή τους από Χαλδαίους και Μήδους

ε) Πέρσες (550-330)

- περιοχή: Ιράν και επέκταση σε Δ.Ασία, Αίγυπτο, Β. Ινδία, Θράκη
- Διοίκηση στα ασσυριακά πρότυπα: 20 επαρχίες (σατραπείες) με σατράπηδες με διευρυμένες εξουσίες που υπάγονται στον αυτοκράτορα (Μεγάλο Βασιλιά)
- πολυεθνικό κράτος με ισοτιμία-αυτονομία πολιτισμών στο βαθμό που πλήρωναν όλοι τους φόρους.
- οδοποιία-ανεπτυγμένο οδικό σύστημα και δίκτυο επικοινωνίας (ταχυδρομείο), ενιαίο νόμισμα=αύξηση εμπορίου
- πρώτη μονοθεϊστική θρησκεία (Ζωροαστρισμός)

6.3: Αρχαία Ελλάδα¹⁰

Η Εποχή του χαλκού

α) Κυκλαδίτικος πολιτισμός (3200-2000)

- γεωγραφική θέση-κλίμα συμβάλουν στη δημιουργία υλικών συνθηκών πολιτισμού
- θάλασσιος πολιτισμός-μικροί οικισμοί-οργάνωση σε γένη και φυλές (βλ 5.2)
- οικονομία: κτηνοτροφία-γεωργία αλλά κυρίως αλιεία, περιορισμένο εμπόριο, πειρατεία
- προθρησκευτική μορφή λατρείας: κράμα μαγείας-μύθου-λατρείας της φύσης
- τέχνη: μικρά ειδώλια, αναπαράσταση κυρίως γυναικείων μορφών-συμβόλων γονιμότητας

β) Μινωικός πολιτισμός (2600-1100)

- Τόπος: Κρήτη, ευνοϊκό κλίμα-εύφορο έδαφος
- περιοδολόγηση σχετική με την οικοδόμηση ανακτόρων: Προανακτορική (ως 1900), Παλαιοανακτορική (ως 1700), Νεοανακτορική: περίδος ακμής. Επανακατασκευή ανακτόρων μετά από καταστροφικό σεισμό-τσουνάμι που το πιθανότερο προήλθε από την έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης, μέχρι 1450). Μετανακτορική (μέχρι 1100: αχαϊκός εποικισμός Κρήτης)

¹⁰ Υπό τον όρο αρχαιοελληνικός πολιτισμός εντάσσονται για λόγους συντομίας πολλοί διαφορετικοί πολιτισμοί (γεωγραφικά-εθνολογικά: Μεσόγειοι, Πελασγοί, Αχαιοί, Δωριείς, Ιώνες) που αναπτύχθηκαν στο ελλαδικό έδαφος και στο Αιγαίο πέλαγος

- ανάκτορα: διοικητικά, οικονομικά, θρησκευτικά, πολιτιστικά κέντρα. Γραφειοκρατική διοίκηση-έλεγχος της οικονομίας: αγροτική-βιοτεχνία, εμπόριο-ναυτιλία=επιδράσεις από άλλους πολιτισμούς κυρίως Αιγυπτιακό
- θεοκρατικό βασιλικό σύστημα: συνομοσπονδία βασιλιάδων (Κνωσός-Φαιστός) που κυβερνούν στο όνομα των θεών και είναι ταυτόχρονα ιερείς. Δεν υπάρχει ανεξάρτητο ιερατείο. Δομή: βασιλείς-ευγενείς-τεχνίτες-έμποροι-γεωργοί-δούλοι
- ισχυρή θέση της γυναίκας: συμμετοχή στη δημόσια ζωή και σε αξιώματα του ιερατείου. Θεά-Μητέρα, η λατρεία της φύσης, θρησκεία με βάση τις εποχές, πίστη στη μεταθανάτια ζωή.
- τέχνη: αρχιτεκτονική, τοιχογραφίες-ψηφιδωτά, κεραμική, μεταλλουργία
- γραφή: απλοποίηση ιερογλυφικών με τη γραμμική Α, ακόμα δεν έχει αποκωδικοποιηθεί

γ) Μυκηναϊκός πολιτισμός

- Ινδοευρωπαϊκά φύλλα: διάδοχοι του μινωικού πολιτισμού: μεταφορά κέντρου από Κρήτη στην ηπειρωτική Ελλάδα
- παρόμοια κοινωνική οργάνωση: κεντρικός ρόλος των ανακτόρων ως κέντρων του πολιτισμού (Μυκήνες, Πύλος, Θήβα). Μικρά αυτόνομα κράτη, στρατιωτική συμμαχία-ένωση με κοινά έθιμα-γλώσσα, ομοσπονδία φυλών (βλ 5.2).
- Οικονομία: γεωργία, βιοτεχνία, εμπόριο, ναυτιλία. Η γη ανήκει σε βασιλιά και ευγενείς. Δομή: βασιλιάς (άναξ)-ευγενείς-ιερατείο-λαός (γεωργοί-έμποροι-τεχνίτες-)-δούλοι
- καλά οργανωμένος στρατός-επινόηση άρματος
- θρησκεία: μύθος και λατρεία γονιμότητας και της καλλιέργειας της γης. Ο βασιλιάς αρχιερέας
- τέχνη: αρχιτεκτονική: θολωτοί τάφοι για τους βασιλείς, ανάκτορα. Τοιχογραφίες, μεταλλοτεχνία, κεραμική
- γραφή: μετεξέλιξη Γραμμική Α σε Γραμμική Β

Γεωμετρική εποχή (1100-700)

- οι πρώτοι 3 αιώνες: σκοτεινοί χρόνοι, απουσία στοιχείων-οπισθοδρόμηση σε σχέση με το Μυκηναϊκό πολιτισμό
- ελληνικός αποικισμός στα παράλια της Μ. Ασίας
- φυλετική οργάνωση κοινωνίας (βλ 5.2) Ισχυροποίηση ευγενών-αριστοκρατία. Εμφάνιση πόλης-κράτους στην Ιωνία. Βασιλείς-ευγενείς (γαιοκτήμονες)-μικροαγρότες, βοσκοί, δούλοι. Μετά τον 8ο αιώνα ανάπτυξη εμπορίου και ναυτιλίας
- θρησκεία: ανθρωπομορφισμός, δωδεκάθεο
- τέχνη: ανάπτυξη λογοτεχνίας: ηρωικό έπος (Όμηρος), διδακτικό έπος (ΗΣίοδος). Χειροτεχνία, αγγειοπλαστική. Ολυμπιακοί αγώνες
- γραφή: εισαγωγή φωνηέντων στο φοινικικό αλφάβητο και καθιέρωση ελληνικού αλφαβήτου και της γραφής από τα δεξιά προς τα αριστερά

Αρχαϊκή εποχή (700-480)

- δεύτερος αποικισμός στα παράλια της Μεσογείου και τον Εύξεινο Πόντο
- ανάπτυξη εμπορίου, ναυτιλίας, βιοτεχνίας, μεταλλουργίας. Άνθιση τεχνών, επιστημών. Καθιέρωση πόλης-κράτους. Ανάδυση ολιγαρχίας πλούτου-συγκρούσεις με αριστοκράτες-γαιοκτήμονες: νέο πολιτικό σύστημα (Σόλων)

- Καθιέρωση δημοκρατίας, ο δήμος ως βασική πολιτική μορφή (508)
- γραπτές νομοθεσίες (Δράκων-Σόλωνας-Κλεισθένης)
- θρησκεία-τέχνη: λατρευτικό άγαλμα, ναός. Μνημειώδης αρχιτεκτονική: δωρικός και ιωνικός ρυθμός. Μνημειώδης γλυπτική: κούροι και κόρες. Αγγειογραφία (μελανόμορφος-ερυθρόμορφος ρυθμός) με παραστάσεις από τη ζωή και τη μυθολογία
- Μαντεία: συμβολή στην ενότητα των πόλεων (μαζί και με Ολυμπιακούς αγώνες) με τις αμφικτυονίες (ενώσεις κρατών). Μυστικιστικές τελετουργίες: Ορφικά και Ελευσίνια μυστήρια. Οι περσικοί πόλεμοι (490-480) θα συμβάλουν στη δημιουργία πολιτικής-πολιτιστικής ενότητας μεταξύ των Ελλήνων
- γέννηση φιλοσοφίας και προεπιστημονικής συνείδησης αρχικά στα παράλια της Ιωνίας: φυσικοί φιλόσοφοι (θεμελίωσαν τον επιστημονικό λόγο και το φιλοσοφικό στοχασμό και εναντιώνονται στις δεισιδαιμονίες, το μύθο, προτάσσοντας την ελευθερία της σκέψης και το λογικό συλλογισμό) Πυθαγόρειοι, Ελεατική σχολή.
- εμφάνιση λυρικής ποίησης με έκφραση συναισθημάτων και όχι θρησκευτικής λατρείας

Κλασική εποχή (480-323)

- Τέλος περσικών πολέμων, κυρίαρχη δύναμη η Αθήνα: Αθηναϊκή συμμαχία-μετατροπή της σε Αθηναϊκή ηγεμονία (βλ διάλογο Αθηναίων-Μηλίων από Θουκυδίδη) Ανάπτυξη εμπορίου-βιοτεχνίας.
- Πελοποννησιακός πόλεμος (431-404): Πόλεμος δύο μπλοκ, Αθήνας και Σπάρτης: νίκη Σπάρτης, παρακμή πόλεων-κρατών της Νοτίας Ελλάδας. Συνθήκες ανάδειξης νέας δύναμης των Μακεδόνων (Φίλιππος, Αλέξανδρος) που θα υποτάξουν τους υπόλοιπους Έλληνες
- ακμή της δημοκρατίας και του πολιτισμού-εμβληματική προσωπικότητα ο Περικλής: δημόσια έργα, ενίσχυση γραμμάτων και τεχνών, μεταρρυθμίσεις ενίσχυσης του πολιτεύματος
- Φιλοσοφία: ατομικοί φιλόσοφοι-επιστήμονες (Λεύκιππος-Δημόκριτος). Στροφή από το φυσικό κόσμο στον άνθρωπο (σοφιστές με ανάπτυξη ρητορικής, αλλά κυρίως Σωκράτης). Φιλοσοφικές σχολές. Πλάτωνας, ιδεαλιστής φιλόσοφος, (Ακαδημία) και Αριστοτέλης, δημιουργός επιστημονικής φιλοσοφίας και έρευνας (Λύκειο). Ανάπτυξη επιστημών (μαθηματικά, αστρονομία, μηχανική, γεωγραφία)
- Ιστορία: Ηρόδοτος (πατέρας της ιστορικής επιστήμης) Θουκυδίδης (κορυφαίος επιστήμονας ιστορικός), Ξενοφώντας
- Ιατρική: Ιπποκράτης, διαχωρισμός ιατρικής-θρησκείας, πρόληψη και θεραπεία.
- Εμφάνιση νέου είδους ποίησης και του θεάτρου: δραματική ποίηση: τραγωδία, κωμωδία, σατιρικό δράμα. Αισχύλος, Ευριπίδης, Σοφοκλής, Αριστοφάνης: το θέατρο ως μέσο ψυχαγωγίας και εκπολιτισμού των πολιτών. Αρχικά ξύλινα θέατρα, αργότερα πέτρινα (Επίδαυρος)
- γλυπτική: νέα τεχνοτροπία με απόδοση κίνησης των αγαλμάτων, διάκοσμοι ναών, εμφάνιση νέου ρυθμού-κορινθιακού (μίξη δωρικού-ιονικού)
- ακμή αρχιτεκτονικής με Παρθενώνα, Ερέχθειο κτλ. Συμβολή του Περικλή με το πρόγραμμα ανοικοδόμησης της πόλης. Σκοπός της κλασικής τέχνης να αναπαραστήσει την τελειότητα

Ελληνιστική εποχή (323-30)

- αρχίζει με το θάνατο του Αλεξάνδρου και την εποχή των επιγόνων και τελειώνει με την κατάκτηση του ελληνικού κόσμου από τους Ρωμαίους
- Τρία μεγάλα βασίλεια: Αίγυπτος (Πτολεμαίοι), Συρία (Σελευκίδες), Μακεδονία (Αντιγονίδες).
- μετατόπιση του κέντρου στην ανατολή: ακμή εμπορίου, διάδοση ελληνικού πολιτισμού με τη δημιουργία κοινής ελληνικής γλώσσας (γλώσσα Ευαγγελίου)
- εποχή φιλοσοφικών και θρησκευτικών αναζητήσεων: νέα φιλοσοφικά συστήματα ως οδηγοί ζωής: Σπεπτικιστές (Πύρρος), Επικούρειοι (Επίκουρος), Στωικοί (Ζήνων)
- Ανάπτυξη επιστημών με έμφαση και στην πρακτική εφαρμογή τους: (υδροστατική, υδραυλική, οπτική, μηχανική). Ευκλείδης (στοιχεία Γεωμετρίας). Αρχιμήδης ο Συρακούσιος (μαθηματικός, μηχανικός, αστρονόμος) με πολλές τεχνικές εφευρέσεις (τροχαλίες, ανυψωτικές και πολεμικές μηχανές) Αρίσταρχος ο Σάμιος (ηλιοκεντρικό σύστημα, υπολογισμός περιστροφής της γης ως έτους). Γεωγραφία: Ερατοσθένης, υπολογισμός περιμέτρου γης (με μικρή απόκλιση) και χωρισμός της γης σε 2 ημισφαίρια
- άνθηση φιλολογίας (ίδρυση μεγάλων βιβλιοθηκών) τέλος τραγικής ποίησης, Νέα κωμωδία (Μένανδρος), αναβίωση επική ποίησης (Απολλώνιος ο Ρόδιος).

Μέχρι το 330 μΧ ο ελληνικός πολιτισμός διατηρεί τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάτω από τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Ξεχωρίζει το έργο του μαθηματικού και αστρονόμου Πτολεμαίου. Στη φυσική, τη μηχανική, την υδραυλική (σχέδιο ατμομηχανής) ο Ήρων, στην Ιατρική ο Γαληνός, ενώ και Διοσκουρίδης θα συμβάλει στη φαρμακολογία συστηματοποιώντας τις μέχρι τότε γνώσεις. Στα γράμματα, ξεχωρίζουν ο Λουκιανός και οι σατιρικοί διάλογοί του (νέο λογοτεχνικό είδος), ο Ηρώδης ο Αττικός και ο Πλούταρχος με το έργο *Βίοι Παράλληλοι*

6.4: Ρωμαϊκός πολιτισμός (βλ και 5.2)

- σύμφωνα με την παράδοση, η Ρώμη ιδρύεται το 753, από το Ρώμο και τον αδερφό του Ρωμύλο
- ως το 509 η Ρώμη υπό εξουσία των Ετρούσκων
- **509-27: ρωμαϊκή δημοκρατία, 27-476μΧ: ρωμαϊκή αυτοκρατορία**
- σύστημα γενών-φυλών με πατρικό δίκαιο και συνύπαρξη ατομικής-κοινής ιδιοκτησία: Rex-ευγενείς-πληβείοι-δούλοι
- ταξικοί αγώνες ανάμεσα σε πατρίκειους (γαιοκτήμονες-ευγενείς) και πληβείους οδηγούν στη δημοκρατία με στοιχεία συμβιβασμού: ανώτατο όργανο η Σύγκλητος με ισόβια μέλη πατρίκειους και οι λαϊκές συνελεύσεις που εξέλεγαν δημάρχους και αξιωματούχους και ενέκριναν τα νομοσχέδια. Σταδιακή διάλυση του συστήματος των γενών
- οι κατακτητικοί πόλεμοι θα επεκτείνουν την ρωμαϊκή κυριαρχία σε όλη τη Μεσόγειο, επιφέροντας: ανάπτυξη του εμπορίου, της βιοτεχνίας και των χρηματιστικών επιχειρήσεων=ανάδυση νέας τάξης πλουσίων (ιππείς). Νέα όργανα διοίκησης, διαχωρισμός πολιτών στη βάση του εδάφους και της ιδιοκτησίας, δημόσια κρατική εξουσία ενάντια σε δούλους αλλά και ελεύθερους ακτήμονες. Περαιτέρω διάλυση των παλιών πολιτικών θεσμών.
- **Μειώνονται οι μικρές ιδιοκτησίες** (κάθε ελεύθερος πολίτης δικαιούται μια ορισμένη έκταση εφόσον είχε πάρει μέρος στους πολέμους) και η γη συγκεντρώνεται στα **λατιφούντια** που ανήκουν στη συγχωνευμένη παλιά-νέα αριστοκρατία. Η θέση των φτωχών ρωμαίων πολιτών (προλεταριάτο) επιδεινώνεται καθώς στερούνται τη γη, ενώ πρέπει να ανταγωνιστούν τους δούλους που αποτελούν την παραγωγική βάση της

οικονομίας. **Στροφή του τρόπου ζωής των πλουσίων προς προκλητική πολυτέλεια.**

Άνοδος των κοινωνικών ανισοτήτων

- Παρακμή δημοκρατίας-εμφύλιοι πόλεμοι και πραξικοπήματα οδηγούν στην εποχή της αυτοκρατορίας. Επέκταση της αυτοκρατορίας από τη Βρετανία ως τον Ευφράτη, επιβολή ειρήνης (Pax Romana) συντελούν στην περαιτέρω αύξηση εμπορίου.
- **Άρτος και θεάματα:** επιδόματα και διασκεδάσεις για μια μάζα του λαού που δεν έχει σταθερή απασχόληση, ώστε να στηρίζει την αυτοκρατορία.
- Θρησκεία: κυριαρχεί ένα μίγμα ελληνικής-ετρουσκικής λατρείας, και λατρείας ανατολικής (αιγυπτιακής) προέλευσης. Η αίσθηση παρακμής και υπαρξιακού κενού θα ενισχύσει μια στροφή στη μεταφυσική και στο πλαίσιο αυτό θα βρει έδαφος ο χριστιανισμός αρχικά ως θρησκεία δούλων και φτωχών. Στη συνέχεια ο χριστιανισμός εξαπλώνεται και με το διάταγμα των Μεδιολάνων περί ανεξιθρησκείας από το, χριστιανό Μ. Κωνσταντίνο θα ανοίξει ο δρόμος για να γίνει επίσημη θρησκεία του ανατολικού κράτους (Μ. Θεοδόσιος 391)
- Η ρητορική, το δίκαιο και η στωική φιλοσοφία (Σενέκας, Λουκρήτιος, Μάρκος Αυρήλιος) αποτελούν όψεις της ρωμαϊκής πολιτιστικής παραγωγής με σαφείς επιρροές από την αρχαιοελληνική κληρονομιά
- Δεσπόζουσα μορφή τέχνης είναι η αρχιτεκτονική, στοιχείο που αντανakλά τον πρακτικό χαρακτήρα του ρωμαϊκού πολιτισμού. Η ρωμαϊκή αρχιτεκτονική είναι πομπώδης, με ιδεολογικό στόχο να διαλαλήσει το μεγαλείο της Ρώμης και να αντέξει στους αιώνες.
- Με επιρροές από τους Ετρούσκους (σε ζητήματα πολεοδομίας-τειχοποιίας) και από την αρχαιοελληνική παράδοση, οι Ρωμαίοι είναι κορυφαίοι μηχανικοί. Η κατασκευή κτιρίων-ιδιωτικής και δημόσιας χρήσης γνωρίζει σημαντική άνθηση και αποτελεί πεδίο καινοτομιών. Το κτίρια συνδυάζουν λειτουργική-αισθητική και ψυχαγωγική χρήση με κυριότερη είδη: γέφυρες/υδραγωγεία/δρόμους, θέατρα, ιππόδρομοι-αρένες (Κολοσσαίο), λουτρά. Οι Η ρωμαϊκή αρχιτεκτονική συνδυάζει τέχνη και τεχνολογία και χαρακτηρίζεται από: τελειοποίηση οικοδομικών υλικών (με το συνδυασμό ασβέστη, άμμου, χαλκού και σπασμένων κεραμιδιών) που ενισχύουν την αντοχή και τη μόνωση των κτιρίων. Καμπυλόγραμμα σχέδια (αψίδες-καμάρες) χάρη στα νέα υλικά που είναι πιο φτηνά αλλά και πιο εύπλαστα.
- Η ζωγραφική: κυρίως τοιχογραφίες, όπως της Πομπηΐας παράλληλα με μωσαϊκά, η γλυπτική: αδριάντες στρατηγών, αυτοκρατόρων ή πατρίκιων (ανώτερη κοινωνική τάξη), θέατρο: γνωρίζει σαφώς μια οπισθοδρόμηση σε σχέση με την αρχαία Ελλάδα.
- αρχίζει η παρακμή της αυτοκρατορίας από εσωτερικές αντιθέσεις και εισβολές ξένων λαών που διαλύουν την μακροχρόνη ειρήνη. Η παρακμή επιταχύνεται από την μεταφορά της πρωτεύουσας το 330 μΧ στην Κωνσταντινούπολη (από το Μ. Κωνσταντίνο) και τη διάσπαση ουσιαστικά σε ανατολικό, μετέπειτα, βυζαντινό κράτος και στο δυτικό που θα καταρρεύσει ολοκληρωτικά το 476 ύστερα.
- πώση γεωργικής παραγωγής, εμπορίου, βιοτεχνία: παρακμή-ερήμωση πόλεων, αύξηση μεγάλων γαιοκτησιών με ιδιωτικούς στρατούς όπου μαζί με δούλους εργάζονται και μικροκαλλιεργητές, αποτελώντας το πρόπλασμα των δουλοπάροικων **και τη μορφή μετάβασης στο φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής**

7) Μεσαίωνας

Ο Μεσαίωνας αποτελεί μια διακριτή ιστορική φάση του ανθρώπινου πολιτισμού που σχηματικά εκκινεί το 476 από την πώση της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας μέχρι το 1492 με την ανακάλυψη της Αμερικής. Η ακριβής περιοδολόγηση είναι, όπως έχουμε πει, δύσκολη, καθώς αφορά μια μακροχρόνια διαδικασία μετάβασης από την ύστερη αρχαιότητα και το δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής στον πρώιμο Μεσαίωνα και την ανάδυση του **φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής που δε συμβαίνει ταυτόχρονα σε μια σειρά από χώρες**. Ο παλιός κόσμος διαλύεται μέσα στην καινούρια κοινωνική οργάνωση· πολλοί παράγοντες αλληλεπιδρούν ώστε μέσα από οπισθοδρομήσεις και αντιφατικές διαδικασίες να κυριαρχήσει ο νέος τρόπος παραγωγής και οι νέες κοινωνικές σχέσεις.

Οι μετακινήσεις μεγάλων πληθυσμών κατά τον 4ο και 5ο αιώνα (η λεγόμενη “επέλαση των βαρβάρων”, οι εσωτερικές αντιφάσεις της παρακμάζουσας ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, η παρακμή και η ερήμωση των πόλεων, συντελούν στην συγκρότηση του φεουδαρχικού κοινωνικού σχηματισμού. Στη θέση των δούλων, αναπτύσσεται η δουλοπαροικία ως κυρίαρχη σχέση παραγωγής και **η μετατόπιση του κέντρου του πολιτισμού από τις πόλεις στην ύπαιθρο**, ενώ δεσπόζουσα μορφή συνείδησης και πνευματικού πολιτισμού αποτελεί η θρησκεία. Στο πλαίσιο της διάλυσης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, αναδύονται μικρές περιοχές τοπικών εξουσιών όπου μικροκαλλιεργητές εργάζονται στη γη τοπικών αρχόντων. Η γενίκευση αυτών των παραγωγικών σχέσεων θα συγκροτήσει το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής με κύρια αντίθεση εκείνη του φεουδάρχη-δουλοπάροικο. **Επειδή ο τρόπος παραγωγής είναι ένας τρόπος αναπαραγωγής της κοινωνικής ζωής, συγκροτούνται νέα κοινωνικά υποκείμενα, νέες αντιλήψεις-ιδέες, με άλλα λόγια ένας νέος πολιτισμός**.

Ο Μεσαίωνας, από πολλές απόψεις αποτελεί ένα πολιτιστικό πιασμάτισμα, αν και η πραγματικότητα είναι πιο πολύπλοκη από ένα τέτοιο γραμμικό ερμηνευτικό σχήμα. Αναμφίβολα η λογική και η φιλοσοφία, η ανοχή και ο πλουραλισμός, η ανάπτυξη της τέχνης χαρακτηριστικά της αρχαιότητας υποχωρούν ή μετασχηματίζονται υπαγόμενα στην κυρίαρχη θρησκευτική αντίληψη. (θυμηθείτε ότι πολιτισμός=πόλη και πολίτες). Ωστόσο, δεν παύει ολοκληρωτικά ούτε η παραγωγή τέχνης, ούτε η τεχνολογική-επιστημονική εξέλιξη, ειδικά από το 12ο αιώνα και μετά.

Διακριτοί πολιτισμοί του Μεσαίωνα αποτελούν, ο δυτικός, ο βυζαντινός ως ιδιόζουσα πολιτισμική εκδοχή της φεουδαρχικής κοινωνίας και ο ισλαμικός-αραβικός πολιτισμός ως στοιχείο διαφωτισμού στους “σκοτεινούς” μεσαιωνικούς χρόνους.

Ο Μεσαίωνας διακρίνεται σε τρεις περιόδους: **Πρώιμος (500-1000), Ώριμος (1000-1300), Ύστερος (1300-1500)** που τέμνεται με την πρώιμη Αναγέννηση και τη μετάβαση στη νεότεριότητα

7.1: Μεσαίωνας στη Δύση

α) Πρώιμος

- σχηματίζονται στα ερείπια της αυτοκρατορίας της ρώμης (δυτικό κράτος) τα πρώτα γερμανικά-νορμανδικά κράτη με κυρίαρχο το κράτος των Φράγκων. Τον 8ο αιώνα ιδρύεται το παπικό κράτος αντανάκλωντας τον ολοένα και αυξημένο ρόλο της εκκλησίας και της θρησκείας
- ο Καρλομάγνος (768-814) ενώνει το μεγαλύτερο τμήμα της Ευρώπης σε ένα βασίλειο με στόχο την ανασύσταση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (βλ και Καρολίγγεια αναγέννηση). Μετά το θάνατό του, διαλύεται η νεοσύστατη αυτοκρατορία του, κάτω από την πίεση νέων μετακινήσεων-εισβολών από Βίκινγκς, Σαρακήνους, Μαγυάρους

- Βασιλιάς=κύριος όλων των κρατικών γαιών, παραχωρεί εκτάσεις γης (φέουδα) στους ευγενείς (κόμητες-δούκες). Σε αντάλλαγμα του δίνουν στρατό που συγκροτούσαν από κατώτερους ευγενείς με αντάλλαγμα μικρότερα φέουδα κτλ.
- Η ανταλλαγή εκτάσεων για στρατό γίνεται ως εξής: ο παραχωρών (κύριος) και ο δεχόμενος (υποτελής) το φέουδο με ειδική τελετή συνδέονταν με τον δεσμό υποτέλειας, ιερό και αμοιβαία δεσμευτικό δεσμό.
- Τα φέουδα είναι ουσιαστικά μικρά κρατίδια με τυπική υπαγωγή σε μια χαλαρή κεντρική βασιλική εξουσία και η ακμή τους συντελείται το 10ο αιώνα.
- **Κοινωνικές τάξεις: ευγενείς:** κύριοι της γης-γαιοκτήμονες (θυμηθείτε τα λατιφούντια της ρωμαϊκής παρακμής) με βασική ασχολία τον πόλεμο: κυριαρχεί το μοντέλο του έφιππου-πολεμιστή (ιππότη) που προϋποθέτει πανοπλία, ιπποκόμο, άλογο, οπότε ο πόλεμος γίνεται (ματαιόδοξη) ασχολία για τους πλούσιους. **Χωρικοί-δουλοπάροικοι:** μισοελεύθεροι καλλιεργητές στα κτήματα των ευγενών. Ένα μέρος της εργασίας τους (υπερεργασία) συνίσταται στο ότι πληρώνουν ενοίκιο σε είδος ή κάνουν αγγαρεία στα κτήματα. Έχουν δικά τους μέσα παραγωγής (τσάπες, υνί κτλ) ενδεχομένων μικρό κομμάτι γης για κηπευτικά. Η ιδιότητα του δουλοπάροικου είναι κληρονομική και ο αφέντης τους προσφέρει προστασία και ασφάλεια. Υπάρχει πολύ μικρό ποσοστό ελεύθερων καλλιεργητών. **Κλήρος:** Οι ανώτατοι κληρικοί προέρχονται από την τάξη των ευγενών, σημαντικό ο ρόλος τους στη νομιμοποίηση της φεουδαρχικής τάξης πραγμάτων ως θεϊκής απόφασης. Οι τάξεις έχουν τελείως διαφορετικούς βιοτικούς όρους (ένδυση, διατροφή, κατοικία) και δεν αναμιγνύονται ποτέ και πουθενά. Η ταξική διάρθρωση θεωρείται φυσική κατάσταση και θέλημα θεού.
- **Οικονομία:** βάση της παραγωγής είναι ο αγροτικός τομέας, παρακμή εμπορίου, καταστροφή των αστικών κέντρων, περιορισμός των μετακινήσεων και της επικοινωνίας=γενικευμένη αμάθεια, δεισιδαιμονίες=προλήψεις

Ο Καρλομάγνος θα προσπαθήσει ενοποιώντας τα διάσπαρτα φέουδα να δημιουργήσει την υλική-κοινωνική βάση για την ανάπτυξη του πολιτισμού. Η προσπάθεια αυτή είναι γνωστή ως **Καρολίγγεια Αναγέννηση**. Συγκεκριμένα περιλαμβάνει:

- ίδρυση σχολείων για αγόρια σε μοναστήρια και σχολή για τους γιους των αυλικών του Καρλομάγνου
- καθιέρωση ενιαίου εκπαιδευτικού συστήματος
- καθιέρωση νέας εύχρηστης γραφής¹¹-πρόδρομος λατινικού αλφαβήτου
- κοινή λόγια γλώσσα για την Ευρώπη-διάσωση αρχαίων κειμένων μέσω αντιγράφων (καλλιγραφία) από αντιγραφείς μοναχούς=σημαντική εκδήλωση καλλιτεχνικής δραστηριότητας
- **μερική αναβίωση τεχνών και λογοτεχνίας:** η χρήση της τέχνης για την εξυπηρέτηση θρησκευτικών, λειτουργικών και αισθητικών, αναγκών.

β) Όριμος Μεσαίωνας

- το τέλος των μετακινήσεων-εισβολών πληθυσμών=ειρήνη και σταθερότητα

¹¹ Η σημασία της καθιέρωσης ενός συστήματος εύχρηστης γραφής ως εκπαιδευτικού-εκπολιτιστικού μέσου διαφαίνεται και στον 20ο αιώνα με τη μεταρρύθμιση της κινεζικής γραφής και την καθιέρωση κοινής γραφής σε όλη την Κίνα, από τον Μάο-Τσε-Τουνγκ μετά την κινεζική επανάσταση (1949) και από την απλοποίηση της τουρκικής γλώσσας από τον Κεμάλ Ατατούρκ.

- τεχνικές βελτιώσεις στη γεωργία (άρδευση+σιδερένια άροτρα, μύλος παλίρροιας) αυξάνουν την παραγωγή και η καλλιέργεια επεκτείνεται σε νέες εκτάσεις=αύξηση των αποθεμάτων τροφίμων=αύξηση πληθυσμού.
- σταδιακή αναβίωση εμπορίου/βιοτεχνία=μερική ανασυγκρότηση των πόλεων=εμφάνιση πρώιμης αστικής τάξης (ειδικά Φλωρεντία-Βενετία, βλ πρώιμη Αναγέννηση και μετάβαση)
- **Πόλεις:** έμποροι, βιοτέχνες και τεχνίτες (μαραγκοί, τσαγκάρηδες, ράφτες) οργανωμένοι σε συντεχνίες πετυχαίνουν μερικές φορές αυτοδιοίκηση των πόλεων και απεξάρτησή τους από τα φέουδα. Στην πορεία των επόμενων χρόνων-αιώνων η νεαρή αστική τάξη θα συμμαχήσει με το βασιλιά εναντίον των ευγενών, συμβάλλοντας σε μια μακρόσυρτη διαδικασία αποδόμησης της φεουδαρχίας, ενίσχυσης της κεντρικής εξουσίας και ανάδυσης των εθνών-κρατών κατά το 17ο αιώνα
- αυξάνεται η κοσμική εξουσία της εκκλησίας επί πάπα Ινοκέντιου Γ΄ που θα θέσει τις βάσεις για την Ιερά Εξέταση (1233) έναν ανακριτικό/δικαστικό σώμα που επιβλέπει την αυστηρή τήρηση του δόγματος και θα θανατώνει/βασανίζει όσους/όσες θεωρήσει άπιστους/δαιμονικούς κτλ

Το 13ο αιώνα αρχίζουν και διαφαίνονται κάποιες ρωγμές στο κοινωνικό-πολιτικό σύστημα της μεσαιωνικής δύσης.

Το 1215, στην Αγγλία υπογράφεται η *Magna Carta*: ύστερα από εξέγερση των ευγενών υπογράφεται ένα κείμενο πολιτικής διακήρυξης που αναγνωρίζει τα προνόμια-δικαιώματα των ευγενών. Αν και πρόκειται για διακανονισμό της άρχουσας τάξης, ωστόσο θέτει φραγμό στο ενδεχόμενο της απόλυτης μοναρχίας, και το κυριότερο αποτελεί προπομπό πολιτικής-πολιτειακής συγκρότησης της κοινωνίας.

Το 1265 συγκροτείται το κοινοβούλιο=μια διευρυμένη σύνθεση του μεγάλου συμβουλίου των ανώτερων ευγενών που θα περιλαμβάνει και κατώτερους ευγενείς (σημειώστε ότι εκτός από τους δουλοπάροικους αποκλείονται και οι κάτοικοι των πόλεων (αστοί) από τα πολιτικά δικαιώματα. Στις αρχές του 14ο αιώνα οι κατώτεροι ευγενείς συγκεντρώνονται χωριστά και το κοινοβούλιο διασπάται (βουλή των κοινοτήτων και βουλή των λόρδων).

Φιλοσοφία και επιστήμες

Η φιλοσοφία το Μεσαίωνα μετατρέπεται σε **θεραπαινίδα**/υπηρέτρια της θεολογίας (Ancilla Theologiae) με την έννοια ότι η φιλοσοφία περιορίζεται σε θεολογικά ζητήματα και ο λόγος χρησιμοποιείται για την εδραίωση του θρησκευτικού δόγματος. Κυριαρχεί ο σχολαστικισμός μια απόπειρα συγκερασμού της αριστοτελικής-πλατωνικής διδασκαλίας με το χριστιανικό δόγμα. (Θωμάς Ακινάτης)

Το 12ο-13ο αιώνα, η μετάφραση αρχαίων κειμένων (κυρίως Αριστοτέλη) από τα αραβικά αλλά και τα έργα της αραβικής γραμματείας με σχολιασμό των αρχαίων κειμένων και πρωτότυπες επεξεργασίες συντελούν στην αύξηση του ενδιαφέροντος για τις επιστήμες και τη φιλοσοφία, πέρα από το θεολογικό πλαίσιο.

Προκύπτει η **θεωρία της διπλής αλήθειας** (υπάρχουν δύο αλήθειες, η εξ αποκαλύψεως στις Γραφές και η εγκόσμια στις επιστήμες και τη φιλοσοφία) αποτελεί έναν τακτικό ελιγμό που κατοχυρώνει την ανεξαρτησία της εγκόσμιας γνώσης από τη θεολογία, συμβάλλοντας στη αυτοτελή συγκρότηση της επιστημονικής σκέψης απέναντι στον φθίνοντα αλλά ακόμα υπαρκτό μεσαιωνικό σκοταδισμό.

Το 13ο αιώνα η διεύρυνση των γεωγραφικών γνώσεων μέσω ταξιδιών, αποστολών όπως του Μάρκο Πόλο, αλλά ακόμα και οι Σταυροφορίες αναπτύσσουν την επιστήμη της γεωγραφίας και τη χαρτογράφηση.

Αναπτύσσεται η ιατρική στη βάση των ισλαμικών και αρχαίων κειμένων, η αστρονομία και η αλχημεία (πρόδρομος πρακτικών χημείας). Δημιουργούνται τα πρώτα πανεπιστήμια, ύστερα από αίτημα των συντεχνιών των πόλεων, σπάζοντας το μονοπώλιο των γνώσεων από τα μοναστήρια, με έμφαση στις επαγγελματικές σπουδές (ιατρική-νομική). Ο σκοταδισμός σταδιακά υποχωρεί και αναδύονται πρώιμα στοιχεία αναγέννησης (αυτό θα πει μετάβαση).

Τέχνες

Σημαντικό στοιχείο είναι η ανάπτυξη δημώδους ποίησης και λογοτεχνίας (γραμμένη στις τοπικές λατινογενείς διαλέκτους-γλώσσες) που συντελεί στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης και στη μελλοντική συγκρότηση εθνών-κρατών. Χαρακτηριστικές μορφές λογοτεχνίας είναι το **ηρωικό έπος** (εξιστόρηση ζωής ηρωικών πολεμιστών, η **λυρική ποίηση** (τροβαδούροι-πλανόδιοι ραψωδοί που υμνούν τον έρωτα εκτός γάμου) και το **ιπποτικό μυθιστόρημα** (που συνδυάζει θεματικές από τα δύο πρώτα). Ο Ντάντε Αλιγκέρι (1265-1321) με τη *Θεία Κωμωδία* που γράφεται στην τοσκανική διάλεκτο αποτυπώνει και στοιχεία πρώιμης Αναγέννησης (Βενετία-Φλωρεντία) και τους πολιτικούς αγώνες της εποχής του, ενώ συμβάλει στη διαμόρφωση της ιταλικής γλώσσας.

Δεσπόζουσα μορφή τέχνης είναι η αρχιτεκτονική, ζωγραφική-γλυπτική την πλαισιώνουν, με την ανοικοδόμηση καθεδρικών ναών ρωμανικού ρυθμού (11ος αιώνας), αλλά και γοτθικού ρυθμού (μεγάλες κατακόρυφες/αυστηρές γραμμές, τάση για διακόσμηση/λεπτομέρεια) με διάφορες κατασκευαστικές καινοτομίες (οξυκόρυφο τόξο, νευρώνες θόλων, μετέωρες αντηρίδες).

γ) Ύστερος Μεσαίωνας-Πρώιμη Αναγέννηση

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη των παραγόντων που θα συμβάλλουν στη μετάβαση σε ένα νέο τρόπο παραγωγής και κοινωνικής οργάνωσης.

- εμφανίζονται στοιχεία παρακμής της φεουδαρχίας
- Η επιδημία της πανούκλας (1348) με φορείς μετάδοσης τους αρουραίους, θα θανατώσει το 1/3 του πληθυσμού της Ευρώπης¹².
- ο Εκατονταετής πόλεμος¹³ και η πανούκλα οδηγούν στην οικονομική καταστροφή και τη δραματική μείωση του πληθυσμού.
- Αυξάνεται εν μέρει η διαπραγματευτική ικανότητα των δουλοπάροικων (λόγω έλλειψης εργατικών χεριών), ξεσπούν ταξικοί αγώνες στην ύπαιθρο.
- Ευγενείς και εκκλησία απαντούν στην ενισχυμένη θέση των δουλοπάροικων με: την αναβίωση του δουλεμπορίου, το κυνήγι των μαγισσών (από την Εκκλησία ως μέσο

¹² Εικάζεται ότι στην εξάπλωση του “μαύρου θανάτου” συνέβαλαν, εκτός από την έλλειψη αποχετευτικού συστήματος και συνθηκών υγιεινής στις πόλεις που είχε συγκεντρωθεί αρκετός πληθυσμός, και η πρακτική της εξόντωσης των γατιών που θεωρούνταν από την Εκκλησία ενσάρκωσεις του σατανά. Πέρα από την αλήθεια ή όχι αυτής της εικασίας, το σίγουρο είναι ότι ο πολιτισμός εμπεριέχει την πιθανότητα ανορθολογικών αποφάσεων που στο πλαίσιο αντικειμενικών-υλικών συνθηκών μπορούν να συμβάλουν στην (αυτο) καταστροφή του

¹³ Πόλεμος μεταξύ Αγγλίας-Γαλλίας με στόχο τον έλεγχο των φεούδων κυρίως της Φλάνδρας (1337-1453)

διάσπασης των χωρικών και ιδεολογικής κυριαρχίας)· και τις νέες περιφράξεις της κοινοτικής γης του φέουδου από τους φεουδάρχες.

- Όλα αυτά είναι παράγοντες που συνέναλαν στην αποδόμηση του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής, στο πλαίσιο της μετάβασης στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.
- Στη Φλωρεντία και στη Βενετία πλούσιες αστικές οικογένειες (Μέδικοι) που διαδραματίζουν κομβικό ρόλο στην οικονομική/πολιτική/πολιτιστική ζωή της πόλης είναι φορείς των αναδυόμενων αστικών κοινωνικών σχέσεων και της πρώιμης Αναγέννησης.
Καταργείται προσωρινά η δουλοπαροικία και εμφανίζεται μια ανερχόμενη αστική τάξη εμπόρων και βιοτεχνών. Αν και τελικά θα παλινорθωθούν οι φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής, έχει αναδειχθεί η κοινωνική δυναμική και το σημείο θραύσης της φεουδαρχίας (Μετάβαση: η νέα κοινωνία προβάλλει μέσα από την παλιά)
- Οι εφευρέσεις συμβάλουν επίσης στη μετάβαση ανταποκρινόμενα στις κοινωνικές ανάγκες: ναυπηγική καινοτομία με νέα ποντοπόρα πλοία=δυνατότητα μεγάλων ταξιδιών-ανάπτυξη των μεταφορών
- ανάπτυξη της εξόρυξης και της μεταλλουργίας θα δώσει κίνητρο για τη γενικευμένη χρήση και βελτίωση της υψικαμίνου=παραγωγής σιδήρου
- η χρήση πυροβόλων όπλων μετά την εισαγωγή, από την Κίνα, της πυρίτιδας θα συντρίψει τη φιγούρα του ιππότη και την ασφάλεια των κάστρων, αλλάζοντας απόλυτα τη φύση του πολέμου της φεουδαρχίας. **Αξίζει να επισημανθεί:** οι Κινέζοι είχαν εφεύρει την πυρίτιδα, αλλά τη χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά για ψυχαγωγικούς-ειρηνικούς σκοπούς (πυροτεχνήματα) και όχι για πόλεμο.
- η εφεύρεση της τυπογραφίας (1456) και στη δύση (ή μήπως η εισαγωγή της τεχνογνωσίας πάλι από την Κίνα;) σπάει το μονοπώλιο της γραφής της εκκλησίας και επιτρέπει τη γρήγορη διάδοση γνώσεων. Άλλες εφευρέσεις: οπτικά γυαλιά (Ρότζερ Μπέικον), μηχανικό ρολόι
- ανάπτυξη επιστημών (φυσικομαθηματικά-αστρονομία-ανατομία-ιατρική) κριτική στάση απέναντι στις αυθεντίες των Γραφών και της αρχαιότητας

Συνοψίζοντας: οι τεχνολογικές εφευρέσεις, η ανάπτυξη των πόλεων, οι ταξικοί αγώνες της υπαίθρου, η πρώιμη Αναγέννηση και η ανάδυση αστικών σχέσεων, η ανάπτυξη των επιστημών και τα μεγάλα υπερπόντια ταξίδια (νέες αγορές-πρώτες ύλες) αποτελούν όψεις μιας κοινωνικής διαδικασίας μετάβασης που θα κορυφωθεί το 16-18ο αιώνα και θα γεννήσει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και την αστική κοινωνία.

7.2: Βυζάντιο (330-1453)

Κύρια, αντιφατικά σε ένα βαθμό, χαρακτηριστικά της βυζαντινής αυτοκρατορίας:

- I. συνέχεια της ρωμαϊκής παράδοσης: κρατική οργάνωση
- II. κυριαρχία του ελληνικού/ελληνιστικού στοιχείου στον πολιτισμό
- III. χριστιανισμός ως επίσημη θρησκεία και συγκροτητική βάση του βυζαντινού πολιτισμού
- IV. Επιδράσεις από άλλους “γειτονικούς” πολιτισμούς, των λαών της ανατολής στην αρχή και προς το τέλος της δύσης.

Τα στοιχεία αυτά μετασχηματίζονται στη μακρόχρονη ιστορία του Βυζαντίου που χωρίζεται στην Πρωτοβυζαντινή (330-642), την Μεσοβυζαντινή (642-1204) με την κρίση της Εικονομαχίας και την Υστεροβυζαντινή περίοδο (1204-1453). Η αυτοκρατορία αναπτύσσεται την πρώτη περίοδο και σταδιακά συρρικνώνεται η έκτασή της.

- πολίτευμα: απόλυτη μοναρχία. Αυτοκράτορας: αρχηγός κράτους, στρατού, ανώτατος δικαστής, επηρέαζε την εκκλησία. Αρχικά, επιβιώνουν θεσμοί της ρωμαϊκής οργάνωσης (Σύγκλητος, δήμοι-σωματεία) που περιόριζαν την εξουσία του και εξέφραζαν τα συμφέροντα των ευγενών και του λαού. Μετά την καταστολή της στάσης του Νίκα (532)¹⁴, ταξικής σύγκρουσης ενδυναμώνεται η αυτοκρατορική εξουσία.
- Εκκλησία: πυλώνας εξουσίας-μεγαλοκτηματίας-προνοιακή μέριμνα για τους άπορους
- Οικονομία: γεωργία ως βάση και εμπόριο, βιοτεχνία. Κωνσταντινούπολη=διεθνές εμπορικό κέντρο. Συντεχνίες βιοτεχνών μαζί με την κρατική διοίκηση ρύθμιζαν αμοιβές και εργασιακούς όρους.
- Τάξεις: άρχουσα (δυνατοί)=έλεγχος κράτους, γης και οικονομίας, μεσαίοι (έμποροι, βιοτέχνες), κατώτερα αστικά στρώματα (εργάτες σε βιοτεχνίες, περιστασιακοί προλετάριοι). Ελεύθεροι γεωργοί σε κοινότητες με δική τους γη και κοινοτική. Υπάρχουν και δούλοι, αν και δεν κυριαρχεί πλέον το δουλοκτητικό σύστημα.
- Ταξικοί αγώνες=σταδιακή ενίσχυση των δυνατών=συγκέντρωση πλούτου-αύξηση συγκέντρωσης της γης= συρρίκνωση ελεύθερων μικροκαλλιεργητών και μετατροπή τους σε δουλοπάροικους, κυριαρχία φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής.
- ανανέωση της ρωμαϊκής νομοθεσίας, συγγραφή Σώμα Αστικού Δικαίου (Ιουστινιανός), Εκλογή των Νόμων (Ίσαυροι)
- φιλοσοφία: αρχικά διαμάχη αρχαίου πνεύματος-χριστιανισμού (Ο Ιουστινιανός θα κλείσει όλες τις αρχαίες σχολές το 529), νεοπλατωνισμός ως κυρίαρχη φιλοσοφική σχολή, δογματική θεολογία. (Πλήθων, Γεννάδιος)
- τέχνη: κυριαρχία των θρησκευτικών μοτίβων και την υπαγωγή των λειτουργιών της τέχνης σε θρησκευτικούς-λειτουργικούς κι αισθητικούς σκοπούς. Η ζωγραφική (αγιογραφία, δημιουργία εικόνων) και η αρχιτεκτονική εμφανίζουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως: τη χρήση αντιρεαλιστικής φόρμας σε αντίθεση με την κλασική εποχή (επιρροές από νεοπλατωνισμό) για την απεικόνιση του υπερβατικού στοιχείου (εξαϋλωση), αρχιτεκτονική (ναοί) και διακόσμηση (τοιχογραφίες, ψηφιδωτά)
- Συνεχιζόμενοι πόλεμοι και απώλεια εδάφων, εσωτερικές συγκρούσεις/αντιθέσεις, σχίσμα μεταξύ ορθόδοξων-καθολικών, εμφάνιση νέων ανταγωνιστικών αυτοκρατοριών (Άραβες-Οθωμανοί) θα συμβάλουν στην παρακμή και την πτώση του βυζαντινού πολιτισμού.

7.3: Ισλάμ

Ο ισλαμικός πολιτισμός και το αραβικό έθνος συγκροτούνται στη βάση της μονοθεϊστικής θρησκείας του Ισλάμ (=υποταγή). Ο Μωάμεθ (570-632) γιος πλούσιων εμπόρων είναι ο θεμελιωτής της θρησκείας μέσα από το Κοράνι που είναι ο λόγος του θεού, ο Αλλάχ σε λέξεις. Η τελευταία ιστορικά μονοθεϊστική θρησκεία δανείζεται στοιχεία από Ιουδαϊσμό-Χριστιανισμό. Υπάρχει άμεση σχέση πιστού-θεού, δεν υπάρχουν άγιοι-εκκλησία.

Η μετοικεσία του Μωάμεθ στην Εγίρα (622) σηματοδοτεί την πολιτική συγκρότηση της μουσουλμανικής κοινότητας με θρησκευτικό-πολιτικό-στρατιωτικό ηγέτη (χαλίφη) το Μωάμεθ. Η αραβική επέκταση είναι εντυπωσιακή, καθώς 647-49 οι Άραβες καταλαμβάνουν Περσία, Συρία, Μεσοποταμία, Παλαιστίνη, Αίγυπτο, Λιβύη μέχρι Ινδό Ποταμό, το 681 όλη τη Β. Αφρική, από κει θα περάσουν στην Ισπανία και στα μέσα 8ου αιώνα ο αραβικός πολιτισμός επεκτείνεται από τον Ατλαντικό μέχρι την κεντρική Ινδία. Οι Άραβες σε γενικές γραμμές επιδεικνύουν ανοχή τους κατεκτημένους λαούς και διατηρούν σε πολλές

¹⁴ Η εξέγερση ξεκίνησε εξαιτίας της επιβολής φορολογίας και του περιορισμού των πολιτικών δικαιωμάτων των ευγενών.

περιπτώσεις το παλιό διοικητικό σύστημα και τους τοπικούς άρχοντες. Πολιτική μορφή είναι το χαλιφάτο με πιο γνωστά αυτό των Αβασίδων (750-1258), όπου άκμασαν λογοτεχνία, φιλοσοφία, αστρονομία και μαθηματικά

Η βάση της οικονομίας είναι η γεωργία (πολλαπλασιασμός γης με τις κατακτήσεις), το εμπόριο και η βιοτεχνία. Ισχυρή παρουσία κρατικής ιδιοκτησίας και δεσποτικού κράτους που ελέγχει την οικονομία και εισπράτει φόρους από την εργασία των υπηκόων-μουσουλμάνων ή αλλόθρησκων (στοιχεία ασιατικού τρόπου παραγωγής). Τον 8ο-12ο αιώνα ο αραβικός πληθυσμός αναμιγνύεται με άλλους πολιτισμούς, η πολιτισμική ανοχή ευνοεί την ανάπτυξη του εμπορίου και των ταξιδιών=ακμή επιστημών και τεχνών.

Οι Άραβες διασώζουν την αρχαία φιλοσοφία-επιστήμη επανατροφοδοτώντας τη μεσαιωνική δύση με την αρχαία γραμματεία και τις δικές τους επεξεργασίες (Αβικένας-Αβερρόης). Την εποχή του μεσαίωνα, που η θρησκεία υποτάσσει την επιστήμη, ο ισλαμικός πολιτισμός διαχωρίζει πίστη-λογική, φιλοσοφία και επιστήμη από θεολογία. Αναπτύσσεται η ποίηση και η λογοτεχνία που υμνεί τον έρωτα και τη ζωή (Ομάρ Καγιάμ) με έντονη την επίδραση της περσικής ποίησης (1000 και 1 νύχτες).

Επινοούν τους αριθμούς με τη σημερινή μορφή (το μηδέν είναι ινδική επινόηση) αναπτύσσουν την Άλγεβρα και μέσω της αλχημείας θέτουν τις βάσεις για τη χημεία. Τελειοποιούν αστρολάβος-πυξίδες (χρήση για τον εντοπισμό της Μέκκας, αλλά και για ταξίδια)

Αρχιτεκτονική: τζαμί/τέμενος ως κέντρο της κοινότητας και ανάκτορα (Μεγάλο Τέμενος της Δαμασκού,

Τέχνη: καλλιγραφία, ανεικονική γλυπτική και ζωγραφική (μόνο ο Αλλάχ απεικονίζει τον κόσμο) αν και υπάρχουν απεικονίσεις χαλιφών και της αυλής τους στην κοσμική ζωγραφική. Το 12ο αιώνα, οι επιδρομές των Μογγόλων, η άνοδος των Σουλτζούκων και Οθωμανών Τούρκων θα οδηγήσουν σταδιακά την αραβική-ισλαμική αυτοκρατορία σε παρακμή.

8) Αναγέννηση

Η επιστημονική επανάσταση (πειραματική/εμπειρική μέθοδος), η αμφισβήτηση της θρησκευτικής ερμηνείας του κόσμου (θεωρία διπλής αλήθειας) και της αρχαίας φιλοσοφίας ως διαχρονικής αυθεντίας, οι νέες τεχνικές εφευρέσεις/καινοτομίες στον τομέα της γεωργίας, της πολεοδομίας και της οπτικής, η ίδρυση των πρώτων πανεπιστημίων, η πρώιμη άνθηση των πόλεων και των αστικών καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων (μισθωτή εργασία, χρήμα, κεφάλαιο και δανεισμός) σηματοδοτούν την απαρχή μιας μεταβατικής διαδικασίας που ωριμάζει στον ύστερο Μεσαίωνα και κορυφώνεται στην πρώιμη νεοτερικότητα (ή την ύστερη Αναγέννηση). Η Αναγέννηση διακρίνεται σε Πρώιμη (15ος αιώνας-Φλωρεντία), Όριμη (1500-1525) και Ύστερη (1525-1600). Ο ποιητής που θεωρείται ότι συμπυκνώνει τη μετάβαση από τον ύστερο Μεσαίωνα στην Αναγέννηση στην τέχνη είναι ο ποιητής Δάντης Αλιγκέρι (Dante Alighieri) με το έργο του Θεία Κωμωδία όπου συνυπάρχουν θεολογικά και κοινωνικά ζητήματα, η τραγική ανθρώπινη μοίρα με τη θεϊκή παρουσία.

Η Αναγέννηση, σηματοδοτεί την απαρχή της μετάβασης από το φεουδαρχικό στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και εγκαινιάζει την εποχή της νεοτερικότητας ως αφετηρίας και της δικής μας εποχής. Το αναγεννησιακό ρεύμα εδράζεται κυρίως στην Ιταλία (Φλωρεντία) και η άνθησή του σχετίζεται με το γεγονός ότι εκεί γίνεται η πρώτη

απόπειρα κατάργησης της δουλοπαροικίας, ανθούν το εμπόριο, οι επιστήμες και οι τέχνες και εμφανίζονται στοιχεία της αστικής κοινωνικής οργάνωσης.

Η επιστημονική επανάσταση (πειραματική/εμπειρική μέθοδος), η αμφισβήτηση της θρησκευτικής ερμηνείας του κόσμου (θεωρία διπλής αλήθειας) και της αρχαίας φιλοσοφίας ως διαχρονικής αυθεντίας, οι νέες τεχνικές εφευρέσεις/καινοτομίες στον τομέα της γεωργίας, της πολεοδομίας και της οπτικής, η ίδρυση των πρώτων πανεπιστημίων, η πρώιμη άνθηση των πόλεων και των αστικών παραγωγικών σχέσεων (μισθωτή εργασία, χρήμα και δανεισμός) σηματοδοτούν την απαρχή μιας μεταβατικής διαδικασίας που ωριμάζει στον ύστερο Μεσαίωνα και κορυφώνεται στην πρώιμη νεοτερικότητα (ή ατην ύστερη Αναγέννηση). Η αλλαγή κοινωνικού/παραγωγικού μοντέλου αντανakλάται στην τέχνη ως αλλαγή τεχνικών, στυλ και περιεχομένου, αλλά και στη δημιουργία μιας ανερχόμενης πλούσιας κοινωνικής τάξης που επιθυμεί να καταναλώσει τα καλλιτεχνικά προϊόντα.

Η τέχνη αυτονομείται μερικώς από την επιρροή της πολιτικής/θρησκευτικής εξουσίας και μετατρέπεται σε ιδιωτική υπόθεση. Εφεξής η **εμφάνιση του πίνακα** ως εκδοχή εξατομικευμένης τέχνης και ως απεικόνιση του ατόμου/προσώπου θα σηματοδοτήσει την κατοχή και προβολή έργων τέχνης ως συμβόλων πλούτου και κύρους.

Μετάβαση στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής

- αύξηση εμπορίου, αύξηση πληθυσμού πόλεων, υπερόντια ταξίδια και δημιουργία αποικιών=πρόσβαση σε πρώτες ύλες-νέες αγορές
- ο πλούτος που συγκεντρώνεται από αποικίες και την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στις πόλεις θα αποτελέσει τη βάση για τη μετατροπή του σε κεφάλαιο (πρωταρχική συσσώρευση): ο πλούτος δεν είναι πλέον μόνο μέσο αποθησαύρισης ή ικανοποίησης πολυτελών αναγκών της άρχουσας τάξης, αλλά μέσο επένδυσης για την απόκτηση περισσότερου πλούτου=κεφάλαιο
- ταξικοί αγώνες στην ύπαιθρο (πόλεμος των χωρικών στη Γερμανία 1525) αποδομούν περισσότερο το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής, αναδύονται οι νέες κοινωνικές αντιθέσεις ακόμα και αν εμφανίζονται με θρησκευτική μορφή. (ευγενείς=καθολικισμός, προτεσταντισμός (Λούθηρος) ως θρησκεία της αστικής τάξης: χωρίς την εξουσία του Πάπα και των ευγενών, με έμφαση στην αποταμίευση και την ηθική της εργασίας, υποτυπώδες προλεταριάτο χωριού και πόλης=Τόμας Μύντσερ, ισοπεδωτές)

Φλωρεντία-Βενετία κέντρο Αναγέννησης λόγω:

- πολιτικών-κοινωνικών-οικονομικών συνθηκών: συγκέντρωση πληθυσμού και πλούτου στις πόλεις-αύξηση εμπορίου, κατάργηση δουλοπαροικίας-ανάδυση αστικής τάξης και ελεύθερων χειρωνακτών εργαζομένων (μάστορες)
- επιρροή παρελθόντος (ελληννορωμαϊκή παράδοση-αίσθηση συνέχειας)
- παρουσία πλούσιων προστατών γραμμάτων και τεχνών που ελέγχουν την οικονομική-πολιτιστική ζωή (Μέδικοι-Πάπες)
- παρουσία πρώτης γενιάς πολιτικών ανθρωπιστών με δημοκρατικά ιδεώδη=σταδιακή αντικατάστασή του από την πίστη στον ιδανικό ηγεμόνα (Μακιαβέλι=πατέρας της πολιτικής φιλοσοφίας)

Χαρακτηριστικά Αναγέννησης

- στροφή στον ανθρωποκεντρισμό: άντληση περιεχομένων από των κλασικών αρχαίων κειμένων και της μυθολογίας.

- σύνδεση με την αρχαιότητα ως επανοικειοποίηση στο σήμερα του αρχαίου πολιτισμού και όχι ως μίμηση
- πίστη στον ορθολογισμό και στις δυνατότητες της ανθρώπινης φύσης (πρώιμο διαφωτιστικό στοιχείο)
- νέες τεχνικές, νέα υλικά (ελαιογραφία, λάδι) διευρύνουν τις καλλιτεχνικές δυνατότητες. Η τυπογραφία (1456) και η ξυλογραφία επιτρέπουν την αναπαραγωγή και τη διάδοση των έργων, σπάζοντας το (θρησκευτικό) μονοπώλιο των καλλιγράφων αντιγραφών
- οι επιστήμες προσφέρουν τις νεοαποκτηθείσες γνώσεις του στην τέχνη, είτε ως θεματολογία (πίνακες με επιστημονική θεματική), είτε ως ενίσχυση της πίστης στις λογικές ικανότητες του ανθρώπου, είτε ως γνώση των ανθρωπίνων αναλογιών που επιτρέπει την επιστημονική αναπαράσταση του ανθρώπινου σώματος (Ντα Βίντσι: ο άνθρωπος του Βιτρούδιου).
- Τζορντάνο Μπρούνο, μάρτυρας της επιστήμης (ηλιοκεντρική θεωρία-μορφή αθεϊσμού, θα καεί από την Ιερά εξέταση)
- το σώμα (όπως και το πρόσωπο) εκθειάζονται δεν ανήκουν πλέον στο θεό, αλλά αποτελούν αυτόνομες υπάρξεις.

Πρώιμη Αναγέννηση

- στροφή στη δημόσια ιταλική (Ντάντε-Μακιαβέλι)=συμβολή στη γέννηση της ιταλικής γλώσσας
- 15ος αιώνας: γέννηση αναγεννησιακού θεάτρου που δε σχετίζεται με θρησκεία. Επόμενο αιώνα: γέννηση Comedia dell arte=διακωμώδηση χαρακτήρων της ζωής. Παρουσία αστικής τάξης που θέλει να “καταναλώσει” τέχνη και θέατρο
- μόνιμες θεατρικές αίθουσες-εφευρέσεις σε σκηνικά, ήχο και φωτισμό

Ο Λεονάρντο ντα Βίντσι, οικουμενικό πνεύμα και πολυσχιδής προσωπικότητα, εκφράζει μοναδικά την αναγεννησιακή εποχή ως τομή τέχνης-τεχνολογίας. Ζωγράφος, γλύπτης, επιστήμονας και εφευρέτης θα επηρεάσει την εποχή του όσο κανείς άλλος.

Στη **ζωγραφική** καινοτομίες που εισάγονται είναι εκτός από την εμφάνιση του πίνακα, η προσπάθεια απόδοσης της προοπτικής (βλ φλαμανδική σχολή), η ζωγραφική σε καμβά αντί για ξύλο (Ντα Βίντσι) και η τεχνική των φωτοσκιάσεων και του σφουμάτο (πάλι Ντα Βίντσι). Η χρήση λεπτομερών γνώσεων ανατομίας (Μποτιτσέλι) η παρουσίαση με πιο ανθρώπινων χαρακτηριστικών θρησκευτικών φιγούρων ως μετάβαση προς την αναπαράσταση των ανθρώπινων προσώπων.

Σφουμάτο: κυριολεκτικά σημαίνει όπως ο καπνός που διαλύεται. Τεχνική με την οποία ο ζωγράφος περνά από τον ένα χρωματικό τόνο στον άλλο χωρίς φανερή οπτική διαφοροποίηση. Χωρίς περίγραμμα οι φόρμες μοιάζουν σαν να σβήνουν η μια στην άλλη, αποτέλεσμα που επιτυγχάνεται χάρη στη χρήση, ως τεχνικού μέσου αραίωσης των χρωμάτων, του λαδιού επειδή αργεί να στεγνώσει. (βλ Μόνα Λίζα/Τζοκόντα)

Αρχιτεκτονική: αναβίωση ρωμαϊκών προτύπων με κύρια στοιχεία τη χρήση μαθηματικών αμαλογιών (επιστήμη) και την έμφαση στην καθαρότητα των γεωμετρικών μορφών. Ο αναγεννησιακός ρυθμός διακρίνεται από οριζόντιες γραμμές, την επιδίωξη αρμονίας στην τελική σύνθεση με έντονα στοιχεία διακόσμησης που αντλούν μοτίβα από την αρχαιότητα. (βλ ναό του Άγιου Πέτρου στο Βατικανό).

Γλυπτική: Η θεματολογία ξεφεύγει από τα θρησκευτικά θέματα, έντονα ρεαλιστικά στοιχεία και μίμηση αρχαίων προτύπων και τεχνικών (χάλκινα αγάλματα)

Βασικοί καλλιτέχνες και στοχαστές της Αναγέννησης: Ραφαήλ, Μιχαήλ Άγγελος, Μποτιτσέλι, Μπος, Ντονατέλο, Ντα Βίντσι, Έρασμος, Μονταίν. Σαίξπηρ, Τόμας Μουρ (συγγραφέας της Ουτοπίας-ως προβολή μιας μελλοντικής κοινωνίας ισότητας και ως κριτική στις κοινωνικές ανισότητες της εποχής του)

Στην ύστερη Αναγέννηση κυρίαρχο καλλιτεχνικό ρεύμα είναι εκείνο του **Μπαρόκ** (16ος-17ος αιώνες) με εμφανή επιρροή στους τομείς της αρχιτεκτονικής, γλυπτικής και μουσικής. Σφραγισμένο από τη μεταβατικότητα της εποχής του, το μπαρόκ δημιουργείται στη Ρώμη και εξαπλώνεται στην Εύρωπη, κυρίως στις καθολικές χώρες. Χαρακτηρίζεται από το έντονο συναίσθημα, τον εντυπωσιασμό και την υπερβολή και τη χρήση έντονων αντιθέσεων (χρωμάτων-φωτός). Διατηρώντας στοιχεία ορθολογισμού μέσα σε ένα φαντασμογορικό συναισθηματικό πλαίσιο, το μπαρόκ θεωρεί το άτομο τμήμα του συνόλου του κόσμου, αλλά ταυτόχρονα εξυμνεί τα πάθη του ανθρώπου ως στοιχείο της υποκειμενικότητάς του και του δυναμισμού του.

Στη μουσική (Μπαχ, Βιβάλντι) υπάρχει η ίδια αντίφαση και τα μουσικά κομμάτια ενώ εκφράζουν μια βασική συναισθηματική κατάσταση, χαρακτηρίζονται από πολυφωνική και αντιστικτική δομή.

Στην ύστερη Αναγέννηση ένα ακόμα καλλιτεχνικό ρεύμα είναι ο μανιερισμός με έμφαση στην εσωτερική όραση των πραγμάτων και το εκστατικό όραμα των φιγούρων (Ελ Γκρέκο).

9) Νεοτερικότητα

17ος-18ος αιώνας: προς τη νεοτερικότητα και την πρώιμη ανάπτυξη της αστικής κοινωνίας 17ος

- 30 ετής πόλεμος (1618-48) μεταξύ καθολικών-προτεσταντών για τον έλεγχο της Ευρώπης, εν μέρει μάχη ανάμεσα σε ευγενείς και ανερχόμενους αστούς
- εμφύλιος πόλεμος στην Αγγλία (1642-49) ανάμεσα σε κοινοβουλευτικούς-βασιλικούς, ανάμεσα πάλι σε ευγενείς και αστούς. Αποτυπώνεται στην πολιτική φιλοσοφία με το έργο του Χομπς (Λεβιάθαν). **1688: ένδοξη επανάσταση, καθιέρωση κοινοβουλευτισμού** και συγκρότηση κράτους που να απηχεί τις νέες κοινωνικές σχέσεις. Απαρχή διαφωτισμού με το φιλελεύθερο Λοκ και το έργο του Δυο πραγματείες για τη διακυβέρνηση (1689)
- 2ο μισό 17ου: κυρίαρχη δύναμη η Γαλλία με την **απόλυτη μοναρχία** του Λουδοβίκου 14ου (L'etat c'est moi=το κράτος είμαι εγώ). Όλες οι εξουσίες συγκεντρώνονται στο μονάρχη, περιορισμός εξουσίας ευγενών, συγκρότηση γραφειοκρατικού στρατού με μόνιμο-κεντρικό στρατό, χρήση μιας γλώσσας-θρησκευτική ενότητα.
- Περαιτέρω αποδόμηση φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής=σταδιακή εξάλειψη δουλοπαροικίας-δούλοι μόνο στην στις αποικίες-αναβίωση δουλεμπορίου ήδη από το 15ο αιώνα κάλυψη των αναγκών για εργατικά χέρια+κερδοφόρο εμπόριο (Πορτογάλοι-Ισπανοί-ΗΠΑ). Αύξηση της παραγωγής στις πόλεις, καλφάδες και μαθητευόμενοι, καταμερισμός εργασίας σε μανιφακτούρες (εργαστήρια) προπομπός βιομηχανίας και προλετάρων
- Εκτός από Αγγλία και η Ολλανδία, μετά την ανεξαρτησία της το 1581 από Ισπανία, θέτει τις βάσεις για τη συνταγματική διακυβέρνηση με τη συγκρότηση ομοσπονδιακής κυβέρνησης με τη συμμετοχή ευγενών-αστών. Το ίδιο μοτίβο συμβιβασμού ανάμεσα στην παλιά και νέα ανερχόμενη άρχουσα τάξη.
- Πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου: ανάπτυξη τραπεζικού συστήματος και χρηματιστηρίου (Ολλανδία) δημιουργία εταιρείας Ανατολικών Ινδιών για τη διαχείριση

του πλούτου των αποικιών (Αγγλία). Οικονομική θεωρία μερκαντισμού: έμφαση στις εξαγωγές και τον κρατικό έλεγχο της οικονομίας, πλεόνασμα που μετατρέπεται σε αποθεματικό πολύτιμων μετάλλων

- **Επιστημονική Επανάσταση: αλλαγή επιστημονικής αντίληψης:** κριτική σε κάθε είδους αυθεντία-πίστη στην επαγωγική μέθοδο, τη λογική, την παρατήρηση και το πείραμα ως πηγές γνώσης. Πίστη στη δυνατότητα του ανθρώπου να ελέγξει τη φύση και τα πάθη του. Βάσεις για το κίνημα του διαφωτισμού, ανάδυση φιλοσοφικών παραδόσεων εμπειρισμού και ορθολογισμού. Φράνσις Μπέικον (επαγωγική μέθοδος), Ντεκάρτ (ορθολογισμός), Σπινόζα (υλιστικός ορθολογισμός), Λοκ (φιλελευθερισμός-εμπειρισμός), Κοπέρνικος, Κέπλερ, Γαλιλαίος και φυσικά Νεύτωνας.
- Σταδιακή ενίσχυση επιστημονικών ερευνών από αστούς και κυβερνήσεις με στόχο την εφαρμογή στην παραγωγή.
- **Κυρίαρχο καλλιτεχνικό ρεύμα Μπαρόκ:** στους τομείς της αρχιτεκτονικής, γλυπτικής και μουσικής. Σφραγισμένο από τη μεταβατικότητα της εποχής του, το μπαρόκ δημιουργείται στη Ρώμη και εξαπλώνεται στην Εύρωπη, κυρίως στις καθολικές χώρες. Χαρακτηρίζεται από το έντονο συναίσθημα, τον εντυπωσιασμό και την υπερβολή και τη χρήση έντονων αντιθέσεων (χρωμάτων-φωτός). Διατηρώντας στοιχεία ορθολογισμού μέσα σε ένα φαντασμογορικό συναισθηματικό πλαίσιο, το μπαρόκ θεωρεί το άτομο τμήμα του συνόλου του κόσμου, αλλά ταυτόχρονα εξυμνεί τα πάθη του ανθρώπου ως στοιχείο της υποκειμενικότητάς του και του δυναμισμού του.

18ος (τυπική υπαγωγή των παραγωγικών δυνάμεων στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής)¹⁵

- Διαμάχες Αγγλίας-Γαλλίας για την κυριαρχία του παγκόσμιου εμπορίου και των νέων αγορών-αποικιών. Σταδιακή παρακμή Γαλλίας-κυριαρχία Αγγλίας ως παγκόσμιας δύναμης
- ανάδειξη νέων δυνάμεων: Πρωσία, Ρωσία, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Αυστροουγγαρία
- αύξηση διεθνούς εμπορίου-παραγωγής. Βελτίωση στην οργάνωση του εμπορίου και των μεταφορών=αύξηση πληθυσμού.
- Α' Βιομηχανική Επανάσταση=χρήση άνθρακα, νερού και ατμού στην κίνηση των μηχανών. Πρωτοπορία της Αγγλίας¹⁶. Χρήση επιστημονικών γνώσεων+κεφαλαίου=απαρχή της αλλαγής τεχνικής παραγωγικής βάσης-μετάβαση προς τον καπιταλισμό και ως σύστημα παραγωγής μέσω συνδυασμού μηχανών-ζωντανής εργασίας. Πρόοδος στην παραγωγή και εφαρμογή ηλεκτρικού ρεύματος (Φαραντέι, Φραγκλίνος, Βόλτα)
- Άνοδος αστικής τάξης-εμφάνιση πρώιμου προλεταριάτου. Νέα ταξική αντίθεση
- Διαφωτισμός ως ανερχόμενο, πολυδιάστατο κίνημα της αστικής τάξης: κριτική στο παλιό καθεστώς, μάχη κατά της αμάθειας και των θρησκευτικών προκαταλήψεων-πίστη στην ισότητα και τον ορθολογισμό των ανθρώπων-συνένωση εμπειρισμού-ορθολογισμού. Πνευματική-ιδεολογική προετοιμασία Αμερικανικής και Γαλλικής Επανάστασης. Ρουσό,

¹⁵ Τυπική-ουσιαστική υπαγωγή: η διάκριση αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο οι νέες κοινωνικές σχέσεις υπαγάγουν την τεχνική βάση που κληρονομούν και τη θέτουν σε κίνηση (τυπική υπαγωγή) μέχρι να τη μετασχηματίσουν παράγοντας τη νέα τεχνική βάση που αντιστοιχεί στις σχέσεις παραγωγής (ουσιαστική υπαγωγή)

¹⁶ Καθώς φαίνεται από την ιστορία του πολιτισμού, όποιο κράτος ηγείται της βιομηχανικής επανάστασης της εποχής του, δηλαδή την εισαγωγής επιστημονικών-τεχνολογικών-κοινωνικών καινοτομιών στην οργάνωση της παραγωγής κυριαρχεί στο νέο παραγωγικό μοντέλο

Λοκ, Μοντεσκιέ, Βολταίρος, Ντιντερό-Ντ' Αλαμπέρ (γάλλοι εγκυκλοπαιδιστές). Στην οικονομία κριτική στο μερκαντιλισμό από φυσιοκράτες (laissez faire-laissez-passer) οπαδούς της ελεύθερης αγοράς και επικριτές της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία

- ταχεία και άμεση εφαρμογή των ερευνών στην παραγωγή
- Γαλλική επανάσταση: πολιτική επανάσταση της αστικής τάξης με την υποστήριξη του λαού, εγκαθίδρυση σύγχρονου κοινοβουλευτισμού. Πολιτικοί-κρατικοί θεσμοί που να αντανakλούν τους νέους κοινωνικούς-οικονομικούς συσχετισμούς

19ος αιώνας: κυριαρχία καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και ανάπτυξη αστικής κοινωνίας

- η επιστήμη ως άμεση παραγωγική δύναμη
- Β' Βιομηχανική επανάσταση: χρήση ηλεκτρισμού και πετρελαίου για τις μηχανές (μηχανή εσωτερικής καύσης) βελτίωση παραγωγικής βάσης-αντικατάσταση υπαγωγής ζωντανής εργατικής δύναμης από μηχανές. Βιομηχανία ως βάση της οικονομίας-παραγκωνισμός γεωργίας. Αλλαγές στη γεωργία στην κατεύθυνση της μετατροπής της σε καπιταλιστική δραστηριότητα (χρήση μηχανών και χημικών λιπασμάτων)
- τελειοποίηση μεταφορών για την αύξηση εμπορίου (ατμόπλοια, βελτίωση οδικών δικτύων, σιδηρόδρομος)
- Μετακινήσεις πληθυσμών στις πόλεις γύρω από τα εργοστάσια, εμφάνιση πολυάριθμης εργατικής τάξης, πολιτική κυριαρχία της αστικής τάξης. Άθλιες συνθήκες ζωής του προλεταριάτου-εξαθλίωση-σοποραδικές εξεγέρσεις. Λουδίτες=καταστροφή μηχανών ως μέσο διαπραγμάτευσης με τα αφεντικά
- 1848: άνοιξη των λαών-επαναστάσεις σε όλη την Ευρώπη-γενική φιλελευθεροποίηση-δημοκρατικά αιτήματα.
- Νέες ταξικές αντιθέσεις, νέες κριτικές θεωρίες του καινούριου συστήματος από τη σκοπιά του μέλλοντος. Ουτοπικός σοσιαλισμός ως κριτική των δεινών της αστικής κοινωνίας (Ούεν, Φουριέ, Σαιν-Σιμόν) Μαρξισμός ως επιστημονική κριτική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από τη σκοπιά της εργατικής τάξης. Η καπιταλιστική παραγωγή ως γενικευμένη παραγωγή εμπορευμάτων, υπεραξίας και κέρδους.
- Εθνικισμός-συγκρότηση εθνών-κρατών ως ενιαίου οικονομικού-κοινωνικού χώρου
- 1864: Α' Διεθνής των εργατών(μαρξιστές-αναρχικοί) ως οργάνωση συντονισμού της εργατικής τάξης. 1871: Παρισινή Κομμούνα: πρώτη απόπειρα της εργατικής τάξης να αναλάβει την πολιτική εξουσία και να τροποποιήσει τις σχέσεις παραγωγής και ιδιοκτησίας. Μετά από 73 μέρες συντριβή από τις συνασπισμένες αστικές δυνάμεις της Γαλλίας και της Πρωσίας
- 1870-1890: μεγάλη οικονομική κρίση-μετάβαση στην εμφάνιση μονοπωλίων και κυριαρχία των τραπεζών στην παραγωγή.
- Ανάπτυξη επιστήμης: Δαρβίνος, Παστέρ, Κωχ, Μεντελέγιεφ, Μαρία και Πέτρος Κιουρί, Μάξγουελ (ηλεκτρομαγνητισμός), Γκάους
- Καλλιτεχνικά ρεύματα της νεοτερικότητας: κλασικισμός (17-19ος αιώνας), ρομαντισμός (τέλη 18ου-19ος) και ρεαλισμός (19ος αιώνας). Μοντερνισμός (τέλη 19ου-20ος).

Συνοψίζοντας μερικές επισημάνσεις:

- Από τα τέλη του 14ου αιώνα και μέχρι τα μισά του 19ου συντελείται η μετάβαση σε ένα νέο τρόπο παραγωγής με πωσγυρίσματα αλλά και με νομοτελή χαρακτηριστικά. Πολλαπλοί παράγοντες, κοινωνικοί, τεχνικοί, οικονομικοί, ιδεολογικοί αλληλεπιδρούν και συμβάλουν στην παρακμή του φεουδαρχικού συστήματος και στην ανάδυση του

καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Οι παλιές κοινωνικές σχέσεις και δομές δεν επαρκούν για να αναπτύξουν την κοινωνική δυναμική και τις νέες κοινωνικές σχέσεις με αποτέλεσμα μια σειρά από αντιφάσεις, κρίσεις και τελικά επαναστάσεις που με τη σειρά τους επιταχύνουν ή καθυστερούν τη μετάβαση.

- Η κοινωνική δυναμική πραγματώνεται και προϋποθέτει τη δράση των ανθρώπων, αλλά δεν ανάγεται απλώς στη βούλησή τους, καθώς οι άνθρωποι δρουν σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο που εν έχουν επιλέξει ούτε ελέγχουν πλήρως, αλλά τους έχει κληροδοτηθεί από τις προηγούμενες γενιές και συνενώνει τις αντιφατικές βουλήσεις και πράξεις των κοινωνικών τάξεων και των δρώντων υποκειμένων.
- Στις προκαπιταλιστικές ταξικές κοινωνίες, οι οικονομικές κρίσεις ήταν πάντοτε κρίσεις **υποπαραγωγής**, δηλαδή η παραγωγή δεν έφτανε να ικανοποιήσει τη ζήτηση. Αντιθέτως ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, εγγενώς είναι ένα σύστημα με περιοδικές κρίσεις **υπερπαραγωγής/υπερσυσσώρευσης** εμπορευμάτων και κεφαλαίων. Εφόσον στον καπιταλισμό παράγονται δίχως σχεδιασμό εμπορεύματα προς πώληση και τα κεφάλαια επενδύονται σε τομείς που αποφέρουν σημαντικά ποσοστά κέρδους, η απουσία αγοραστικής δύναμης και επενδυτικών ευκαιριών για τους κατόχους κεφαλαίων, δημιουργεί ένα πλεόνασμα κεφαλαίου (σταθερού και μεταβλητού=εργαζόμενοι) που πρέπει να καταστραφεί (ανεργία-πτωχεύσεις) για να εκκινήσει ξανά η οικονομία.
- Επιπλέον, ο καπιταλισμός διακρίνεται από προηγούμενους τρόπους παραγωγής γιατί πρέπει να επαναστατικοποιεί διαρκώς την τεχνική βάση του, αφενός στο πλαίσιο του ανταγωνισμού των μεμονομένων κεφαλαίων, αφετέρου για να επιτυγχάνει αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και άρα αύξηση του κέρδους που μόνο αυτή παράγει.
- Η αστική κοινωνία εγκαθιδρύει την τυπική ισότητα στη βάση της κοινωνικής ανισότητας, διχάζοντας τον άνθρωπο σε ιδιώτη και πολίτη, σε αντίθεση με τις προηγούμενες κοινωνίες όπου τα πολιτικά προνόμια πήγαν απευθείας από την οικονομική θέση. Από αυτή την άποψη η αστική κοινωνία αποτελεί μια μορφή προόδου στην ανθρώπινη ιστορία που καταδεικνύει ταυτόχρονα την πραγματική-υλική βάση των κοινωνικών σχέσεων.
- Τέλος, ο πολιτισμός των ταξικών κοινωνιών έχει πάντα διττή όψη: πολιτισμός της κυρίαρχης τάξης αλλά και πολιτισμός της κοινωνίας στο σύνολό της. Τα γενικά καθολικά συμφέροντα διαμεσολαβούνται από το κυρίαρχο μερικό συμφέρον. Όταν μια κοινωνική τάξη εκφράζει τα συμφέροντα της κοινωνίας, ηγείται ενός ιστορικού μπλοκ και ο πολιτισμός της ακμάζει. Όταν δεν μπορεί πλέον να ηγεμονεύει γιατί έχει ξεπεραστεί από την αμείλικτη δυναμική της ιστορίας (βλ φεουδάρχες) τότε ο πολιτισμός της παύει να εκφράζει άλλα συμφέροντα πλην των δικών της και παρακμάζει, ακόμα και αν αυτή η παρακμή κρατήσει αιώνες.

Καλλιτεχνικά ρεύματα της νεοτερικότητας

: Κύρια ρεύματα/σχολές της τέχνης στη νεοτερικότητα

Πριν την ανάλυση των βασικών καλλιτεχνικών ρευμάτων της νεότερης εποχής, κρίνεται σκόπιμο να γίνουν **τρεις διευκρινήσεις**:

1. Η νεοτερικότητα σηματοδοτεί το οριστικό πέρας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και στην αστική κοινωνία, άρα αποτελεί το αρχικό αφετηριακό στοιχείο της εποχής μας για αυτό και θα αναλυθεί εκτενώς.
2. Η ιστορική ανάπτυξη της τέχνης χαρακτηρίζεται από μεταβολές, διαμάχες μεταξύ των διαφόρων μεθόδων/σχολών. Η μέθοδος χαρακτηρίζει το περιεχόμενο του έργου, το

ερμηνευτικό σχήμα του καλλιτέχνη και τα εκφραστικά μέσα της μορφής, δηλαδή το ύφος/στυλ.

3. Η διάκριση των καλλιτεχνικών μεθόδων έχει συχνά διττή σημασία: εκφράζει ένα διαχρονικό καλλιτεχνικό στυλ (πχ ρεαλισμός) αλλά και μια ιστορικά συγκεκριμένη καλλιτεχνική σχολή.

Κλασικισμός/Νεοκλασικισμός (17-19ος αιώνας)

Ο κλασικισμός, αρχικά αποτέλεσε ανταγωνιστικό ρεύμα του Μπαρόκ στην Αναγέννηση και στη συνέχεια κατέστη σχετικά κυρίαρχο μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα. Στηρίχθηκε στην προγενέστερη αναγεννησιακή αισθητική, **προκρίνοντας την προσήλωση σε τρόπους και μορφές της αρχαίας τέχνης, ως αιώνιου αισθητικού ιδεώδους.** Αν και εν μέρει συνέχεια της Αναγέννησης, ο κλασικισμός ταυτόχρονα αποτελεί και τομή/ασυνέχεια. Τα δίπολα που απαρτίζουν αρμονικά σύνολα στην Αναγέννηση, στον κλασικισμό αποτελούν αντίθεση: κοινωνικό-προσωπικό, λογική-αίσθημα, πολιτισμός-φύση. Η σχέση αυτή που εμφανίζεται ως εξωτερική ψευδοενότητα, αντανακλά σε ένα βαθμό, την νέα κοινωνική οργάνωση: το διχασμό ιδιωτικής-δημόσιας ζωής, τον αναδιπλασιασμό του ατόμου (ιδιώτης-πολίτης) την αφαίρεση των επιμέρους ανταγωνιστικών συμφερόντων και την ενοποίησή τους κάτω από το απατηλό γενικό συμφέρον που εκφράζει το κράτος.

Ο κλασικισμός έχει ως βάση τις αρχές του ορθολογισμού, βασικό μότο του είναι ότι η “τέχνη είναι μίμηση της φύσης” επομένως και το έργο τέχνης θεωρείται τεχνητή συνειδητή δημιουργία που αναδεικνύει το αιώνιο και αναλλοίωτο, το υψηλό και το ουσιώδες που υπάρχει στις νομοτέλειες της φύσης και το αποτυπώνει σύμφωνα με τους αιώνιους αισθητικούς κανόνες της αρχαίας τέχνης. Η ζωή πρέπει να συλληφθεί και να αποτυπωθεί με μορφές-πρότυπα της ιδανικής-αιώνιας όψης της και σε καθετί που υπάρχει πρέπει να εξάγεται το αιώνιο χαρακτηριστικό του. Η τέχνη οφείλει να είναι ο καθρέφτης που θα μετατρέψει το πραγματικό σε ιδανικό και το προσωρινό σε αιώνιο. Σύμφωνα με τον κλασικισμό η τέχνη έχει διδακτικό ρόλο και διακρίνεται με αυστηρά ιεραρχικό τρόπο σε ανώτερα και κατώτερα είδη που έχουν όρια και χαρακτηριστικά και δεν επιτρέπεται ανάμειξή τους. Στη λογοτεχνία και τη ζωγραφική αντίστοιχα:

ανώτερα είδη: τραγωδία-έπος-ωδή και ιστορικά θέματα-θρησκευτικά-μυθολογικά

κατώτερα είδη: κωμωδία-σάτιρα-μύθος και τοπίο-προσωπογραφία-νεκρά φύση

Η **τραγωδία** (Κορνέιγ-Ρακίνας) χρησιμοποιεί το αντιθετικό δίπολο ανάμεσα στο υψηλό καθήκον και τα προσωπικά πάθη του ήρωα. Ο εσωτερικός διχασμός του ήρωα επιλύεται με την τιθάσευση των παθών χάρις στη λογική και την ηθική. Οι χαρακτήρες της τραγωδίας αντλούνται από την ιστορία, τη μυθολογία.

Στον αντίποδα η **κωμωδία** (Μολιέρος) όπου οι ηρώες δεν προκύπτουν από το ιστορικό ή μυθολογικό παρελθόν, αλλά είναι τύποι βγαλμένοι από την καθημερινή ζωή, στοιχείο από το οποίο αναπτύχθηκε ο ρεαλισμός. Ο Μολιέρος, έθιγε, επιλέγοντας χαρακτηριστικούς τύπους-πρότυπα, με αστείο τρόπο υπαρξιακά/φιλοσοφικά ζητήματα για αυτό και μετέτρεψε την κωμωδία υψηλό είδος.

Η ανασυγκροτημένη εκδοχή του κλασικισμού, την περίοδο του διαφωτισμού διατηρεί την πίστη στον ορθολογιστή-άνθρωπο που υποτάσσει τα πάθη του και αναζητά τα αιώνια πρότυπα στην αρχαιότητα, ωστόσο αλλάζει το περιεχόμενο των έργων και γίνεται μέσο κριτικής της θρησκείας και του παλαιού καθεστώτος/ancient regime (βλ κωμωδίες Βολταίρου).

Στη **μουσική** (Μπετόβεν, Μότσαρτ): βασική μελωδία, ομοφωνική μουσική γραφή με τα υπόλοιπα μέρη να υποστηρίζουν αυτή τη μελωδία, σε αντίθεση με την πολυφωνική αντίστιξη του Μπαρόκ. Το κομμάτι εκφράζει μια γκάμα συναισθημάτων, και όχι ένα μόνο επαναλαμβανόμενο συναίσθημα με παραλλαγές όπως το Μπαρόκ.

Οι εναλλαγές των αισθημάτων εκφράζονται μέσω αλλαγών στην τονικότητα του κομματιού και προκρίνονται αλλαγές στα τεχνικά μέσα/όργανα με τη χρήση πιάνου (πολλαπλές τονικότητες) και την τροποποίηση πνευστών για την προσθήκη τονικότητας (χάλκινο κórνο)

Συμπερασματικά τα **βασικά χαρακτηριστικά του κλασικισμού**:

- στροφή στην αρχαιότητα
- οικουμενικότητα των ανθρώπινων τύπων
- κυριαρχία λόγου έναντι συναισθήματος-άρνηση των προσωπικών συναισθημάτων
- ενότητα των στοιχείων που απαρτίζουν ένα έργο
- ιδανικό τελειότητας στη βάση τριών αξιών: υψηλό, ωραίο ευγενικό (επιρροή από Πλάτωνα)
- φύση/κοινωνία αμετάβλητες σταθερές
- αποφυγή απεικόνισης/αναφοράς σε κάθετι που δεν πληροί τα ιδανικά της αρμονικής τελειότητας

Ο κλασικισμός απηχεί διαμεσολαβημένα την κοσμοαντίληψη της ανερχόμενης αστικής τάξης, που αποστρέφεται τα πολιτισμικά κατάλοιπα της φεουδαρχίας και αναζητά στην αρχαιότητα τα αιώνια αρμονικά πρότυπα. Η αστική σκέψη θέλει να εμφανίσει την κοινωνία της ως αρμονική ενότητα, συγκαλύπτωντας τις υπαρκτές ταξικές αντιθέσεις της και τον εαυτό της ως συνεχιστή των πιο αρμονικών αισθητικών και φιλοσοφικών αξιών.

Ρομαντισμός (τέλη 18ου-19ος αιώνας)

Ο λεγόμενος κλασικισμός της Βαϊμάρης (Γκαίτε και Σίλερ) αποτελεί το σημείο ανάδυσης του νέου καλλιτεχνικού ρεύματος, του **ρομαντισμού**. Η αρχαιότητα χρησιμοποιείται όχι ως αιώνιος κανόνας αισθητικής, αλλά ως πρότυπο για τη δημιουργία λογοτεχνίας που να αγγίζει και να διαπαιδαγωγήσει τα δρώντα υποκείμενα του παρόντος ως άτομα με πάθη και λογική, αναδεικνύοντας τον καθολικό/ιστορικό/προοδευτικό ρόλο της τέχνης.

Με επιρροές από Καντ, Φίχτε, Σέλλινγκ αλλά και Σπινόζα το κίνημα “Κатаιγίδα και ορμή” (*Sturm und Drang*) αποτελεί την αφετηρία του ρομαντισμού.

Ο ρομαντισμός εξαπλώνεται σε όλη την Ευρώπη και εκτείνεται στη λογοτεχνία, τις πλαστικές τέχνες και τη μουσική. Βασικά χαρακτηριστικά του είναι η στροφή προς το συναίσθημα, η εναντίωση στον κλασικισμό η αντίδραση στον ορθολογισμό και την αυστηρή φόρμα, η προβολή των παθών και του συναισθήματος, η διαμαρτυρία για τον απρόσωπο χαρακτήρα και το ωμό συμφέρον των σχέσεων την αστικής κοινωνίας.

Λογοτεχνία: γαλλικό μυθιστόρημα (Ουγκώ, Δουμάς), αγγλική ποίηση (Κόλριτζ, Λόρδος Βύρων, Ουίλλιαμ Μπλέικ, Τζον Κίτς)

Μουσική: πρόκληση συγκίνησης, με το πιάνο βασικό όργανο σε αντικατάσταση του κλειδοκύμβαλου, επειδή ως τεχνικό μέσο επιτρέπει εναλλαγές στην τονικότητα και την ερμηνεία και αντίστοιχες τροποποιήσεις άλλων οργάνων για να υπηρετήσουν τη νέα τεχνοτροπία. (Μπετόβεν-ρομαντική περίοδος, Σοπέν, Βάγκνερ).

Ζωγραφική: απεικόνιση έντονων συναισθημάτων, πρόκριση της φαντασίας έναντι της λογικής, πλούσια χρώματα, αδύνατο περίγραμμα, χρήση φωτοσκιάσεων για την απόδοση ονειρικής/ζοφερής ατμόσφαιρας και αποτύπωση κίνησης/ενέργειας (Γκόγια, Ντελακρουά)
Πιο συγκεκριμένα ο ρομαντισμός διακρίνεται από τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- κυριαρχία του συναισθήματος και του εξατομικευμένου πάθους, ο ήρωας δεν είναι υποχρεωμένος να συγκρατεί και να υποτάσσει τον αυθορμητισμό.
- Αναζήτηση και προβολή προσωπικού στοιχείου-εκθειασμός του εγώ και της βούλησης.
- Ο άνθρωπος εντάσσεται στο χωροχρόνο και κλονίζεται η πίστη περί σταθερότητας των αξιών.
- έμφαση στο υποκείμενο (πρόσωπο) και προβολή του δυναμικού στοιχείου της επίδρασής του εγώ στην κοινωνία.
- Απόρριψη καθιερωμένων αισθητικών κανόνων: προβολή κακού, άσχημου και καταστάσεων που προκαλούν φρίκη (επιρροές από Δάντη, τευτονική μυθολογία).
- Απελευθέρωση φαντασίας, πλούσια γλώσσα με συναισθηματική λεπτομέρεια/υπερβολή
- Η φύση ως ζωντανός οργανισμός σε αλληλεπίδραση με τις ψυχικές διαθέσεις του ανθρώπου, ως αντανάκλαση του εσωτερικού κόσμου του.
- Εξιδανίκευση/αισθητικοποίηση της μελαγχολίας, του θανάτου, της απελπισίας=απελπισία από την πραγματικότητα.
- Προβολή ηρωϊκού, περιπετειώδους στοιχείου-αναζητήσεις εξωτικών τόπων και αντίστοιχα πριμοδότηση παθών/ενστίκτου έναντι της λογικής, ενδιαφέρον για άλλους “πρωτόγονους” λαούς.
- Αναζήτηση λαϊκών εθνικών στοιχείων ενότητας=ο λαός ως φορέας παραδόσεων της φυλής και του αίματος (επίδραση στο ναζισμό)
- Συμπάθεια στους καταπιεσμένους (λαούς και κοινωνικές τάξεις) στράτευση με ριζοσπαστικά/προοδευτικά κινήματα του 19ο αιώνα (αναρχισμός, σοσιαλισμός, εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα)όπως ο Λόρδος Βύρων, ενεργητικός φιλέλληνας που πέθανε στην πολιορκία του Μεσολλογίου, πολεμώντας στην επανάσταση του 1821.

Ρεαλισμός-νατουραλισμός (19ος αιώνας)

Υπενθυμίζουμε ότι η έννοια του ρεύματος στην τέχνη μπορεί να έχει διττή σημασία, όπως στην περίπτωση του ρεαλισμού που σημαίνει:

1. διαχρονική τεχνοτροπία με στόχο την πιστή και αντικειμενική καταγραφή της πραγματικότητας με στόχο την πρακτική και πνευματική αφομοίωσή της
2. καλλιτεχνικό ρεύμα του 2ου μισού του 19ου αιώνα ως αντίδραση στον κλασικισμό και το ρομαντισμό

Με τη σημασία 1 ο ρεαλισμός υπάρχει σε διάφορες ιστορικές μορφές όπως ρεαλισμός του διαφωτισμού, κριτικός ρεαλισμός, σοσιαλιστικός ρεαλισμός

Με τη σημασία 2 αναφερόμαστε σε ένα καλλιτεχνικό ρεύμα σε διάφορα είδη τέχνης της περιόδου 1848-1887, και στη μετεξέλιξή του σε νατουραλισμό=ακραίος φυσικός ρεαλισμός. Ο ρεαλισμός αναπτύσσεται σε μια εποχή εδραίωσης της αστικής κοινωνίας που αποκαλύπτει τις αντιθέσεις της και καταγιγιστικών κοινωνικών αλλαγών, μετασχηματισμών και επαναστάσεων: η κριτική αμφισβήτηση της αστικής κοινωνίας είναι γεγονός.

Ο ρεαλισμός συνεπώς αρνείται κάθε ωραιοποίηση της πραγματικότητας, εμμένοντας στις περιγραφές των αντιθέσεων της. Αντλεί τη θεματολογία του από **τη σύγχρονη ζωή και την πόλη ως βασικό πλαίσιο της**, αλλά ο ρεαλισμός δε μιμείται την πραγματικότητα, αλλά δημιουργεί μια αντιπροσωπευτική εικόνα της, αναπλάθοντας το υλικό της πραγματικής

ζωής και δημιουργώντας τυπολογίες χαρακτήρων. (Μπαλζάκ). Ο ρεαλισμός πρεσβεύει την αντικειμενικότητα για αυτό και στη λογοτεχνία η αφήγηση λειτουργεί ως ομιλία των αντικειμενικών γεγονότων. Προβάλεται η ψυχολογία του ήρωα και οι εσωτερικές αντιφάσεις του και ενοποιείται η εσωτερική αφήγηση με την εξωτερική δράση. Ο ρεαλισμός συνυπάρχει και αλληλεπιδρά με το ρομαντισμό για αυτό και υπάρχουν ρομαντικά στοιχεία στα ρεαλιστικά έργα, αλλά ο ρεαλισμός αποδέχεται τα συναισθήματα, δίχως να τα εξιδανικεύει.

Ο ρεαλισμός ιδίως στη λογοτεχνία σχετίζεται με την πολιτική και τα επαναστατικά κινήματα (μόνο στη Γαλλία από το 1848 μέχρι το 1871 θα γίνουν τρεις εξεγέρσεις και ένα πραξικόπημα) και η ρεαλιστική φόρμα υπηρετεί την πολιτική στράτευση για δύο λόγους:

- μέσο κριτικής των αντιθέσεων της αστικής κοινωνίας
- σε μια μορφή που μπορεί να γίνει κατανοητή από τις “λαϊκές τάξεις”.

Λογοτεχνία (Μπαλζάκ, Φλωμπέρ, Ζολά) **Ελλάδα: αστικό μυθιστόρημα:** Ξενόπουλος, Βουτυράς, Θεοτόκης. Ηθογραφία: Παπαδιαμάντης, Καρκαβίτσας

Ζωγραφική (Γκουρμπέ): Πιστή απεικόνιση της φύσης/κοινωνίας ή ρεαλιστική απεικόνιση φανταστικών/σκηνών, απεικόνιση στιγμών από την καθημερινή ζωή, ακρίβεια στα χρώματα, στην προοπτική και τις αναλογίες.

Ο νατουραλισμός στη ζωγραφική ως φωτογραφική απεικόνιση της φύσης θα υποχωρήσει ύστερα **από την επίδραση της τεχνολογίας με την εφεύρεση της φωτογραφικής μηχανής**, ενώ θα δημιουργηθούν νέες μορφές τέχνης και νέες μέθοδοι στη ζωγραφική (κρίση της αναπαράστασης).

Ο ρεαλισμός σχετίζεται με ορισμένους **οικονομικούς, επιστημονικούς και πολιτικούς παράγοντες:**

1. Η βιομηχανική επανάσταση, η ανάδυση της εργατικής τάξης, οι άθλιοι όροι διαβίωσής της και ως απόρροια η πάλη των τάξεων θα αποτελέσουν τα πραγματολογικό υλικό του ρεαλισμού που θα γίνει η καλλιτεχνική φόρμα κριτικής της κοινωνικής αδικίας και το μέσο διαπαιδαγώγησης και αφύπνισης των κατώτερων τάξεων.
2. Επιστημονική κατεύθυνση της παιδείας: πριμοδότηση ιατρικής, φυσικής κτλ. Η γενίκευση της πειραματικής μεθόδου και της λογικής συντρίβουν μυστήρια και μεταφυσική πίστη. Ο άνθρωπος δεν προβάλλει ούτε ως φορέας αιωνιότητας του κλασικισμού, ούτε ως εξιδανικευμένο ρομαντικό ήρωα, αλλά ως φυσιολογική ύπαρξη με φυσικούς και κοινωνικούς περιορισμούς. Ο άνθρωπος γίνεται ουδέτερος παρατηρητής του εαυτού του και των κοινωνικών σχέσεων και όπως στις επιστήμες, έτσι και στην τέχνη πρέπει και μπορούν να εφαρμοστούν επιστημονικές μέθοδοι για την ερμηνεία της ζωής, του έρωτα και κάθε μυστηρίου της ύπαρξης.
3. Συνέπεια των δύο προηγούμενων: εμφανίζεται το σώμα, ως στοιχείο από της υλικότητας του ανθρώπου, ως πηγή ηδονής. Το άτομο αποτελεί μια βιολογική/κοινωνική μάζα και χάνει την υπερβατική του θεώρηση. Το σώμα και ο άνθρωπος είναι πλέον μετρήσιμες μονάδες και μπορούν να ταξινομηθούν με ακρίβεια από την ιατρική επιστήμη. Εμφανίζεται στη ρεαλιστική λογοτεχνία και η γυναίκα ως σώμα αλλά και ως αυτόνομη, δυναμική ύπαρξη, ως αντισυμβατική ηρωίδα. (Νανά, Μαντάμ Μπωβαρύ)

Ο ρεαλισμός προκαλεί με τα έργα του σοκ στην καθεστωτική ηθική, λόγω της ωμότητας των περιγραφών του και της αμείλικτης κριτικής του στις κοινωνικές αντιθέσεις, ενώ

ταυτόχρονα αποδομεί τα ρομαντικά μοτίβα ως αντιδραστική και ναρκισσιστική αρνήση της πραγματικότητας.

Μοντερνισμός

- Μοντέρνα σκέψη, πρακτική, τέχνη στην εποχή της νεοτερικότητας
- Πνευματικό/πολιτικό/καλλιτεχνικό ρεύμα στα τέλη του 19ου αιώνα-αρχές 20ου με επιρροές από τη Β' Βιομηχανική επανάσταση μέχρι το 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο με κυριότερα χαρακτηριστικά:
 1. Αντίδραση στον κλασικισμό/ρομαντισμό/ρεαλισμό.
 2. Απόρριψη/παρωδία/αλλά και επανανακάλυψη της παράδοσης υπό νέες οπτικές
 3. Η επιστημονική μεθοδολογία (παρατήρηση, αποστασιοποίηση, έρευνα) πρέπει να υπάρχει και στην τέχνη.
 4. Απόρριψη των βεβαιοτήτων και της μιας αντικειμενικής περιγραφής της πραγματικότητας (ωστόσο αποδοχή της ύπαρξης αντικειμενικής πραγματικότητας).
 5. Κατακερματισμός χώρου-χρόνου, προβολή υποκειμενικότητας, και πολλαπλών αντιλήψεων για την αλήθεια.
 6. Απόρριψη των καθολικών αισθητικών/ηθικών αξιών αλλά και της απόλυτης πίστης στον ορθολογισμό και της γραμμική προόδο. Άρνηση της τέχνης ως μέσου έκφρασης των κυρίαρχων αξιών.
 7. Προβολή της επισφαλούς και τραγικής θέσης του ατόμου στη νέα πολύπλοκη και ραγδαία μετασχηματιζόμενη πραγματικότητα.
 8. Ο μοντερνισμός δέχεται επιδράσεις από τις ραγδαίες μεταβολές της πραγματικότητας της εποχής του λόγω τεχνολογικών/οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών αλλά και από τις κριτικές θεωρίες των Μαρξ/Δαρβίνο/Φρόυντ που προτάσσουν τη γενικευμένη αμφισβήτηση των κυρίαρχων απόψεων της αστικής κοινωνίας.
 9. Στη μουσική εισάγονται ατονικά στοιχεία ενώ στη ζωγραφική ο μοντερνισμός θα συνδεθεί με την κρίση της αναπαράστασης που θα παράγει πολλά ρεύματα (ιμπρεσιονισμός, εξπρεσιονισμός κτλ)

Ιμπρεσιονισμός (19ος αιώνας-1860)

Σχολή που εκδηλώνεται κυρίως στη ζωγραφική, στη Γαλλία της εποχής του Λουδοβίκου Βοναπάρτη (1852-1872). Αντίστοιχο κίνημα στη Βιέννη, ο ζετσεσιονισμός (Κλιμτ).

Μια σειρά από καλλιτέχνες αντιδρούν στις τεχνικές και τη θεματολογία που υπαγόρευε η Ακαδημία και στον υπερβολικό συναισθηματισμό του ρομαντισμού. Ο ιμπρεσιονισμός αποτελεί την πρώτη αντίδραση-απόπειρα απάντησης στην κρίση της αναπαράστασης, που σχετίζεται με το αισθητικό/γνωσιολογικό ζήτημα της απεικόνισης της πραγματικότητας.

Στοιχεία ιμπρεσιονισμού-τεχνικές ζωγραφικής

1. Χρήση βασικών-ζωντανών χρωμάτων.
2. Μικρές εμφανείς πινελιές, ώστε να αποδίδονται τα γενικά χαρακτηριστικά, οι εντυπώσεις (impressions) και όχι λεπτομέρειες.
3. Οι άνθρωποι δε βλέπουν τα ίδια πράγματα, αλλά το φως που αντανάκλαται πάνω τους. Το φως κυρίαρχο στην όραση, ειδικά ο τρόπος αντανάκλασής του.
4. Προβολή υποκειμενικότητας και φευγαλέου στοιχείου (κίνηση, χρόνος).
5. Κύριοι εκπρόσωποι: Μονέ, Ντεγκά, Ρενουάρ: πολλοί καλλιτέχνες έχουν περιόδους στο έργο τους και μπορεί να ανήκουν σε διάφορα ρεύματα στη διάρκεια της ζωής τους.

Μεταϊμπρεσιονισμός (μετεξέλιξη ιμπρεσιονισμού-επίδραση στον εξπρεσιονισμό)

- Ενίσχυση του συναισθηματικού αντίκτυπου της φύσης στον καλλιτέχνη-υποκειμενισμός. “Αν τα φύλλα είναι πράσινα αλλά τα βλέπω κίτρινα θα τα ζωγραφίσω κίτρινα”: Γκογκέν
- Αφύσικα χρώματα-απλές γεωμετρικές φόρμες=ακόμα μεγαλύτερη απόσταση από την απεικονιστική/αναπαραστατική ζωγραφική
- Αναζήτηση του φωτός και της φευγαλέας εντύπωσης (Βαν Γκογκ πήγε στο γαλλικό νότο για να βρει το φως που επιθυμούσε)
- Αντίδραση στην παρακμή/εμπορευματοποίηση της τέχνης, είτε με αναζήτηση άλλων πολιτιστικών/αισθητικών προτύπων (Γκογκέν πήγε στην Αϊτή) είτε με την απέλπιδα φυγή από την πραγματικότητα (Βαν Γκογκ)

Συμβολισμός (τέλη 19ου, Γαλλία-Βέλγιο)

Κυρίως λογοτεχνία-ποίηση-ζωγραφική: Μπωντλαίρ, Ρεμπώ, Βερλαίν, Μουνκ

- Αντίδραση στο ρεαλισμό (ρομαντικά στοιχεία)
- Έντονο μυθολογικό στοιχείο: ενορμήσεις-όνειρα.
- Στόχος: η ανάδειξη κρυφής αλήθειας μη προσπελάσιμης από τη λογική ή τις αισθήσεις
- Απόρριψη ομοιοκαταληξίας
- Θεματικές: θάνατος, τρέλα, τραγωδία, φρίκη

10) Σύγχρονος πολιτισμός

20ος αιώνας

Ο σύντομος 20ος αιώνας (κατά τον ιστορικό Χοσμπάουμ διαρκεί ουσιαστικά από το 1914-1991) χαρακτηρίζεται από

- τεράστια ανάπτυξη της παραγωγής και της τεχνολογίας
- νέα οικονομικά μοντέλα (ταύλορισμός-φορντισμός-γραμμή παραγωγής)
- πρόσβαση στην κατανάλωση των εργαζομένων και της μικροαστικής τάξης στις ανεπτυγμένες οικονομίες (καταναλωτική κοινωνία)-υπαγωγή του ελεύθερου χρόνου στην κατανάλωση.
- Μαζικός πολιτισμός/μαζική κουλτούρα μια μορφή εμπορευματοποίησης του πολιτιστικού ελεύθερου χρόνου και της καλλιτεχνικής δημιουργίας σε αντιπαράθεση με τέχνη για κλειστούς ελιτιστικούς αυτοαναφορικούς κύκλους των ειδικών της τέχνης. Ο πολιτισμός ως μαζικό καταναλωτικό προϊόν
- Κοινωνία του θεάματος. Προβολή του φαίνεσθαι εις βάρος του είναι, εισαγωγή του ψηφιακού κόσμου και πολιτισμού.
- τη βαρβαρότητα δύο παγκοσμίων πολέμων και εκατοντάδων τοπικών-περιφερειακών
- επαναστάσεις και ανταποικιοκρατικούς αγώνες
- άνοδος φασιστικών καθεστώτων
- γενικευμένη αλλοτρίωση-αστυφιλία και το οικολογικό ζήτημα ως αποκορύφωση της αλόγιστης ανάπτυξης σε βάρος των φυσικών πόρων του πλανήτη.

Πολιτική-οικονομία-κοινωνία

Η λεγόμενη Belle époque διαρκεί από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο (1914-18). Η σχετική ευημερία διακόπτεται βιαίως με τον πόλεμο που διαδέχεται μια σειρά από τοπικούς πολέμους (Βαλκανικοί πόλεμοι) και τη συγκρότηση εθνών-κρατών στη βαλκανική χερσόνησο, στο κενό που αφήνει η κατάρρευση της Οθωμανικής

αυτοκρατορίας ξεσπά λόγω του ανταγωνισμού των μεγάλων δυνάμεων (Γαλλία-Αγγλία εναντίον Γερμανίας) για τον έλεγχο της παγκόσμιας αγοράς και των αποικιών. Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος (ουσιαστικά ευρωπαϊκός) θα τελειώσει με τη συντριβή της Γερμανίας. Το 1917 ξεσπά η Οκτωβριανή επανάσταση στη Ρωσία που θα οδηγήσει στην απόπειρα συγκρότησης μιας άλλης κοινωνικής οργάνωσης, δίχως ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και με κυρίαρχη πολιτική εξουσία, την εξουσία της εργατικής τάξης.

Η φρίκη του Α'ΠΠ, η οικονομική κρίση του 1929 θα χαρακτηρίσουν την περίοδο του μεσοπολέμου: η άνθηση καλλιτεχνικών ρευμάτων (σουρεαλισμός, φουτουρισμός) αποτυπώνει αφενός την κυριαρχία του μοντέρνου στοιχείου και της ανόδου της τεχνικής-τεχνολογίας, αφετέρου τη φρίκη, την οδύνη και την κριτική στο καπιταλιστικό σύστημα.

Η οικονομική κρίση θα αποτελέσει το πλαίσιο, ώστε μέσω της χρήσης της τεχνολογίας (ο κινηματογράφος ως τομή τέχνης-τεχνικής θα αποτελέσει μέσο προπαγάνδας), της βίας και τεχνικών χειραγώγησης θα ανέβουν στην εξουσία φασιστικά και ναζιστικά κινήματα, προετοιμάζοντας το 2ο παγκόσμιο πόλεμο. Η ναζιστική βία αποτελεί συνέχεια της βίας της νεοτερικότητας¹⁷ και τομή ταυτόχρονα μιας και συστηματοποιεί και οργανώνει τη βία σε βιομηχανία εξόντωσης και θανάτου.

Στηριζόμενο στο διαχρονικό αντισημιτισμό, το χιτλερικό καθεστώς, θα εξοντώσει εκατομμύρια Εβραίους σε θαλάμους αερίων και φούρνους, αλλά και κάθε είδους εχθρό του Ράιχ: κομμουνιστές, τσιγγάνους, ομοφυλόφιλους, διανοητικά ανάπηρους. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης (Άουσβιτς, Μαουτχάουζεν κτλ) θα αποτελέσουν στίγμα για το σύγχρονο πολιτισμό, μια διαρκής υπενθύμιση της πάντα υπαρκτής πιθανότητας ο πολιτισμός να παράγει βαρβαρότητα.

Οι ταπεινωτικοί και εξοντωτικοί όροι της ειρήνης, θα προετοιμάσουν το έδαφος για τον πραγματικά παγκόσμιο πόλεμο του 1939-1945 που θα οδηγήσει στη συντριβή των δυνάμεων του άξονα (ναζιστική Γερμανία-φασιστική Ιταλία-Ιαπωνία). Η ανάπτυξη της αεροπορίας και η τελειοποίηση των οπλικών συστημάτων θα οδηγήσει στο σφαγείο του ΒΠΠ με 100εκ νεκρούς. Ο πόλεμος θα τελειώσει με ένα έγκλημα πολέμου με τη ρίψη ατομικών βομβών, το νέο υπερόπλο, σε Χιροσίμα-Ναγκασάκι και την ανάδειξη των ΗΠΑ ως παγκόσμιας δύναμης στο πλαίσιο του ψυχρού πολέμου (1947-1991) με ανταγωνιστικές δυνάμεις την ΕΣΣΔ και τους συμμάχους της και τις ΗΠΑ και τη δυτική συμμαχία.

Η ανοικοδόμηση της Ευρώπης, ο ανταγωνισμός των μεγάλων δυνάμεων ΗΠΑ-ΕΣΣΔ, η απειλή μιας πυρηνικής σύρραξης, η ίδρυση του κράτους του Ισραήλ (1948) και η απαρχή της καταπίεσης του παλαιστινιακού λαού, η κατάρρευση της αποικιοκρατίας από το 1950-70 με τα αντιαποικιοκρατικά κινήματα, (Αλγερία, Τυνησία, Αίγυπτος, Ινδοκίνα) το κίνημα του παναραβισμού αποτελούν κορυφαία γεγονότα της μεταπολεμικής περιόδου.

Το μεταπολεμικό κύμα ανάπτυξης θα αποτελέσει το πλαίσιο για την περαιτέρω ανάπτυξη της τεχνολογίας, της κατανάλωσης και της σχετικής ευημερίας και σταθερότητας στις ανεπτυγμένες οικονομίες μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960.

Η διεθνοποίηση της οικονομίας την ίδια περίοδο, θα οδηγήσει στη συγκρότηση των πολυεθνικών εταιρειών (ήδη υπάρχουν αλλά τότε καθιερώνονται) και σε υπερεθνικές ολοκληρώσεις (απαρχές ευρωπαϊκής ένωσης).

¹⁷ Η βία της αποικιοκρατίας από τον Κολόμβο μέχρι τις σφαγές στο Κογκό από το βασιλιά Λεοπόλδο για τον έλεγχο της παραγωγής καουτσούκ, η αιματηρή καταστολή των εργατικών εξεγέρσεων του 19ου αιώνα, ο ΑΠΠ, αποτελούν τη γενεαλογία και το πλαίσιο ανάπτυξης της ναζιστικής βίας, δίχως αυτό να σημαίνει τη σχετικοποίηση ή τη δικαιολόγηση του Ολοκαυτώματος.

Το τέλος της μεταπολεμικής ανάπτυξης θα πλαισιώσει το ανερχόμενο κίνημα της νεολαίας (γνωστό και ως παγκόσμιο 1968). Από το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα των μαύρων στις ΗΠΑ (υπενθυμίζεται ότι μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960, σε πολλές πολιτείες των ΗΠΑ υπήρχε κανονικό καθεστώς φυλετικών διακρίσεων-απαρτχάιντ) μέχρι τις φοιτητικές εξεγέρσεις στην Ευρώπη: αναδεικνύεται μια νέα γενιά που δεν έχει ζήσει τους πολέμους, δεν έχει μνήμες της προπολεμικής κοινωνίας και ασκεί κριτική στον τρόπο ζωής και τον πολιτισμό. Αμφισβήτηση των πολιτιστικών αξιών, σεξουαλική απελευθέρωση, κριτική στις προηγούμενες γενιές θα οδηγήσουν σε νέες αντιλήψεις μετά το 1968 που θα ενσωματωθούν στην κυρίαρχη ιδεολογία και θα ενισχύσουν την εξατομίκευση και την αποθέωση του εγώ (βλ και νεοφιλελευθερισμό) αλλά και θα σπάσουν εν μέρει την υποκρισία και το φορμαλισμό των κοινωνικών σχέσεων.

Η κρίση του 1973 θα οδηγήσει στην υιοθέτηση νέων μοντέλων παραγωγής (ευέλικτο μεταφορντικό μοντέλο) στη στροφή στις υπηρεσίες και στο χρηματοπιστωτικό τομέα και την Τρίτη Βιομηχανική Επανάσταση: υπολογιστές/πληροφορική, περαιτέρω αυτοματοποίηση, αύλη εργασία, αποεδαφικοποίηση παραγωγής: συγκροτείται μια νέα οργάνωση εργασίας. Μερικότητα, αποσπασματικότητα παραγωγής και κατακερματισμός εργασιακών και κοινωνικών ταυτοτήτων. Δυσκολία σύνδεσης και ερμηνείας των γεγονότων λόγω της ταχύτατης εναλλαγής εντυπώσεων, αδυναμία αναστοχασμού.

Επιστήμη-τεχνολογία

Επανάσταση στη φυσική και στα μαθηματικά: κβαντική θεωρία και θεωρία της σχετικότητας αλλάζουν το επιστημονικό υπόδειγμα του φυσικού κόσμου, ενώ η επανάσταση στα μαθηματικά (θεωρία αριθμών-συνόλων) θα προετοιμάσει την επιστήμη των υπολογιστών

Η τιθάσευση της ενέργειας από τη σχάση του ατόμου του ουρανίου (ατομική) θα αποτελέσει εκτός από υπερόπλο, ενεργειακή βάση για την τροφοδότηση της ανάπτυξης

Η ανάπτυξη της βιολογίας και της βιοχημείας (ορμόνες-ένζυμα) η ανακάλυψη της πενικιλίνης (1928) και της έλικας του DNA το 1953, η συμβολή των ανθρωπιστικών επιστημών (κοινωνιολογία, ανθρωπολογία, ψυχανάλυση) στην κατανόηση της πολυπλοκότητας του ανθρώπου.

Η μερική μηχανοποίηση του οίκου (ηλεκτρικές συσκευές), η μαζική χρήση αυτοκινήτου, η πρόσβαση στην κατανάλωση, η γενικευμένη εμπορευματοποίηση της τέχνης και της καθημερινής μη παραγωγικής ζωής, η κοινωνία του θεάματος (πολιτισμός της εικόνας-τηλεόραση) ομογενοποιούν τον πολιτισμό. Ταυτόχρονα, η απαξίωση της συλλογικότητας και η συνεχής άνοδος των ρυθμών ζωής και συγκροτούν νέα υποκείμενα, σηματοδοτώντας τη μετάβαση προς τις κοινωνίες του μεταμοντέρνου και παράγουν διάφορες ψυχικές διαταραχές (άγχος-κατάθλιψη-νευρώσεις) που καταδεικνύουν ενδεχομένως τις αντιφάσεις και τα αδιέξοδα του σύγχρονου πολιτισμού που κορυφώνονται στον 21ο αιώνα.

Καλλιτεχνικά ρεύματα του 20ου αιώνα

Η εφεύρεση του κινηματογράφου αποτελεί το κορυφαίο γεγονός για την τέχνη των αρχών του 20ου αιώνα. Η εισαγωγή της ψευδαίσθησης (η πρώτη ταινία ήταν ένα τρένο, φιλμαρισμένο από μπροστά και στην προβολή, οι θεατές νόμιζαν ότι ερχόταν κατά πάνω τους) και η ενοποίηση όλων των τεχνών και της τεχνικής αποτελούν τα βασικά στοιχεία του. Ταυτόχρονα η τελειοποίηση του τηλέγραφου, η εφεύρεση του αεροπλάνου, τα μεγάλα μεταναστευτικά/ταξιδιωτικά ρεύματα, η γενική πίστη στην επιστήμη και την τεχνολογία, οι

γεωπολιτικές αντιθέσεις και η ατμόσφαιρα που προμηνύει τον 1ο Παγκόσμιο Πόλεμο χαρακτηρίζουν την εποχή των αρχών του 20ου.

Αρ Νουβώ (Art nouveau): καλλιτεχνικό ρεύμα της εποχής της Μπελ Επόκ (Belle Époque) στη γλυπτική, τη ζωγραφική, την αρχιτεκτονική, την επιπλοποιία, τη διακόσμηση με στοιχεία:

- σχέση με συμβολισμό-κριτική στα δεινά της εκβιομηχάνισης (ρομαντικό στοιχείο)
- στοιχεία από τη φύση
- απόπειρα ενοποίησης μορφών τέχνης
- αρχιτεκτονική: επαναπρόσληψη παρελθόντος (βικτωριανή εποχή και μπαρόκ)

Εξπρεσιονισμός (προπομπός αφηρημένης τέχνης)

Ο εξπρεσιονισμός πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα την κρίση της αναπαράστασης και τη σχέση υποκειμένου-αντικειμένου. Κυριότεροι εκπρόσωποι στη ζωγραφική (Καντίσκι, Μουνκ)

- χρήση έντονων χρωμάτων και αντιθέσεων
- πρόκληση συναισθημάτων
- αυτονομία του χρώματος (μορφή) από το αντικείμενο (περιεχόμενο)
- έντονο υποκειμενικό στοιχείο: η πραγματικότητα όπως τη βιώνει/εσωτερικεύει ο καλλιτέχνης
- Μουσική: *Ραβέλ, Στραβίνσκι*. Κινηματογράφος: *Νοσφεράτου*.

Φωβισμός (Γαλλία 1905) fauve=θηρίο (Μπρακ, Ματίς)

- Κυριαρχία έντονων χρωμάτων, άρνηση των μορφών του παρελθόντος-
- σκοτεινά χρώματα, αντιθέσεις φωτός-σκιάς
- υποκειμενική έκφραση- η μορφή ως αυτοσκοπό, ζήτω η έκρηξη των χρωμάτων

Κυβισμός (1905, αφηρημένη τέχνη) (Σεζάν, Πικάσο, Μπρακ)

Ο κυβισμός αποτελεί το πρώτο ρεύμα τέχνης που δεν αναπαριστά την αντικειμενική πραγματικότητα, έστω με υποκειμενικό τρόπο, αλλά την προσεγγίζει αφηρημένα. Κυρίως ζωγραφική-γλυπτική

- Σεζάν: εκφράζει τη μετάβαση από τον ιμπρεσιονισμό στον κυβισμό, *“μεταχειριστείτε τη φύση μέσα από έναν κύβο, έναν κύλινδρο”*.
- λίγα χρώματα, ριζική ανατροπή της αναπαράστασης στην τέχνη
- νέα γλώσσα, νέα οπτική, νέα υλικά
- **Περίοδοι:** σεζανική φάση, απλός κυβισμός, σύνθετος κυβισμός (χρήση κολάζ, ψεύτικου ξύλου-μαρμάρου), ορφισμός (χρήση έντονων-αντίθετων χρωμάτων).

Φουτουρισμός (Ιταλία και Ρωσία 1909-1920): ζωγραφική, γλυπτική, ποίηση, θέατρο . Μαρινέτι, Μπάλο, Μαγιακόφσκι. Καλλιτεχνικό ρεύμα της εποχής του τεϊλορισμού: γραμμή παραγωγής, μαζική παραγωγή, τυποποίηση και του φορντισμού: ορθολογισμός της παραγωγής, ενίσχυση καταναλωτισμού των εργαζόμενων τάξεων. **Κύρια χαρακτηριστικά:**

- αποθέωση της τεχνολογίας και της τεχνικής/μηχανής
- ενάντια στο ρομαντισμό και τη παρελθοντολαγνεία
- άμεση επίδραση από τις νέες τεχνολογίες-ωδή στα νέα τεχνολογικά μέσα
- μοτίβα: δύναμη/ταχύτητα/μηχανές
- επηρέασε το ρωσικό κονστρουκτουβισμό, το ντανταϊσμό, το σουρεαλισμό
- Μουσική: σπάσιμο καθιερωμένων μοτίβων (ατονικά στοιχεία, κραυγές κτλ)

- Πολιτική σύνδεση ορισμένων φουτουριστών με φασισμό, συνέπεια της λατρείας της δύναμης και ισχύος

Μεσοπόλεμος

Η φρίκη και η τραγωδία του 1ου Παγκοσμίου Πολέμου, το ανοιχτό τραύμα με τους εκατοντάδες χιλιάδες ανάπηρους και ψυχικά ασθενείς που επιστρέφουν από τα μέτωπα, η γεωπολιτική αστάθεια, ο γερμανικός υπερπληθωρισμός (1923), η οικονομική κρίση του 1929 και η μεγάλη Ύφεση, η άνοδος φασισμού-ναζισμού και η βεβαιότητα ότι επέρχεται σύντομα ο επόμενος μεγάλος πόλεμος αντανakλώνται στην τέχνη ως κραυγή απόγνωσης, καταγγελίας του παράλογου πολιτισμού, της αστικής υποκρισίας και ως κριτική αποδόμηση των συντηρητικών/καθιερωμένων αξιών-ηθών. Η πίστη στη λογική και τον άνθρωπο υποχωρεί σημαντικά, η εποχή της αθωότητας έχει περάσει ανεπιστρεπτί.

Ντανταϊσμός (1915-1923) (προπομπός σουρεαλισμού-θα επηρεάσει τους καταστασιακούς 50 χρόνια μετά) ποίηση, θέατρο, γραφιστική. (Τζαρά, Χανς Ρίχτερ, Απολλιναίρ)

- εσκεμμένος παραλογισμός, πρόκληση των ηθών, αισθητική αναρχία
- απόρριψη ιδανικών τέχνης, απομυθοποίηση καλλιτεχνικού ιδεώδους
- κριτική στον πόλεμο και στον καπιταλισμό ως λογικό παράλογο ή παράλογη λογική
- Χώροι: Καμπαρέ Βολταίρ (Ζυρίχη) Ν. Υόρκη, Βερολίνο (1917-1923)
- Πολιτικό και καλλιτεχνικό μανιφέστο: κριτική στην αφηρημένη τέχνη, στην αστική και εμπορευματοποιημένη τέχνη, στην μαζική και ελιτίστικη: κριτική στα πάντα
- Οι ντανταϊστές δεν ασπάζονται τον ορθολογισμό-αντιδρούν στον καπιταλισμό και τον πόλεμο, υιοθετώντας μια μηδενιστική αρνητική στάση
- Καινοτομίες: εφεύρεση του φωτομοντάζ, ηχητικό-οπτικό ποίημα: το τεχνικό μέσο προσδιορίζει όσο και ο δημιουργός το περιεχόμενο και τη μορφή του έργου
- Νταντά=δύο τουλάχιστον ερμηνείες: διπλή ρουμανική κατάφαση, γαλλικό παιχνίδι: η αμφισημία ως στοιχείο ντανταϊσμού

Σουρεαλισμός (1918-1926): λογοτεχνία, ποίηση, ζωγραφική, κινηματογράφος

Απολλιναίρ, Μπρετόν, Ελυάρ, Αραγκόν, Μπατάιγ, Μπουνιουέλ, Εμπειρίκος

- αντίδραση στην κρίση του αστικού πολιτισμού
- επιρροές από Μαρξ (κριτική του καπιταλισμού) και Φρόυντ (θεωρία για το ασυνείδητο)
- τεχνικές: αυτόματη γραφή, σύνδεση με ασυνείδητο μέσω συνειρμών. Σχέδιο: τυχαία μετακίνηση πινέλου στο χαρτί (Μιρό)
- προβολή φαντασίας: κατά κάθε ελέγχου από τη λογική
- αντικομφορμισμός, απαλλαγή ανθρώπου από τα δεσμά της λογικής-ηθικής
- παντοδυναμία ονείρου ως πύλη του ασυνείδητου (Φρόυντ)
- Κοινωνικό όραμα άλλης κοινωνίας, όχι μόνο μηδενιστική απόρριψή της (Ντανταϊσμός)
- Σύνθημα: *Να αλλάξουμε τον κόσμο (Μαρξ), να αλλάξουμε τη ζωή (Ρεμπό)*
- Σύνδεση με ριζοσπαστικά κινήματα της άκρας αριστεράς-κομμουνισμός

Κονστροκτουβισμός (Ρωσία 1913-1930)

Ο κονστροκτουβισμός ή αλλιώς ρωσική πρωτοπορία δέχτηκε επιδράσεις από το σουρεαλισμό και το φουτουρισμό και συνδέθηκε με το Μπάουχάους. **Αποτελεί κίνημα τομής τέχνης-τεχνολογίας.**

Κυριότεροι εκπρόσωποι ο Τάτλιν και ο Μάλεβιτς. Στο περίφημο έργο του τελευταίου (Μάυρο τετράγωνο) αποδομείται η συμβατική τέχνη, η σχέση θεατή-πίνακα-καλλιτέχνη και ασκείται κριτική στον περιορισμό και τη στατικότητα της οπτικής γωνίας που επιβάλλει το πλαίσιο του πίνακα. Το μαύρο τετράγωνο υποδηλώνει την ανοικτότητα και τη ριζοσπαστικότητα της νέας αντίληψης.

- η τέχνη κατασκευάζεται όπως κάθε άλλο ανθρώπινο έργο
- αφηρημένες κατασκευές-απεικόνιση γεωμετρικών μορφών
- μινιμαλιστικές συνθέσεις
- εκθειασμός μηχανών/βιομηχανικής τεχνολογίας
- χρήση βιομηχανικών-καθημερινών-λειτουργικών υλικών (πλαστικό, γυαλί, ατσάλι)

Μπάουχαους (Bauhaus) (Γερμανία 1919-1933)

Λεκτική αντιστροφή του Hausbau (οικοδόμηση), το Μπάουχαους αποτελεί αρχιτεκτονική/καλλιτεχνική σχολή με πρακτική-διδακτική στόχευση. Επηρεάστηκε από το ρωσικό κονστρουκτουβισμό και το ρεύμα του νεοπλαστικισμού (**το Στυλ Ολλανδία 1917-20**) που πρότασε ένα νέο ιδανικό αρμονίας και χρησιμοποιούσε την αφαιρετική τεχνική με θεμελιώδεις φόρμες/σχήτα, οριζόντιες/κάθετες γραμμές, βασικά χρώματα.

Υπάρχουν τρεις περιόδοι του Μπ.:

- Βαϊμάρη (1919-25) με διεθνή σχολή τον Γκρόπιους (την έκλεισε η κυβέρνηση)
- Ντεσάου (1925-1932) υπό τη διεύθυνση Μέγιερ
- Βερολίνο (1932-1933), υπό τον Βαν Ντερ Ρόε (την έκλεισαν οριστικά οι ναζί).

Χαρακτηριστικά και βασικές αρχές του Μπ.

- *τέχνη και τεχνολογία αποτελούν μια νέα ενότητα, μετατόπιση προς το βιομηχανικό σχεδιασμό¹⁸*
- χρήση τεχνολογίας για καλλιτεχνικούς σκοπούς
- απουσία διάκρισης μεταξύ εφαρμοσμένων και καλών τεχνών και τέχνης-τεχνικής.
- σφαιρική διδασκαλία όλων των μορφών τέχνης (η διδασκαλία της αρχιτεκτονικής ήταν στην πράξη η κυρίαρχη)
- διδασκαλία σε εργαστήρια με επικεφαλής έναν τεχνίτη και έναν καλλιτέχνη
- στόχος: η ενοποίηση όλων των τεχνών και να αποτελέσει δόγμα για όλες τις σφαίρες της ανθρώπινης δημιουργικότητας.
- νεό κτίριο:συνδυάζει λειτουργική-αισθητική και αρχιτεκτονική-γλυπτική και ζωγραφική
- επαναφορά της τέχνης στην καθημερινή ζωή ως στοιχείο του υλικού πολιτισμού του ανθρώπου
- χρώμα/γεωμετρικές φόρμες/λιτότητα. Λειτουργισμός=το λιγότερο είναι περισσότερο, η μορφή ακολουθεί τη λειτουργία
- Αναβάθμιση προϊόντων μαζικής παραγωγής ως έργων τέχνης.

Στο μεσοπόλεμο, αλλά και ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα, είναι εμφανής η άμεση επίδραση της τεχνολογίας στην τέχνη, ώστε να διατυπωθεί ρητά ως αίτημα στις σχολές του Φουτουρισμού, Κονστρουκτουβισμού, ενώ στο Μπάουχάουζ αποτελούσε και συνειδητό στόχο της διδασκαλίας. Η πίστη ότι βιομηχανική ανάπτυξη, η τεχνολογία και τα τεχνητά μέσα μπορούν να υποταχθούν στην ανθρώπινη δημιουργικότητα. Όστε το σημείο τομής

¹⁸ ο βιομηχανικός σχεδιασμός και γενικά η αισθητική τεχνική του σχεδιασμού όπως και η διαφήμιση αποτελούν πεδία τομής τέχνης-τεχνολογίας

τέχνης-τεχνολογίας, η αντικειμενοποίηση/αποκρυστάλλωση της δημιουργικότητας του ανθρώπου στα προϊόντα της εργασίας του, να μην βιώνεται ως αλλοτρίωση και αποξένωση, αλλά ως αναγνώριση της ικανότητας του ανθρώπου να βρίσκει ένυλες εκφράσεις της δημιουργικότητάς του.

Μεταμοντερνισμός (1950 ή 1970 και μετά)

Ο μεταμοντερνισμός αποτελεί μετεξέλιξη και απόρριψη του μοντερνισμού, χωρίς διακριτό ιδεολογικό στίγμα. Ο όρος δεν αναφέρεται στην ύπαρξη μιας ενιαίας καλλιτεχνικής σχολής, όσο στην καλλιτεχνική και εν γένει πνευματική παραγωγή την περίοδο του ύστερου καπιταλισμού και της μετανεωτερικότητας. Ο κόσμος μετά το τέλος του 2ου Π.Π που αποτελεί το πλαίσιο ανάδυσης του μεταμοντερνισμού αλλάζει σε σχέση με το μοντέρνο κόσμο που υπέστη το σοκ ενός νέου παγκοσμίου πολέμου: πολιτικοί, κοινωνικοί και τεχνολογικοί παράγοντες διαμορφώνουν νέες μορφές κοινωνικής συνείδησης:

- Νέες γεωπολιτικές ισορροπίες, ψυχρός πόλεμος αλλά και διεθνοποίηση της παραγωγής και της αγοράς
- Μεταπολεμικό κύμα ανάπτυξης, ενίσχυση κράτους πρόνοιας (σε μερικές χώρες). Καταναλωτισμός. Ο ρόλος της διαφήμισης, της τηλεόρασης και τα επιβαλλόμενα καταναλωτικά πρότυπα. Εξιδανίκευση καταναλωτισμού.
- **Μαζικός πολιτισμός/μαζική κουλτούρα** μια μορφή εμπορευματοποίησης του πολιτιστικού ελεύθερου χρόνου και εκχυδαϊσμού της καλλιτεχνικής δημιουργίας σε αντιπαράθεση με τέχνη για κλειστούς ελιτιστικούς αυτοαναφορικούς κύκλους των ειδικών της τέχνης.
- Κοινωνία του θεάματος. Προβολή του φαίνεσθαι εις βάρος του είναι, εισαγωγή του ψηφιακού κόσμου και πολιτισμού.
- Χάσμα γενεών-κριτική της επόμενης γενιάς: από το ροκ του 1950 και το πανκ του 1970-80 ως νεανικές εξεγερτικές μουσικές κουλτούρες, μέχρι το κίνημα της δεκαετίας του 1960 (κορύφωση το 1968).
- **3η βιομηχανική επανάσταση:** υπολογιστές/πληροφορική, στροφή στον τριτογενή τομέα παραγωγής (υπηρεσίες) και τη χρηματοπιστωτική σφαίρα, περαιτέρω αυτοματοποίηση, αύλη εργασία, αποεδαφικοποίηση παραγωγής: συγκροτείται μια νέα οργάνωση εργασίας. Μερικότητα, αποσπασματικότητα παραγωγής και κατακερματισμός εργασιακών και κοινωνικών ταυτοτήτων. Δυσκολία σύνδεσης και ερμηνείας των γεγονότων λόγω της ταχύτατης εναλλαγής εντυπώσεων, αδυναμία αναστοχασμού.
- Γενικευμένη εμπορευματοποίηση της τέχνης και της καθημερινής μη παραγωγικής ζωής.

Βασικά χαρακτηριστικά της μεταμοντέρνας προσέγγισης:

- Αυτονόμηση μορφής-περιεχομένου: η μορφή μπορεί να νοηματοδοτηθεί και με άλλο αντίθετο περιεχόμενο.
- Άρνηση της ολοκληρωτικότητας-το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων, δηλαδή των συνεκτικών ολιστικών απόψεων γιατί αποτελούν προάγγελους ολοκληρωτισμού
- αποδοχή της μερικότητας και της αποσπασματικότητας στη βάση της γνωσιολογικής και οντολογικής αντίφασης: **αδύνατον να βρεθεί μια συνεκτική, ολιστική αντικειμενική αλήθεια γιατί δεν υπάρχει.**
- Πλουραλισμός στα πάντα ενάντια στη μία ολοκληρωτική αλήθεια/άποψη
- Σχετικισμός και άκρατος υποκειμενισμός-προβολή της απουσίας νοήματος
- σημασία έχει το μέσο/διαδικασία και όχι το περιεχόμενο ή σημασία έχει η ιδέα του έργου και όχι το έργο

- η αλήθεια και οι έννοιες είναι μια κατασκευή

Κυριότερα καλλιτεχνικά ρεύματα της μετανεοτερικότητας

Ζωγραφική/γλυπτική (Μετατόπιση της καλλιτεχνικής παραγωγής στις ΉΠΑ λόγω και της οικονομικής πρωτοκαθεδρίας τους).

Αρνηση της απόλυτης κυριαρχίας της ανεικονικής ζωγραφικής. Συνυπάρχουν ανόμοια ρεύματα που υποστηρίζουν την κατάργηση κάθε υλικότητας του έργου, το ανάγουν στην ιδέα και άλλα που προβάλλουν την υλικότητα του έργου αναζητώντας τη νατουραλιστική απεικόνισή του. Ενδεικτικά

1. **Αφηρημένος εξπρεσιονισμός** (1950). Ρόθκο, Πολκ: τεχνική (dripping fractal) με στόχο την υποκειμενική αυθόρμητη έκφραση. Μίξη κυβισμού-φουτουρισμού-εξπρεσιονισμού
2. **Ποπ αρτ**: αυθορμητισμός, δημιουργική υπερβολή και σάτιρα. Τεχνικές: κολάζ, φωτομοντάζ. Υλικά: καθημερινά καταναλωτικά αντικείμενα με στόχο την άρση εμπορικής-υψηλής τέχνης. Περαιτέρω υποταγή της τέχνης στις τεχνικές πώλησης και marketing.
3. **Οπ αρτ** (1960): αφηρημένη γεωμετρική τέχνη. Πρόκληση ψευδαίσθησης ώστε να δοθεί η λογική της τριασδιάστατης εικόνας.
4. **Μινιμαλισμός** (1960): Γεωμετρικά σχήματα/βιομηχανικά υλικά (γλυπτική). Γεωμετρικές αφαιρέσεις/μονοχρωμία (ζωγραφική)
5. **Φωτορεαλισμός** (1970): χρήση φωτογραφιών για τη συλλογή του πρωτογενούς υλικού του έργου τέχνης. Τρισδιάστατη απεικόνιση του πίνακα. Χρήση βιομηχανικών υλικών, τεχνικών μέσων με στόχο η ζωγραφιά να ανυψωθεί στο επίπεδο της φωτογραφίας. Απεικόνιση της πραγματικότητας με τεχνικά-εικονικά μέσα

Αρχιτεκτονική: κριτική του μοντερνισμού και αμφισβήτηση της επάρκειας του πολεοδομικού σχεδιασμού και της αποτυχίας του μοντερνισμού να προσφέρει βιώσιμη αισθητική, απόρριψη της καθαρής μορφής και της λεπτομέρειας, αποδοχή του πλουραλισμού. **Ωστόσο** ο μεταμοντερνισμός ενοποιεί αντίθετα αρχιτεκτονικά στίλ, νοσταλγικά της παράδοσης, επιστρέφοντας σε μορφές που είχε καταγγείλει ο μοντερνισμός, σε ένα μια συνεκτικό σύνολο, με στόχο τη σχετικοποίηση της αρχιτεκτονικής αισθητικής και την ανάδειξη του κτιρίου ως μέσο του θεάματος που έχει αξία η βιτρίνα και όχι η ουσία του. Οι καταστασιακοί άσκησαν κριτική ακριβώς στη λογική του σχεδιασμού της πόλης, ως τόπου που αποτελεί το πλαίσιο της εύρυθμης και αλλοτριωτικής υλικής και αισθητικής αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων.

Λογοτεχνία: ρήξη με τον παντογνώστη αφηγητή, πολλαπλές υποκειμενικές αφηγήσεις, η εναλλαγές πρώτου- τρίτου προσώπου, κάλεσμα/νύξη στον αναγνώστη εντός του κειμένου, συνύπαρξη ρεαλιστικών και εξωπραγματικών στοιχείων, αφήγηση μέσα στην αφήγηση (Λιόσα, Μπόρχες, Φόουλες)

21ος αιώνας: πολιτισμός της Δ' Βιομηχανικής επανάστασης και του (μετα)μεταμοντέρνου

Στη σύγχρονη εποχή κορυφώνονται οι διαδικασίες που ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1970 : ευέλικτη δικτυακή οργάνωση του παραγωγικού μοντέλου, κατακερματισμένη παραγωγή σε πολλαπλά σημεία στον πλανήτη, γιγάντωση του τομέα των υπηρεσιών και της

χρηματοπιστωτικής σφαίρας, περιορισμό του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας, μερική αυτοματοποίηση, κυριαρχία της οικονομίας, αποδυνάμωση αντιπροσωπευτικών θεσμών κτλ. Κυριαρχία της μαζικής κουλτούρας ως μηχανισμού μετάδοσης πολιτιστικών αξιών και στάσεων μέσω της βιομηχανίας του θεάματος (ΜΜΕ, κινηματογράφος), ομογενοποίηση αισθητικών κριτηρίων, εμπορευματοποίηση και ταχύς ρυθμός αναπαραγωγής και απαξίωσης των έργων τέχνης.

Ταυτόχρονα η ανάπτυξη των τεχνολογικών τομών των αρχών του 1990-2000 (διαδίκτυο και ψηφιοποίηση διαδικασιών και λειτουργιών) και μια σειρά από τεχνολογικές εφευρέσεις σε διάφορα πεδία: τρισδιάστατοι εκτυπωτές, μορφές ΤΝ-ρομπότ για οικιακές, βιομηχανικές και κοινωνικές λειτουργίες, δυνατότητες γενικευμένης αυτοματοποίησης, γενετική μηχανική, ηλεκτρικά αυτοκίνητα, πράσινες τεχνολογίες, έξυπνες συσκευές+internet of things, τεχνικές big data κτλ πιστοποιούν την έλευση ενός νέου παραγωγικού υποδείγματος. Η ενοποίηση φυσικού-βιολογικού και ψηφιακού/εικονικού κόσμου αποτελεί το βασικό χαρακτηριστικό, όπως και η περαιτέρω μηχανοποίηση του εσωτερικού και εξωτερικού κόσμου.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση (2008) επιδρά σε όλες τις πτυχές του πολιτισμού, συμβάλλοντας στην απαξίωση της πολιτικής και της συμμετοχής στα κοινά, ενισχύοντας είτε ακροδεξιά πολιτικά κινήματα είτε ανορθολογικές τάσεις εν γένει. Η απόσταση ανάμεσα στα κέντρα λήψης αποφάσεων και των οικονομικών ελίτ και της μεγάλης μάζας των πολιτών απειλεί να υπονομεύσει τα θεμέλια της δημοκρατικής κοινωνίας.

Παρατηρείται όξυνση των γεωπολιτικών ανισορροπιών και εμπορικές-οικονομικές συγκρούσεις μεταξύ των ΗΠΑ και της Κίνας (+Ρωσία) για την πρωτοκαθεδρία της παγκόσμιας δύναμης.

Η σύγχρονη εποχή έχει ως κύρια χαρακτηριστικά

- τη σταδιακή αλλαγή ενεργειακού παραδείγματος με την ενίσχυση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και τον περιορισμό ορυκτών καυσίμων
- τη **μετατόπιση πνευματικών λειτουργιών σε μηχανές**, ακόμα και εκείνες της διεύθυνσης, ελέγχου και λήψης αποφάσεων, ως κεντρικό στοιχείο των τεχνολογικών εξελίξεων.
- η **τεχνολογία ορίζεται από κοινωνικούς παράγοντες: η πλήρης αυτοματοποίηση συναντά το όριο των σχέσεων παραγωγής**: αδυναμία μείωσης των ωρών εργασίας ή της πλήρους εξώθησης της ζωντανής εργασίας-μόνη πηγή παραγωγής πλούτου- από την παραγωγή.
- Η **πλήρης επιστημονική οργάνωση** κάθε παραγωγικής διαδικασίας-η **γενική διάνοια πιο σημαντική από τη μηχανή, ιδιωτικοποίηση γνώσεων και επιστήμης**.
- Γενετική μηχανική και διαχείριση της συνείδησης και της μνήμης ως τεχνοεπιστημονικών δεδομένων
- Ο **φетиχισμός της τεχνολογίας** οδηγεί στο φόβο ή τη λατρεία για τις μηχανές ΤΝ. Αναχωρητισμός-νεοχιπισμός ως αντίδραση σε ένα υπερτεχνικό κόσμο, ρομαντισμός και επανοικειοποίηση παλιών τεχνολογιών (δίσκοι, αναλογικά τηλέφωνα).
- Η **πραγματοποίηση των ανθρώπινων σχέσεων** γίνεται απτή πρακτική, μέσα από τη διαμεσολάβηση σχεδόν όλων των πτυχών της καθημερινής ζωής από συσκευές.
- τα **τεχνικά μέσα επιδρούν στην τέχνη** και στο καλλιτεχνικό έργο (ηλεκτρονική μουσική, ψηφιοποίηση, “εξαϋλωση” καλλιτεχνικού έργου), μερική απορρόφηση τέχνης από τεχνική
- Μέσα διάδοσης της τέχνης με υψηλές ταχύτητες που ακολουθούν τις ταχύτητες των εμπορευμάτων, αρα τέχνη ως μαζική κουλτούρα και ομογενοποιημένο παγκόσμιο προϊόν

- Η χρήση ως ψυχαγωγικών μέσων τεχνικών εικονικής πραγματικότητας ως μίξη τεχνητού και φυσικού κόσμου
- **Η επίδραση των τεχνολογικών εξελίξεων στην καθημερινή ζωή** είναι παρούσα σε κάθε έκφανση, οδηγώντας σε μια μηχανική-ψηφιακή ενοποίηση της. Η καθολική μηχανοποίηση της οικίας με την υπαγωγή όλων των συσκευών σε μια κεντρική μονάδα που θα διαμεσολαβεί τη σχέση της οικίας με τον έξω κόσμο, πραγματικότητα ήδη, μέσω του internet of things, κορυφώνει τη χρήση τεχνικών μέσων για μη παραγωγικούς σκοπούς που ξεκίνησε τον προηγούμενο αιώνα (πλυντήρια, σκούπες κτλ)
- Η χρήση έξυπνων κινητών ως συσκευών για τη χρήση μέσων επικοινωνίας και κοινωνικής δικτύωσης δημιουργεί τις προϋποθέσεις για συνεχή σύνδεση και δυνητικά λειτουργεί ως πεδίο προβολής του ψηφιακού εγώ μέσα σε έναν καθρέφτισμα των άλλων εγώ, με έντονες ναρκισσιστικές τάσεις.
- η αίσθηση ότι είμαστε συνεχώς συνδεδεμένοι αποκαλύπτει **τη συνεχή σύνδεση της καθημερινής ζωής με τις παραγωγικές διαδικασίες** των εταιρειών που παρέχουν αυτές τις υπηρεσίες. Πρόκειται για ένταξη του ελεύθερου χρόνου στην αδιάκοπη ροή της παραγωγής. Η ευκολία των νέων τεχνολογιών ή της μηχανοποίησης του σπιτιού υποκρύπτει αφενός ότι η συγκέντρωση των πληροφοριών, των συνηθειών και των λειτουργιών ενός νοικοκυριού γίνεται από μεγάλους τεχνολογικούς κολοσσούς, αφετέρου ότι η μηχανοποίηση δημιουργεί και νέες πειθαρχήσεις στον άνθρωπο, θέτοντας ζητήματα συγχώνευσης ιδιωτικής και δημόσιας ζωής (μπορεί η ασφαλιστική να συνδέεται με το ψυγείο σου, ενώ ήδη το έξυπνο τηλέφωνό σου καταγράφει τη διάθεσή σου και προετοιμάζει το χώρο στο σπίτι σου ανάλογα με τα κέφια).
- Η καθολική μηχανοποίηση του ελεύθερου χρόνου, εφόσον υπάγεται στις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις, δεν μπορεί παρά να τις αναπαράγει.
- Η τεχνολογία επιδρά στις τεχνικές διαχείρισης πληροφοριών και γεγονότων, ο καταιγισμός και η ακατάσχετη εναλλαγή πληροφοριών, χωρίς διακριτή σύνδεσή μεταξύ τους (εποχή του ώριμου Θεάματος), δημιουργεί και αντίστοιχα συνειδησιακά-γνωσιακά αποτυπώματα: δυσκολία αντίληψης των γεγονότων ως χρονικών και αιτιακών αλληλουχιών, δυσκολία διάκρισης και ερμηνείας, απουσία συγκινήσεων-υπερκορεσμός αισθήσεων-συναισθημάτων, απαξίωση ή εξιδανίκευση του παρελθόντος.
- η πραγματικότητα συλλαμβάνεται ως ένα επίπλαστο, αέναο παρόν, το οποίο θα γίνει λησμονημένο παρελθόν μετά τη νέα πληροφορία/εφεύρεση/ασήμαντο γεγονός. Χωρίς καμία σύνδεση και μνήμη, το μέλλον συλλαμβάνεται ως τυχαία έκπληξη και όχι ως ήδη παρόν.
- Ο σύγχρονος πολιτισμός είναι αποκομμένος από τη φύση (πλειοψηφία ο πληθυσμός στις πόλεις παγκόσμια-επέκταση αστικού ιστού στην ύπαιθρο) χάνεται η εμπειρική γνώση, η ψυχαγωγία και η ψυχική γαλήνη που προκύπτει από την επαφή με τις φυσικές διαδικασίες και μετασχηματίζεται η σχέση ανθρώπου-φύσης.
- η ανάδειξη με άμεσο τρόπο του οικολογικού προβλήματος (ακραία καιρικά φαινόμενα, ερημοποίηση, μόλυνση με απόβλητα-πλαστικά των θαλασσών) επαναφέρει με νέα μορφή την οικολογική κριτική του προηγούμενου αιώνα στο σύγχρονο παραγωγικό μοντέλο: η οικονομία της μεγέθυνσης, η εμμονή στον παραγωγισμό και τη συσσώρευση πλούτου υποβάλλεται σε κριτική και προκρίνονται μοντέλα κυκλικής οικονομίας, αποανάπτυξης, με στόχο τον επαναπροσδιορισμό της σχέσης του ανθρώπινου πολιτισμού με τη φύση

Ο 21ος αιώνας συνεχίζει τον πολιτισμό του τέλους 20ου αιώνα αλλά ταυτόχρονα μέσω κυρίως της τεχνολογικής ανάπτυξης διακρίνεται από μεγάλες αλλαγές στον τρόπο ζωής και τη συνείδηση. Ο εκθειασμός και η εξιδανίκευση της τεχνολογίας, η ευκολία σε πολλές πτυχές της ζωής και η πρόσβαση σε έναν ωκεανό πληροφοριών, η ταχύτητα εναλλαγής των γεγονότων και των ρυθμών ζωής καθιστούν ιδιαίτερα δύσκολο τον αναγκαίο αναστοχασμό του σύγχρονου ανθρώπου για τον πολιτισμό του.

Ο πολιτισμός του σήμερα διακρίνεται από την ίδια αλαζονική βεβαιότητα όλων των προηγούμενων πολιτισμών, αν και δεν εγείρει τόσο έντονες αξιώσεις αιωνιότητας, ίσως γιατί η παροδικότητα είναι εγγενές στοιχείο του.

Ωστόσο, η ιστορία του πολιτισμού μάς διδάσκει ότι κανένας πολιτισμός δεν είναι αιώνιος και ότι η τεχνολογική ανάπτυξη δεν αποτελεί απόλυτο κριτήριο για τη λειτουργικότητα και την αξιολόγηση ενός πολιτισμού, όσο και αν καθιστά πιο εύκολη τη ζωή

Το υπαρξιακό κενό, η απουσία συνδετικής-αφηρημένης ικανότητας, η θλίψη και το άγχος, στοιχεία που χαρακτηρίζουν τα υποκείμενα του σύγχρονου πολιτισμού δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν ούτε με “έξυπνα κινητά”, ούτε με καταναλωτικές εξορμήσεις, αλλά μόνο με την αξιοποίηση του πλούτου του ελεύθερου χρόνου: ο ήρεμος αναστοχασμός, η επαφή με τη φύση και η αβίαστη, ουσιαστική συντροφικότητα πέρα από κοινωνικές συμβάσεις και αλλότριες επιταγές παραμένουν διαχρονικά μέσα ευτυχίας και εκπολιτισμού του ανθρώπου.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Η ιστορία της τεχνολογίας (Cardwell)

Η εξέλιξη του πολιτισμού (Ελίας)

Κοινωνιολογία του Πολιτισμού (Φίλιας)

Εισαγωγή στην Ιστορία του Πολιτισμού (Γεωργιτσογιάννη)

Για το έργο τέχνης. Τρία δοκίμια (Benjamin)

Ιστορία της τέχνης (Janson)

Μια σύνοψη της ψυχανάλυσης (Freud)

Η βιομηχανία της κουλτούρας (Αντόρνο)

Πολιτισμός και πρακτικός λόγος (Σάλινς)

Η παρακμή του αστικού πολιτισμού (Κονδύλης)

The story of civilisation (Durant)

The birth of the modern (Johnson)

Ancient Society (Morgan)

